

TÁRBIYA 10

BAXÍT HÁM TABÍS SÍRLARÍ

Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń 10-klass
oqıwshıları ushın sabaqlıq

Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrligi
basıp shıǵarıwǵa usınıs etken

Tashkent – 2021-jil

UO'K 373:17(075.3)

KBK 87.7ya72

T 38

N. Ismatova, Z. Zamanov, Z. Islamov, D. Raximjanov, O. Maxmudov, D. Roziyeva, S. Shermuxamedova, Akkulova, N. Xalmuxamedova, Z. Jabbarova. Tashkent: Respublikaliq bilimlendiriw orayı, Tárbiya [Tekst]: 10-klass ushın sabaqlıq 2021 – 128 b.

Juwaplı redaktor:

Dilshad Kenjayev – tariyx ilimleriniń kandidatı

Pikir bildiriwshiler:

<i>Vahov Qoşqarov</i>	- Ózbekstan xalıqaralıq islam akedemiyası professorı, siyasiy ilimleriniń doktorı
<i>Sherzadxan Mahmudov</i>	- Ózbekstan Respublikası İlimler akademiyası Tariyx institutı direktorı orınbasarı, tariyx ilimleriniń kandidatı, docent
<i>Atabek Bazarov</i>	- Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliğiniń basqarma baslıǵı, filosofiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD)
<i>Liliya Gaynutdinova</i>	- Oqıwshılardı kásip ónerge baǵdarlaw hám psixologiyalıq-pedagogikalıq respublikalıq diagnostikalıq orayı direktorı
<i>Humayun Rashidov</i>	- Oliy Majlis Nızamshılıq palatası keńesiniń Xalıqaralıq baylanıslar hám protok bólimi refenti.
<i>Shoira Raupova</i>	- «Ziyo-zukko umumta'lim maktabı» MEBBM muǵallimi
<i>Mohim Babayeva</i>	- Tashkent qalası Mırza Ulúgbek rayonu 222-sanlı mekteptiń muǵallimi

Respublikaliq Ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq orayı, Ministrler Kabineti janındaǵı Din isleri boyınsha komitet hám Ózbekstan jazıwshılar awqamınıń tiyisli juwmaqları tiykarında baspaǵa tayarlanǵan.

SHÁRTLİ BELGILER

Original maket hám dizayn koncepciyası Respublikaliq bilimlendiriw orayı tárepinen islendi.
Respublikaliq maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

ISBN 978-9943-7520-0-9

© N. Ismatova, Z. Zamanov hám b.
© Respublikaliq bilimlendiriw orayı, 2021.

MAZMUNÍ

I BAP. SHAÑARAQLÍQ QÁDIRIYATLAR

1-tema: Watan jalgız	6
2-3-tema: Shañaraq – Watan ishinde Watan	10
4-5-tema: Shañaraq – baxıt qorganı	17
6-7-tema: Shañaraqtağı minnet hám juwapkerlik	23
8-tema: Baxıt mánzilleri	31

II BAP. ADAM HÁM JÁMIYET

9-tema: Máhálle – qádiriyatlar besigi	38
10-tema: Jámiyettiń ruwxılıq tiykarları	44
11-12-tema: Din hám mádeniyat	50
13-14-tema: Dúnya dinlerinde adamgershilik ideyaları	57
15-tema: Eń úlken miyras	63

III BAP. SOCIALLÍQ TARMAQ: IMKANIYATLAR HÁM QÁWIP-QÁTERLER

16-17-tema: Buzıwshı ideyalar	70
18-19-tema: Nadanlıqqa qarsı aǵartıwshılıq	76
20-tema: Qáwipsizlik media teńizi	83
21-tema: Jalǵan xabarlar artında ne bar?	87

IV BAP. MIYNETTI SÚYIWSHILIK, ISBILERMENLIK HÁM KÁSIPLIK KÓNLIKPELER

22-tema: Baxıtlı turmıs fundamenti	92
23-24-tema: Tutınıw hám isbilermenlik mádeniyatı	96
25-26-tema: Kásip tańlaw sírları	104
27-28-tema: Úyreniwden toqtamań	111
29-30-tema: Jigerlilik	119

QÁDIRLI OQÍWSHÍ!

Bul álem tiykarında aǵartıwshılıq hám onıń ózegin shólkemlestiriwshi tárbiyaǵa baylanıslı gózzal hám hár qıylı. Tárbiya zıyalısı sebepli kewiller haq, qálbimiz tınısh, ómirimiz mazmunlı. Sebebi ilim adamnıń kórki bolsa, ılayıqlı tárbiya onıń ádepli kiyimi, bahalı zatı esaplanadı. «Bala jaqsı, ádebi onnan da jaqsı», dep biykarǵa aytpaǵan danıshpanlarımız.

Haqıyqattan da tárbiya insan tábiyatına tán pazıylet. Jaqsı tárbiya hám oǵan sáykes tereń bilimi menen adam jámiyette ayrıqsha húrmet-izzet, abıroy-itibarǵa iye boladı. Isenim hám ornına iye bolıp, materiallıq hám de ruwxıy baylıqlar jaratıp, kelesi áwladqa say miyras qaldıradı.

Shayırlar sultanı Alisher Nawayı bilay deydi: «Ádep úyren de ilim payda et, Aql mániske óziń iye bol». Yaǵnıy ilimdi ádep arqalı úyren hám aǵartıwshılıq arqalı alınǵan nátiyjeni jaqsı ádep-ikramlılıq penen kórset.

Qolınıǵa jetip barǵan náwbettegi «Tárbiya» sabaqlıǵında da sonday maqsetli hám mazmunlı ómir súriwdiń áhmiyeti haqqındaǵı tiykar hám temalar, olardı jedellestiriwshi soraw hám juwaplar, dóretiwshilik tapsırmalar keltirilgen. Sonday-aq, jaqsı pikirli insanlardıń bilim úyretetuǵın tolıq pikirleri menen bayıtılǵan.

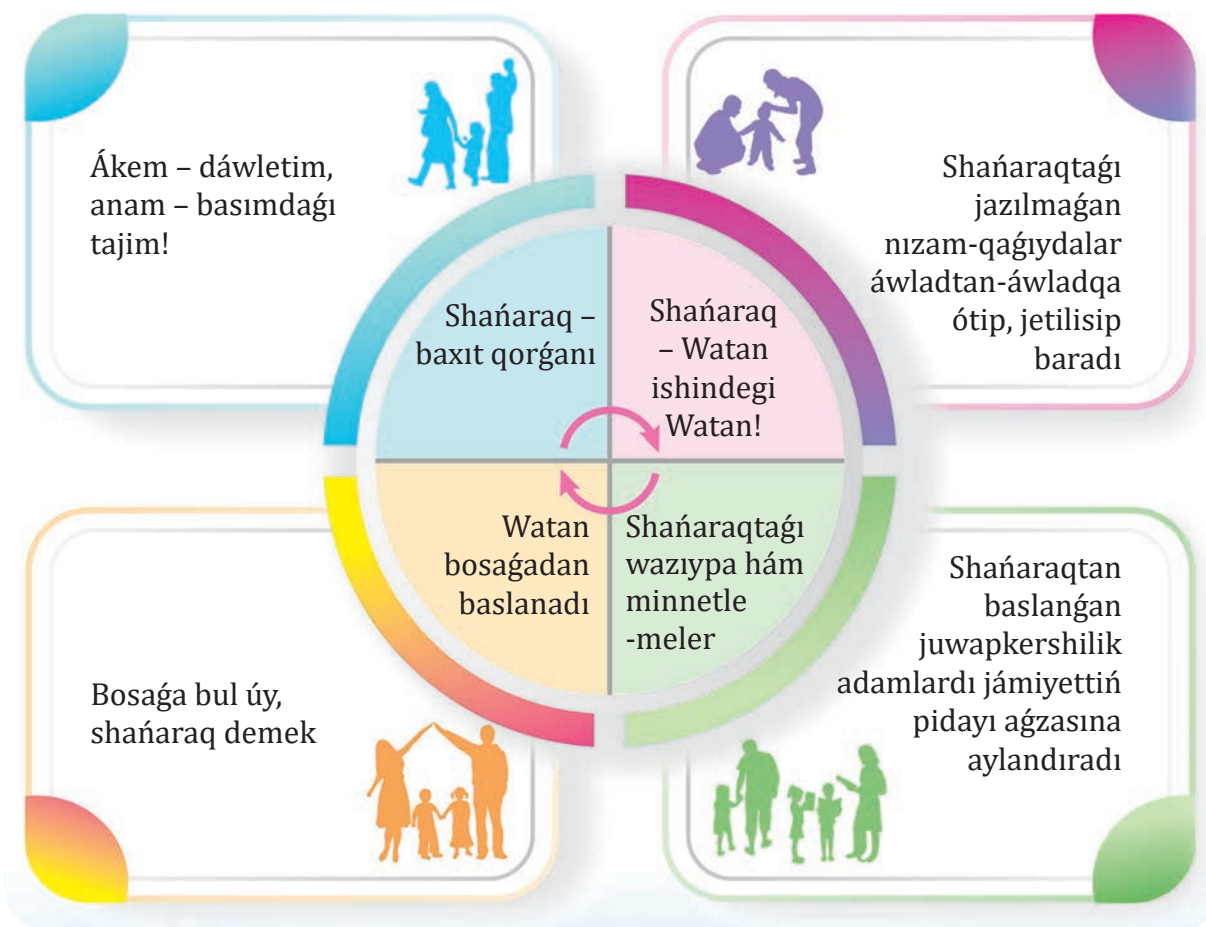
Kópshilik jaǵday hám mısallar doslarıńızdıń ómirinen alınǵan bolıp, tómengi klaslarda alǵan kónlikpelerińizdi jáne de bekkemlewge xızmet etetuǵını belgili.

Áziz oqıwshı!

Bul kitap búgingi tez globalasıw proceslerinde siziń ruwxıy jaqtan hár tárepleme jetik bolıp tárbiyalanıwıńızda, hár túrli qorqıtıwlarǵa qarsı gúresiwińizde ámeliy járdemshi, turmıslıq qollanba boladı, degen úmittemiz.

Avtorlar jámááti

I BAP. SHAÑARAQLÍQ QÁDIRIYATLAR

1-bap. Shańaraqlıq qádiriyatlar

1-TEMA: WATAN JALGÍZ

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. «Jalgız», «tánha» degen sózlerdi ata-ana, aǵa-ini hám apa-sińlilerińizge baylanıslı paydalanǵanıńızda qálbińizdi qanday tuyǵılar iyeleydi?
2. Shańaraǵıńızdaǵı tınıshlıq hám shańaraq aǵzalarıńızdıń baxtınan qanshelli mápdarsız? Ne ushın? «Baxıtlı shańaraqta baxıtlı perzentler erjetedı hám jámiyet rawajlanadı» degen pikirge qosılasız ba?
3. Anańız ushın qandayda bir jaqsılıq etseńiz, minnet etesiz be? Ana-Watan ushın-she? Mısal keltiriń. Ne ushın Ana hám Watan sózleri birge qollanıladı?
4. «Watan jalgız» degen pikirdi aldınǵı bergен juwaplarıńız tiykarında túsindiriwge háreket etiń.
5. Ne ushın Ózbekstan «jánnet mákan jurт» dep ataladı? Mısallar járdeminde pikirńizdi dálillep beriń.

Pikirlesiw ushın

ÁWLADLARDÍŃ RAWAJLANÍWÍ

Xalqımızda «Watan bosaǵadan baslanadı» degen naqıl bar. Bosaǵa bul – úy, shańaraq demek. Belgili bir shańaraq áwladı áwlad bolıp esaplanadı. El-jurt mápi jolında xızmet etip, áwlad aǵzaları xalıq arasında abıroyǵa iye boladı. Bul jol qalǵanlar ushın úlgi bolıp esaplanadı.

Hárqanday áwlad óz-ózinen joqarı orınǵa iye bola almaydı. Buniń ushın el-jurt arasında abıroyǵa iye bolǵan áwlad wákili óziniń úlgili ómir jolı hám jaqsılıǵı menen tanıladı, onıń izinen kiyatırǵan áwladlar bolsa bul dástúrди mazmunı jaǵınan bayıtadı. Áwlad abıroyın saqlap, shańaraqlıq dástúrlerge sadıq bolǵan násillerdi erjettiriw áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Dóretiwshilik jumis

1. Pikirlesiw ushın berilgen tekstten kelip shıǵıp «Watan», «shańaraq», «áwlad» túsiniqlerine jeke táriyip beriwge háreket etiń.
2. Ulıwma oylap kórgensiz be, nege úlken jastaǵı adamlar kóbinese: «Kimniń balasısań? Ata-anańız kim? Shejireńizdi, úlken babalarıńızdı bilesiz be?» – dep soraydı.
3. Jámiyettiń rawajlanıwına úles qosqan qaysı áwladlardı bilesiz? Pikirińizdi dálilleń.

Ruwxiylik g'aziynesinen

Watan bar eken, adam heshqanday o'zin jalg'iz sezbeydi, Watan mehri hám onıń lebi ana mehirindey ıssı hám tawsılmaydı.

Dóretiwshilik jumıs

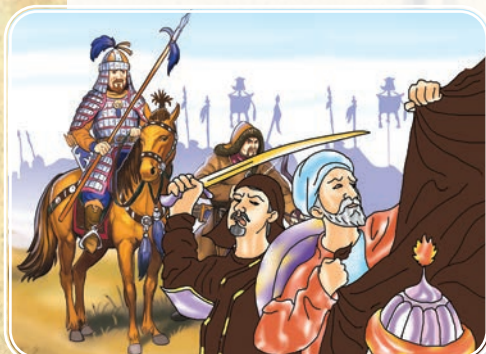
1. «Ruwxiylik g'aziynesi» tiykarında berilgen Watan mehri haqqındaǵı pikirdi bayıtıń.
2. Ana, shańaraq, Watan sózleri qollanılgan danalıq sózlerdi eslewge háreket etiń. Olardıń qanshası yadıńızda qalǵan? Bul danalıqlardı siz ne ushın eslep qalǵanıńızdı túsindirıń.
3. Tómendegi súwretler tiykarında «Shańaraq – Watan ishinde Watan», degen hikmetti túsindirıń.
4. Súwretler tiykarında watandı súyiwshilik, juwapkershilik, minnet sózlerine táriyip beriń.

I bap. Sha'araqliq qadriyatlar

Tariyxqa nazer

Mártlik hám qaharmanliq tariyxı

Basqınshılar Xorezmge hújim baslaǵanda Najmiddin Kubra shákirtlerin toplaı, bılay dedi: «Shıǵıstan kelgen bul bále Shıǵıs hám Batıstı joq etedi, órtep, kúl etedi. Sizler elińizge barıń, janıńızdı saqlawǵa háreket etiń.»

Olar ustazın ózleri menen ketiwge kóndirmekshi boladı. Buǵan juwap retinde shayıx Najmiddin Kubra: «Men usı jerde qalaman, Ya Watan, ya húrmetli ólim!» – deydi.

Mongól áskerleri Urgenishke kirgende shayıx shákirtleri menen sawashqa tayarlandı. Ol kiyimniń sırtınan belbew baylap, qoynın tas penen toltıradı, qolına nayza alıp, dushpanǵa qarsı shıǵadı.

Dushpanǵa qarap tas ılaqtıradı, birneshesin nayza menen urıp jıǵadı. Biraq oqjaydıń oǵı kókiiregine shansılıadı.

Alisher Nawayınıń jazıwına qaraǵanda, jetpis bes jasar qartayǵan adam kóksin nurlandıırǵan Shayıxı Kabir haldan tayıp, kúshiniń ketkenin sezse de, sawashtı toqtatpaydı. Sońǵı deminde dushpan bayraǵın ǵázep penen bekkem qısıp aladı.

Aytıwlarına qaraǵanda, qaytıstı bolǵannan keyin on adam onıń bekkem qısılǵan pánjeleri arasınan bayraqtı zorǵa ajıratıp alǵan.

Najmiddin Kubraniń bul qaharmanlıǵı, batırlıǵı dushpandı da tań qaldırǵan. Bul batırlıq áwladlarǵa úlgi boldı.

Dóretiwshilik jumıs

Hámmemizge jaqsı belgili, watandı súyishilik hárbir mámleket turmısınıń ruwxıylıq tiykarı bolıp esaplanadı hám jámiyetti hár tárepleme rawajlandırıw boyınsha eń áhmiyetli qatnasıwshı kúsh sıpatında kórinedi.

Shavkat Mirziyoev

1. Joqarıda berilgen pikirdiń «Mártlik hám qaharmanlıq tariyxı» atlı tekst penen qanday baylanısı bar?
2. Jámiyet rawajlanıwı ushın onıń «ruwxıy tiykarı» bekkem bolıwı kerek, degende neni túsindińiz?

Tariyxqa názer

Bunday sezim-tuyǵını táriyplew qıyın

2016-jıl avgust. Shańaraǵımız penen Braziliyanıń Rio-de-Janeyro qalasında bolıp atırǵan XXXI jazǵı Olimpiada oyınların kóremiz. Salmaǵı 64 kilogramm bolǵan jerlesimiz Fazliddin Ğoibnazarov azerbayjanlı Lorenzo Kollazo Sotomayor menen boksqa tústi. Fazliddinniń boyı qarsılasınan birqansha páslew ek-enligi hámmemizdi qorqınıshqa saldı. Mine, sońǵı raund ta tamamlandı. Jeńimpaz járiyalandı. Fazliddin minberdiń eń joqarı basqışına kóterildi. Hámmemiz quwanışlı, shańaraǵımızdaǵılardıń barlıǵınıń beti teleekranǵa qaraǵan. Mámleketimiz gimni ayılmaqta. Sol waqıtta 2-klasta oqıytuǵın inim Muhammadamin tez ornınan turıp, hámmemizge qarsılıq bildirdi.

– Nege pútkil dúnya biziń gimnimizdi aytıp atırǵanında sizler shay iship, televizorǵa qarap otırsızlar, turıń, – dep televizordıń dawısın jáne de kóterip qoydı.

Hámmemiz ornımızdan turdıq, qolımızdı kókiregimizge qoyıp, gimndi ayttıq. Gimn tamam bolǵannan keyin, bárimizdiń kózimizden jas shıqtı. ... Kózlerimde jas dóngelenip, erinlerim: «Olamni mahliyo aylagan diyor», dep aytilar, qálbimdi maqtanış iyelegen edi. Bunday tuyǵını táriyplew qıyın.

Irada Obidova, 2017-jılı ótkerilgen

«Ózbekstanniń eń jańa tariyxı boyınsha esseler tańlawı» jeńimpazi

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. QR kodta berilgen kórinisti dıqqat penen kóriń. Mámleketimiz gimnin esitkenińizde kewlińizden neler ótedi? Muhammadaminniń ornında siz ne islegen bolar edińiz? Onıń talabın qollap-quwatlaysız ba? Ne ushın?

2. Elimizge sırttan qanday jawız kúshler qáwip salıwı múmkin?

3. Watanımızdıń rawajlanıwında shańaraqtıń tınıshlıǵınıń áhmiyeti qanday? Pikińizdi tiykarlań.

4. Toparlarǵa bólinip «Watan bosaǵadan baslanadı» temasında joba jumısın tayarlań. Jobanı «Ózbekstan haqqında tariyxıy shıǵarmalar», «Ózbekstan geografıyası», «Ózbekstanniń áyyemgi qalaları», «Ózbekstan haqqında filmler», «Ózbekstan Qaharmanları» sıyaqlı tiykarlarda tayarlań hám kórgizbe isleń.

I bap. Shańaraqlıq qádiriyatlar

2-3-TEMA: SHAÑARAQ – WATAN ISHINDE WATAN

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Baxıtlı shańaraqtı qalay kóz aldınızǵa keltiresiz? Baxıtlı shańaraqtı kimler jaratadı?
2. Baxıtlı shańaraq qanday qaǵıydalarǵa tiykarlanadı?
3. «Shańaraq – mehir-aqıbet ornı» degen túsinikti táriypleń.
4. Baxıtlı shańaraq qalıplesiwinde milliy dástúrlerdıń qanday ornı bar?

Pikirlesiw ushın

Hár bir milletniń baxtı hám izzeti, állette, usı xalıqtıń ishki tártibi hám tatıwlıǵına baylanıslı ... Qayjerde shańaraq qatnasıǵı kúshli tártipke tayansa, mámleket te millet te sonday kúshli hám biyik boladı.

Shańaraq hám perzent máselesi er adam yamasa hayaldıń jeke máselesi emes. Perzent tek ata-ana ómiriniń dawamı emes, al házirgi waqıtta milletniń de kúshi, abroyı hám itibarın belgileytuǵın shınjır halqası bolıp tabıladı. Millet bolsa Watan, mámlekettiń júregi.

Abdurauf Fitrat «Shańaraq yaki shańaraq basqarıw tártipleri»

1. Aǵartıwshı Abdurauf Fitrat «ishki tártibi hám tatıwlıǵı» degende neni kózde tutqan?
2. Shańaraqtaǵı kúsh hám juwapkershiliktiń mámlekettiń abroy hám rawajlanıwındaǵı ornı haqqında óz pikirinińizdi bildiriń.

Tariyxqa názer

Temuriy shahzadalariniń tárbiyası tiykarınan olardıń kempir apaları juwapkershiliginde bolǵan.

Atap aytqanda, Saray múlki xanımi Shahrux Mirza, Muhammed Sultan, Xalil Sultan, Mirza Ulugbeklerdiń tárbiyası menen shuǵıllanǵan.

Dóretiwshilik jumıs

1. Ata hám kempir apalarımızdıń insan ruwxıylıǵı, dúnya qarası túsinik hám iseniminiń qalıplesiwinde qanday ornı bar?
2. «Shańaraqta jazılmaǵan nızam-qaǵıydalar ásirler dawamında áwladtan-áwladqa ótip, jetilisip bara beredi» degen pikirdi siz qalay túsinesiz?
3. Siziń shańaraqınızda qanday dástúrler bar?

Pikirlesiw ushin

«Awqattı shıgara bereyin be?»

1-waqıya:

«Awqattı shıgara bereyin be?» – asxanadan Dilbar jeńgeydiń dawısı shıqtı. «Apa, atam ele dasturqanğa kelmedi,» – dep juwap berdi Murat. Dasturqan dógeresinde hámme jıynaldı hám palaw salındı. Murattıń atası: «Qáne, baslań, mine, men basladım ...» – dedi

Dóretiwshilik jumıs

Bul gúrrińdegi jaǵday sizge tanıs pa? Joqarıdaǵı jaǵdaydı shańaraqlıq dástúr dewge bolama? Bunday jaǵdaylar adamnıń ádep-ikramlılıǵınıń qalıplesiwine qanday tásir kórsetedi? Hárbirimizdiń ómirde óz jámiyetlik wazıypalarımız bar. Ata-ana hám perzentlerdiń jámiyetlik wazıypaları nelerden ibarat? Pikirlerińizdi dálillew ushin jáne qanday jaǵdaylardı misal ete alasız?

Pikirlesiw ushin

«Bunday jumıslar telefonda emes, úyde sheshiledi!»

2-waqıya:

Nadirbek universitetiń 2-kurs studenti. Kurslasları Samarqand hám Buxara qalalarına sayaxatqa barmaqshı boldı. Baratuǵınlardıń dizimi dúzildi.

– Nadirbek, sen nege barmaysań? Dizimde joqsań? – dep soradı kurslasları.

Nadirbek:

– Men úydegilerden ruqsat sorayman. Olardıń shembi-ekshembide rejeleri qanday ekenin bilmeymen. Juwabımdı erteń aytaman, – dedi.

– Oyboy! Telefonnan sorap qoy! – dep narazı boldı dosları.

– Bunday jumıslar telefonda emes, úyde sheshiledi! – dedi Nadirbek.

Dóretiwshilik jumıs

1. Gúrriń ne ushin «**Bunday jumıslar telefonda emes, úyde sheshiledi!**» dep atalǵan? Nadirbektiń ornında siz ne islegen bolar edińiz?

2. Doslarıńız sizge usı sıyaqlı mirát etkeninde «Men úydegilerden ruqsat sorayman. Olardıń bul kúńge rejeleri qanday eken, keyin juwabın aytaman», dep juwap bergensiz be? Bunday juwap beriwińizdiń artında qanday dástúrler turadı? 4 fakt keltiriń.

I bap. Shańaraqlıq qádiriyatlar

Pikirlesiw ushın

«Máhállede duw-duw gáp»

3-waqıya:

Mehiri apa háwligе kirip kelgen miymanđı jıllı júz benen kútip aldı.

– Balańız Azim sizge sálem ayttı, – dedi miyman qız, keyin qosıp qoydı:

– Balańız jazğan edi-ǵo, syurpriz dep ...

– Awa, házir ǵana qońsım menen sol haqqında sóylesip atırǵan edik.

– Balańız úylendi ...

– Ne?

Mehiri apa kóyleginiń jaǵasındaǵı sádeplerin sheshti, turǵan ornında kózleri jawtańladı, tınıshsızlanıp, dirildegен dawısta, ashıw menen dedi.

– Qatın alıptı ma? ... Demim qısıp atır, dúnya tar bolıp ketti. Meniń bunday balam joq ... Qatın alıptı ma? Qayjerge alıp barsa barabersin, men úyime kirgizbeymen ...

Miyman zatların jıynastırıp, ketiwge tayarlandı.

– Siz qay jerge? – dedi Mehiri apa hayran bolıp.

– Sizge musallat bolmayın, mensiz de qayǵıńız artıp ketti, – juwap berdi qız.

– Usınday waqıtta siz de meni taslap ketesiz be? – qapa boldı Mehiri apa.

Awıl aymaq ne deydi? Gózlep júrgen qızlarım bar edi, birewi Sayyora, jáne birewi ana biyik imaratlardıń súwretin salǵan arxitektor qız...

Dóretiwshilik jumıs

1. Joqarıdaǵı úsh waqıyada qanday shańaraqlıq qádiriyatlar dástúrlер, úrp-ádetler jasırınǵan? Olardaǵı qaysı qádiriyat yamasa úrp-ádetler sizge maqul boldı?

2. «Máhállede duw-duw gáp» filimindegi Mehiri apanıń balası qáte etti me?

3. Shańaraq qurıw, jası úlkenge húrmet, kishkenelerge izzette bolıw sıyaqlı qádiriyatlar saqlanıp qalıwı ushın ne islew kerek?

4. Aqlı jaǵınan jetik, jańalıqqa umtılwshań, jaqsı niyetli, fizikalıq jaǵınan kúshli, jigeri kúshli, batıl insanlar hár tárepleme jetilisiwinde shańaraqlıq qádiriyatlardıń tásiри qanday ekenin túsindirip beriń. Pikirińizdi mısallar menen túsindiriń. Pikirińizdi tiykarlań.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Shańaraǵına islegen jaqsılıǵıńdı Watanıńnan da ayama onnan shańaraǵıń da, jámiyet te payda kórsin.

Pikirlesiw ushın

Danışpan Hákimnen «Nege balańızǵa júdá kóp násiyat aytasız?» dep soradı. Ol danışpan bılay juwap berdi: «Jaslarǵa násiyat aytatuǵın jasi úlkenler nállerdi úlkeytip erjetkizetuǵın baǵman sıyaqlı. Ol waqtı-waqtı menen nállerdiń artıqsha shaqaların kesedi, olar dógeregindegi jabayı shóplerdi tazalap taslaydı.

Qullası, onıń mol zúraátli bolıp ósiwi ushın bar kúsh-quwatın sarplaydı. Eger solay islese, nál jaqsı ósip, rawajlanadı. Sonlıqtan, ol ónim bere baslaǵannan soń, miywesi palday mazalı boladı. Kerisinshe, baǵman biy- parwa bolıp, nállerdiń artıqsha shaqaların kese almasa, olar biyiklikke ósip, jaqsı ónim bermeydi. Nátiyjede, bunday nálden baǵmanǵa payda joq».

Dóretiwshilik jumıs

Baǵman jerge islew bermesten, náldi talap dárejesinde ekpesten kóp ónim hám kóp jıllar ónim beretuǵın miywe aǵashın jetistire aladı ma? Miywe aǵashı kútip qaralmasa, onıń aqıbeti ne bolıwı múmkin? Bul tekstti perzent, shańaraq hám jámiyet penen baylanıstırıp túsindiriniń.

Pikirlesiw ushın

Óz miynetiniń qádirine jet!

Úyimizde bárhama on-on bes qoy baǵatuǵın edik. Hár jılı qıs máwsimi kelgenge shekem qoylarımızdı shopanǵa – qırdaǵı jaylawǵa berip jiberetuǵın edik. Bir kúni shopanımız qoyımız ekewin tuwǵanın hám onı úyge alıp ketiwimiz kerekligi haqqında xabar jiberipti.

Úlken júk mashinasında alıp ki-yatırǵanımızda qozılarınan birewiniń ayaǵı sındı. Men onıń ayaǵına taxtay baylap, anıq bir ay qaradım.

Kúnlerdiń birinde, tenteklik etip, álbette, úyimizdiń janınan aǵıp ótetuǵın japtıń trubasınıń ishinen qozını ótker-mekshi boldım.

I bap. Shańaraqlıq qádiriyatlar

Biraq «tájiriybem» ózin aqlamadı: qozı trubanıń ortasına kelip toqtap qaldı. Onı shıǵarıp alıw ushın kóp urındım. Sol waqıtta japtıń suwı kóbeyip, qozı suwdıń astında qalıp qoydı.

Hesh esimnen shıqpaydı: ákem qattı baqırdı.

Bir hápte ótkennen keyin, ákem janına shaqırıp: «Balam, men seni qozını mayıp qılǵanıń ushın emes, al ózińniń miynetińniń qádirine jetpegeniń ushın jazaladım. Sebebi, sen sonda qozıǵa mehirińdi berip qaradıń, ayaǵın dúzettiń, soń bolsa miynetińniń nátiyjesin óz qolıń menen jáne joq ettiń.»

Bunnan bılay ómirde heshqashan bunday jol tutpa,» – dedi.

Dóretiwshilik jumıs

1. Ne ushın shańaraqta mehir ústinlik etiwı kerek?
2. Bergen juwabıńızdı «Usı qozıǵa mehirińdi berip qaradıń, ayaǵın dúzettiń, keyin bolsa miynetińniń nátiyjesin óz qolıń menen jáne joq ettiń» – degen pikir menen baylanıstırıń.
3. Siz shańaraq aǵzası sıpatında shańaraǵıńızda bárhama baxıt ústinlik etiwı ushın qanday jol tutıwıńız zárúr?

Bilesiz be?

Shańaraq aǵzalarınıń óz huqıqların ámelge asırıwları hám de óz minnetlemelerin orınlawı shańaraqtıń basqa aǵzaları hám ózge shaxslardıń huqıqları erkinlikleri hám nızamlıq máplerin buzıwı shárt.

Ózbekstan Respublikası Shańaraq kodeksi 10-statyasınan.

Dóretiwshilik jumıs

1. Tómendegi teksttegi payız-bereket, ibrat, tárbiya, aǵıl-tegil, mol, shadı-qurramlıq túsiniqlerine óz táriypińızdı beriń.
2. «Perzent – jaqsı tárbiya miyrasqorı» degende neni túsinesiz? Siz bul boyınsha qanday miyrasqa iyesiz?

TATÍW SHAÑARAQ – JÁMIYET TAYANÍSHÍ

Shañaraqta áke – payız-bereket, ibrat tımsalı, ana – mehir-muhabbat, tárbiya oshağı, perzent bolsa jaqsı tárbiya miyrasqorı.

Shañaraqta nuranıy ata hám kempir apalardıń barlıǵı molshılıq, shadı-qurramlıq, óz ara húrmet hám tatiwlıqtı bekkemleydi. Bunday ortalıqta erjetken perzent ılayıqlı tárbiyalanadı. Shañaraqqlar kámali aqır-aqıbetinde jámiyettiń abadanlıǵına ılayıqlı úles qosadı.

Ruwıyılıq ǵáziynesinen

Apatshılıqqa duwshar bolıwdı qálemeseń, maqtanshaq hám menmen bolma. Qorlıqtı qálemeseń, dámegóy bolma. Pushayman bolıwdı qálemeseń, dáslep tájiriyebeli adamlar menen keńesip, keyin jumıs isle. Ózińizdi hámmege súysindirıwdı qáleseń, minez-qulqıńdı dúzet ádepli, tárbiyalı bol. Abıroyǵa, izzet hám húrmetke iye bolıwdı qáleseń, hadal miynet et, ótirik sóylewden saqlan, ósekshi, dawkes bolma, mánissiz sózlerdi aytıwdan saqlan. Eger de qolaysız jaǵdayǵa tússeń, jumısıńda sátsizlikke ushırap, qayǵı-hásiret ishinde qalsań, baqırıp urısıp júrme, sabır et...

Dóretiwshilik jumıs

1. Abdurauf Fitrattıń «Balalar ádep-ikramlılıq tárbiyanı ortalıqta aladı, basqasha etip aytqanda, balalar suwǵa uqsaydı, suw ıdistıń formasınan alǵanınday, balalar da ortalıqtıń ádep-ikramlılıǵın qabil etedi» degen pikirdi talqılań hám óz múnásibetińizdi bildiriń.

2. Eger shañaraqtıń baxtıń támiyinlew sizge tapsırılǵanda, qanday jol tutqan bolar edińiz? Pikirińizdi jazba túrde beriń.

3. Alisher Nawayı aytqan islerdi isley alasız ba? Sorawǵa juwap beriwde hár bir is-háreketińizdiń ata-anańızǵa qalay tásir etetuǵın da esapqa alıń.

*Ata xızmetinde tabıl mudamı,
Ana ushın pidá ete ber jandı.
Kúni hám túnińdi nuri áyler pash,
Birewin ay dep bil, birewin quyash.
Eki dúnyań, abad bolmaǵı ushın
Al ata-anańniń razılıǵın.*

I bap. Shańaraqlıq qádiriyatlar

Pikirlesiw ushın

QOÑSÍ

Roza zárúrligi ushın jumısındaǵı dostısınan qarız aldı. Oylap-oylap ómirlik joldası toyında sawǵa etken bilezigin satıwǵa qarar etti. Qońsısı Perida apanıń aldına bilezigin alıp barıp satpaqshı boldı. Perida apa qarısı aldında jasaytuǵın qońsısı Lalaxan menen sáwbetlesip otırǵan eken. Roza qońsılarınıń ekewi de qurǵın shańaraqlardan, onısı bolmasa, bunısı alar zatımdı, degen qıyal ótti basınan.

– Nege bileziǵınızdı satpaqshısız? – hayran bolıp soradı qońsısı.
 – Qarız alıp qoydım, sonı tólewim kerek, – jerge qarap juwap berdi Roza.
 – Kóp oylamań, qońsı, – onı tınıshlandırdı Perida apa. Siz bilezikti satpań, meniń azǵantay jıynap qoyǵan aqsham bar, beremen, tapqanıńızdan keyin beresiz. Eger qıynalsańız, bunı qarız dep bilmeń, qońsılıq – mıń jıllıq, deydi, – dedi Perida apa. Lalaxan Perida apanıń ishinen narazı bolıp, qabaǵın úyip, awzın jıyırdı, biraq Peridaniń ótkir názeri onı pikirinen qaytardı. Roza minnetdarshılıǵın jasıra almadı, kózlerinen jas aylandı.

1. Ne dep oylaysız, Roza ne ushın bilezigin tap sol qońsılarına satpaqshı boldı?

2. Perida apanıń «qońsılıq mıń jıllıq» degen sózlerin qalay túsindiresiz?

3. Lalaxan neden narazı boldı? Lalaxanniń qońsısına qatnasın qalay bahalaysız?

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Ata-ananızdıń aytqan sózleri sizge jaqpasa, olarǵa jekirinip, qapa etpeń, olarǵa jaman sóz ayıp, húrmetsizlik etpeń. Nawqas bolıp qalǵanıńızda janıńızda párwana bolıp, sizge qaraǵanda kóbirek qıynalıp, qayǵırǵan da olar. Azıraq keshigip qalsańız, intizarlıq penen kútedi. Olar sizlerdiń diydarińızdı kórip quwanadı. Olardıń aldında hátte úwh demeń. Úlkeyip, keleshekte shańaraq qursańız da, olar ushın balasız.

Sabaqтан unamlı juwmaq shıǵarıp

1. «Shańaraǵım, máhállem, Watanım meniń táǵdirimde» temasında doslarıńızdan intervyu alıń. Doslarıńızǵa «Eger shańaraq baslıǵı bolsańız...», «Eger máhálle baslıǵı bolǵanıńızda...», «Eger hákim bolǵanıńızda ...» sıyaqlı sorawlar menen múrajáát etiń.

2. Ózińiz jasaytuǵın máhálleniń 10 jıldan keyingi keleshegin qıyalańızǵa keltiriń. Máhálleniń keleshegin súwretlep beriń.

4-5-TEMA: SHAÑARAQ – BAXÍT QORĠANÍ

Jedellestirivshi soraw hám tapsırmalar

1. Shañarağıńızda kimge qanday qatnasta bolasız?
2. «Sóylew mádeniyatı dáslep shañaraqta qalıplese di hám rawajlanadı» degen pikirge qalay qaraysız? Pikirińizdi tiykarlań.
3. Baxıtlı adam degende qanday adam kóz aldınızǵa keledi? Qanday adamlardı baxıtlı dep atawǵa boladı?
4. Ne ushın baxıttı hárkim hár túrli túsinedi? Baxıtlı bolıw ushın ne islew kerek?

Pikirlesiw ushın

Shet ellik miymannıń hayran bolıwı

Jáhán tilleri universitetinde oqıytuǵın edim. Universitetke kelgen shet ellik miymannıń ózbek tilinde anıq jaqsı sóylewi itibarımı tarttı.

Miyman ózbek xalqı úrp-ádetlerin úyrenip atırǵan eken, onı úyge mirát ettim.

Miyman:

– Men túsınbey atırman, Sizlerdiń shañarağıńızda da tap bizlerdikindey, áke-balaǵa birdey at qoyadı eken-dá?

– Nege onday dep atırsız?

– Házir anańız ákeńizdi Murat dep shaqırdı-ǵo!?! Siziń de atıńız Murat-ǵo? ...

Dóretiwshilik jumıs

1. Siz ne dep oylaysız? Áke-balanıń atı birdey me? Murat ne dep juwap bergen?
2. Bunıń tiykarında qanday qádiriyat yamasa úrp-ádet bolıwı múmkin?

Ruwxiylıq ǵáziynesinen

Tıńlap ata-anańdı, sózlerin qádirle,
Mal-múlkiń kóbeyse, maqtanıp qutırma.

Mahmud Qashǵariy

I bap. Shañaraqılıq qádiriyatlar

Pikirlesiw ushın

Shañaraqqa kelin tústi

- Gúlaysha qızım, ákeń keldi, shıgıp kútip almaysañ ba?
- Apa, men usı jerdemen-ǵo!
- Anası qızına maǵanalı qarap qoydı-da:
- Haw, usı jerdemediń? Kórmey qalıppan.
- Shañaraqqa túskenińe bir hápte bolmaǵan kelin juwırıp shıqtı-da:
- Assalawma áleykum, ata jaqsı keldińiz be? – dedi.
- ...
- Kelin háwlini sıyrıp atır. Anası:
- Gúlaysha qızım, shıq, háwlini sıyrısqıǵa jádemlesip jiber.
- Way, apa ...
- Gúlayshaniń sózin anası jáne bólip:
- Sen háwlini tóbeden tómenge qaray sıyrıp, háwli kóshe esigine qaray sıyrıladı.
- Erteńine kelin háwlini apası aytqanday etip sıyrı basladı...

Dóretiwshilik jumıs

Bunday waqıyalardıń gúwası bolǵansız ba? Ne ushın Gúlayshaniń anası qızına eskertiw berdi? Bul eskertiwden kelin qanday juwmaq shıǵardı? Bunday qatnas tiykarında qanday qádiriyatlar jasırınǵan? Pikirińizdi xalıq maqalları menen baylanıstırıp túsindiriyń.

Pikirlesiw ushın

Jańa miyman

- Ata náresteni erkeletip: «Palwan balam, batır balam úlken bolsın. Ákesiniń súyenishi bolsın,» – dep pátiya ete basladı.
- Onı esitip turǵan Záriypa: «Ata, meni de batır dep aytbaysız ba?» dedi.
- «Way mazalı qızım, appaq qızım, sen meniń ana qızımsañ,» – dep erkelete basladı atası.

Dóretiwshilik jumıs

1. Siziń shañaraqıńızda úlken jastaǵılar qız hám ul balalarǵa qanday qatnasta boladı?
2. Ne ushın qızlarǵa «ana qızım» dep mútajáát etiledi?
3. Jámiyettiń gúllep-jasnawı ushın onıń negizi bolǵan shañaraqlarda tárbiya qanday jolǵa qoyılǵan bolıwı kerek?

Ruwxiylıq ğáziynesinen

Ey perzent! Hárkim menen qatnasta bolǵanıńda ózińdi sonday tut, soǵan qarap adamlar seniń qanday shańaraqta tárbiya alǵanlıǵıńdı da, aqıl hám parasatıńdı da tán alsın, bilsin...

Til adamnıń dene dúzilisi jaǵınan eń kishkene, biraq juwapkerlik hám wazıypası jaǵınan úlken itibarǵa ılayıq aǵzası. Onı tek sawaplı, jaqsı sózler ushın qollanıw hám jaman, kewilge tiyetuǵın sózlerdi aytıwdan saqlaw kerek. Sonıń ushın tek jaqsı zatlardı ayt, yamasa tınısh otırıwdı ózińe ádet et!

Dóretiwshilik jumıs

1. Joqarıda berilgen tekst tiykarında esse jazıń.
2. Shańaraqta durıs qatnas mádeniyatı qalıplesiwinde shańaraq aǵzalarınıń óz ara tásiiri qanday bolıwı kerek? Ózińizdiń shańaraǵıńız mısasında túsiniк beriń.
3. Tildiń qanday juwapkerli wazıypası bar? Sizler bul juwapkerlikke qalay qaraysız?
4. Klaslasıńız kewlińizge tiyetuǵın sózler menen ashıwıńızdı keltirdi, deyiк, siz bunday jaǵdayda ózińizdi qalay tutasız? Pikirińizdi tiykarlań.

Pikirlesiw ushın

1890-jıllardıń aqırlarında Detroyttaǵı elektr kompaniyası háptesine 11 dollar esabınan jas mexanikti jumıs isletti. Ol kúnine 10 saat isleytuǵın, úyge qaytqannan keyin, tań atqansha skladda jańa túrdegi dviǵateldi oylap tabıwǵa urınatuǵın edi.

Ákesi oǵan waqtın qurı ótkerip atırǵanın aytsa, qońsıları onıń aqılınan ayırılǵanı haqqında mış-mış tarqattı.

Ómirlik joldasınan basqa hámme onıń urınıwlarına gúman menen qaradı. Tek hayalı onıń ideyasına isendi. Túnlerde saatlap dawam etken tájiriybeleri waqtında kerosin lampasın kóterip, islewine járdem beretuǵın edi.

Hayalınıń qolları kógerip, ayaqları talıp, suwıqtan tisleri shaqılǵanıńda da onıń janınan ketpeytuǵın edi...

I баp. Shañaraqılıq qádiriyatlar

Jıllar ótti. Bir kúni sklادتan basqasha shawqım esitildi. Atsız arbada ketip baratırđan delbe hám onıń ómirlik joldasın kórgen qońsılar aqılınan aljasayın dep qaldı. Temir arbadađı Henri Ford hám onıń hayalı edi.

Birneshe jıllardan soń, qartayıp qalđan. Henri Fordqa jurnalist soraw berdi: «Qayta tuwılsańız, kim bolıwdı qáler edıńız?» Henri Ford kúldi hám ápiwayı ğana juwap qaytardı. «Kim bolsam da, qay jerde tuwılsam da, ómirlik joldasım janımda bolsa bolđanı...»

Dóretiwshilik jumıs

1. Balalıqtan úlken jasqa neni alıp ótiw zárúr?
2. Henri Fordtıń juwabı haqqında ne ayta alasız?
3. Baxıttı siz ne dep túsinesiz? Ne ushın?
4. Sóylesiw hám tıńlap biliw de baylanıs mádeniyatınıń tiykarđı bólimin quraydı. Bu haqqında Yusup Xos Hojib: «Oynap sóyleseń de, oylap sóyle» basqa bir alım: «Solay etip sóyle, sózleriń merwert qádirine teń bolsın, sonday tınıshlıq saqla, ol dúr gáwharğa aylansın» – degen. «Oynap aytsań da, oylap sóyle» degen hikmette qanday mánis jasırınđan? Adam qanshelli durıs oylay aladı dep esaplaysız? Pikirińizdi tiykarlań.

Ne ushın adamnıń sózleri merwertke uqsatıladı? Sózdi jáne qanday bahalı taslarğa uqsatıwğa boladı.

Dóretiwshilik jumis

Atam bárháma aytadi: «Áziz aqlígim, bir adam menen kóriskende heshqashan qattı sóyleme hám sáwbetlesińniń sózin bólme. Adamnıń jaqsı minez-qulqı onıń ádepliligi, kishiheyilligi, sózge sheshenligi hám haq kewilligi menen ólshenedi. Bunday sıpatlamalarǵa iye bolǵan adam haqıyqıy bilimli adam bolıp esaplanadı».

1. Qatnas mádeniyatı rawajlangan adamlar menen bilimli (aǵartıwshı) adamnıń ayırmashılıǵı nede? Pikińizdi tiykarlań.

2. Pikińlesiw mádeniyatına iye bolmaǵan adam sonday jaqsı pazıyletlerden paydalanalmay qaladı?

3. «Sóylesiw aǵartıwshılıqtan, tıńlaw mádeniyattan, ańlaw ádep-ikramlılıqtan» degen pikirdi túsindiriwge háreket etiń.

Pikińlesiw ushın

Ana haqqında úsh gúrriń

Máhálle basqarmasına jası qırqlardan asqan adam kirip keldi. Máhálle baslıǵı onıń tınıshsızlıǵın sezip:

- Ne boldı? – dep soradı.
- Kempirdi berip qoydıq!
- Qaysı kempir?
- Anamdı... – dep juwap berdi adam.

Ustazımnıń úyine bir zárúr jumıs penen bardım.

Túslık waqtı edi.

- Siz otırıp turıń, men házir, – dep ishkerige kirip ketti.

Ishkeride onıń birewdi erkeletip-erkeletip awqatlandırıp atırǵanın esittim.

Awa, aqlıqlarınan birewi menen sóylesip atr meni kúttirip, dep qapa boldım.

- Anajanım, mehribanım, jáne bir qasıq jeń, keliń men járdem beremen...»

degen dawıs esitildi.

Bilsem, ustazımnıń seksen jastan asqan anası bolıp, ol adam jaqında insultten táwir bolǵan eken.

Mekteptiń háwlisinde 10-klasta oqıytuǵın qız telefonda birewge baqırıp sóylep atırǵan edi.

I bap. Shañaraqliq qádiriyatlar

– Meni tinish qoyasiz ba, joq pa? Siz ózi neni túsinesiz? Men bilmeymen, búgin doslarim menen kafede otiramiz, mağan pul kerek. Qashan pul sorasam, báhama pulim joq deysiz... Men sizge ókpeledim.

Janında turğan dostısı bir telefonğa, bir dostısına qaradı da, jılap jiberdi. Qız telefonniń trubkasın qoyıp:

- Awa, ne boldı? Nege aza tutasañ.
- Anam esime tústi.
- Anaña ne bolğan?
- Qaytis bolğan... Sen júdá baxıtlısañ. Baxtıñniń qádirine jet!

Dóretiwshilik jumıs

1. Berilgen gúrrińlerden qanday juwmaq shıǵardıńız?
2. Birinshi hám úshinshi waqıyanıń guwası bolsańız, ne degen bolar edińız?
3. Jaqınlarıńızǵa qashan aqırǵı márte jaǵımlı jaqsı sóz aytqansız?
4. Shañaraq aǵzalarıńızǵa aytatuǵın jaqsı sózlerińizdiń dizimin dúziń. Neshe sóz boldı? Bul sózlerdi bir kúnde neshe ret tákirarlaysız?
5. «**Men qádirleymen...**» oyını. Tómendegi pikirlerdi tolıqtırıp dawam ettiriń hám dápterinińge jazıń. «Men ózimdegi... dı qádirleymen», «Men shañaraq aǵzalarımniń... pazıyletlerin qádirleymen», «Men ómirde ... dı qádirleymen».

Ruwxiyliq ǵáziynesinen

Eger men ómirde qandayda bir áhmiyetli oylap tabıw islegen bolsam, tiykarınan sabırlılıǵım hám itibarım sebepli islegenmen, basqa qandayda birtalantım sebepli emes.

Isaak Nyuton

Sabaqтан unamli juwmaq shıǵarıp

1. Qashan adam baxıtqa erisedi?
2. Jası úlkenler jaslarǵa patiya berip: «Baxıtlı bolıńlar»,– degende neni názerde tutadı?
3. «Ákem– dáwletim, anam – basımdaǵı tajım» degen pikirdi qalay túsinesiz? «Shañaraq – baxıt qorǵanı» temasında jası úlkenler qatnasında video intervyu tayarlań:
 - a) qaharmanıńızdı tańlań, b) sorawlardı qalıplestiriń; d) hárbir sorawǵa berilgen juwaptı dıqqat penen tuńlań hám juwmaqlań.

6-7-TEMA: SHAÑARAQTAĒÍ MINNET HÁM JUWAPKERLIK

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. «Hár bir adamda minnet hám juwapkerlik dáslep shañaraqta júzege keledi» degen pikirdi qalay tiykarlaysız?
2. Ne dep oylaysız, shañarağıńız aldındağı minnetińiz kimler tárepinen ornatılğan? Siz olardı qanday dárejede ámelde qollanıp atırsız? Olarğa ámel etpewdiń aqıbetin oylap kórgensiz be? Pikirińizdi túsindiriwge háreket etiń.

Pikirlesiw ushın

Úmit etpe, qarar et!

Sol kúni shet elden qayıtıp kiyatırğan ájaǵamdı kútip alıw ushın aeroportqa shıqqan edim. Men kútken samolyottıń keliw waqtı keshiktirilgeni ushın hár qıylı qalalardan kelip atırğan jolawshılardı baqlap, ózimniń dıqqatımdı basqa nársege awdarmaqshı bolǵan edim. Janımda kishkene qızdı kóterip alǵan orta jastağı hayal hám eki balası menen birewdi kútip turıptı. Kóp waqt, ótpey-aq, shañaraq, janlandı hám balalar aeroport terminalınan asıǵıp shıǵıp kiyatırğan, iynine ilingen júk qaltasın ilip alǵan er adamǵa qol bılǵay basladı. Ol adam shañaraq aldına kelip, qolındağı júklerden orınlıqqa qoydı hám balaların birme-bir súyip, bawırına bastı. Onıń bul háreketlerinen shañaraq baslıǵı ekeni kórinip tur.

– Mensiz qıynalıp qalmadıńız ba? Hámmeńiz saw-salamat ekenińizden quwanışlıman, – dedi ol.

Keyin ákesi balalarınıń jası úlkenine qaradı hám alaqańı menen onıń shashların tozańǵıtp erkeletti.

Balam, úlken jigit bolıp qalıpsañ! Sapardalıǵımda anań hám úkelerińe ǵamxorlıq etkeniń ushın sennen quwanışlıman, – dedi.

Sen-she, balam, mektepke barıp atırsań ba? Mine, jáne birgemiz. Seni keshki sport shınıǵıwlarıńa ózim alıp baraman, – dep kishkene balasın ózińe jaqınraq tarttı.

Keyin bolsa kóterip alǵan shaması eki jastağı qızdı erkeletip bawırına bastı.

Bul kórinisti kórip turıp, sharaqtağı mehir-muhabbat baylanıslarınan pútkilley tásirlandim. Shañaraq qurǵanıma eki jıldan asqan bolsa da, shañaraqlıq múnásibetlerde bunday jaǵdaydı kórmegen edim.

– Keshirersiz, – dedim shañaraq baslıǵına erksiz. Ol adam uzaq párwazdan keyin sharshaǵan kózlerin maǵan tikti.

I bap. Shañaraqılıq qádiriyatlar

– Kóp waqıttan beri saparda bolğan kórinesiz? – dedim qızıqsınıp.

– Awa, úsh kúnlik xızmet saparında edim, – degen juwabı meni jáne de asıqtırıp qoydı. Isengim kelmes edi, biraq ol durısın aytıp atırğanı anıq. Keyin turmıs qurğanına qansha waqıt bolğanın soradım. Ol adam ómirlik joldasına qarap kúldi hám usı báhárde nekelerine on tórt jıl tolğanın ayttı. Jáne de hayran boldım.

– Tañ qalıp, úmit etemen, meniń de shañaraqılıma, hayalıma bolğan itibarım on jıldan keyin tap usınday joqarı boladı, – dedim sorawlarımdı túsindirgen bolıp.

Sonda meni túsingen shañaraq baslıgınıń mıyığındağı kúlkiniń ornın saldamalıq iyeledi, mağan ótkir hám isenimli kóz qaras penen qaradı.

– Úmit etpe, qarar et, dostım! Sonlıqtan, er adamnıń óz shañaraqılın tınıshlıqqa baslawı onıń úmitlerine emes, qararlarına baylanıslı másele, – dedi ol hám bul jolda mağan áwmet tilep xoshlastı.

Dóretiwshilik jumıs

Tapsırmanıń óz betińizshe orınlawınıń usınıs etiledi.

Berilgen pikirlerden qaysısı durıs, qaysısı nadurıs ekenligin «Awa» yamasa «Yaq» tárizinde kórsetiń.

Perzentlerdiń minnetleri

1. Ata-ananı húrmet etiw, olardıń násiyatların tıńlaw.
2. Eger ata-anası aytqan jumısların kewildegidey orınlawına kózi jetpese, bunday waqıtta jaǵdaydan kelip shıǵıp is islewi.
3. Bilim alıw, kásip óner iyelew hám waqıtı saati kelip ata-anasınıń irazılıǵı menen turmıs qurıw.
4. Ata-ana, aǵa-ini, apa-sińlilerge múmkinshiligi bolğanınsha materiallıq hám ruwxıy járdem beriw.
5. Óziniń arzimaytuǵın táshwish hám mashqalaların tek ata-anasına aytıw.
6. Úy-ruwzıgershilik jumıslarında ata-anasına járdemshi bolıw.
7. Óziniń jaqınlarına azap bermew.
8. Hár isinde ata-anası menen másláhátlesiw.

1	2	3	4	5	6	7	8

Pikirlesiw ushın

El-jurt arasında joqarı húrmet hám itibargá sazawar bolğan teberrik bir atadan «Siz bunday mártebege qalay eristińiz?» – dep soraptı. Ol adam bilay juwap beripti:

- 1) jaslıgımnan joqarı ármanlardı maqset ettim;
- 2) ata-anamniń xızmetinen bas tartpadım;
- 3) ustaz-tárbiyashılar hám jaqsı niyetli adamlardıń násiyatlarına aljaspay ámel ettim;
- 4) tuwılıp ósken jerimdi óz shańarağımday muqaddes bildim;
- 5) shańarağım qádiriyatlarına sadıq qaldım;
- 6) sózimde tuwrı, jumısımda hadal boldım;
- 7) doslarımniń tabıslarına ózimniń tabıslarımday súysindim;
- 8) birewdiń jaqsılığın umıtpadım;
- 9) basqalardıń haqına kóz alayttırmadım;
- 10) kitap oqıw hám bilim alıwdan erinbedim;
- 11) kásibime baylanıslı jańalıqlardı úyrendim hám qollandım.
- 12) dene tárbiyası menen turaqlı shuğullanıp, densawlığıma itibar qarattım;
- 13) báháma aldığa umtılp jasadım;
- 14) perzentlerimniń tálim-tárbiyasın, shańarağımniń turmısımniń bas máselesi dep bildim.

Ruwxiyılıq gáziynesinen

Ey perzent, biliń, aqılğa muwapıq perzentke ata-anasın izzet hám húrmet etiw minneti, báribir, onıń tiykarı ata-ana bolıp tabıladı. Ata-ananı ne ushın húrmet etemen, dep kewlińe keltirme, biliń, olar seniń ushın ólimge de tayar turadı.

Hárbir perzent, aqıllı hám dana bolsa, hesh waqıtta ata-ananıń mehir haqını ótewden qutılalmaydı. Ey perzent, sol sebepten ata-anańdı hesh qapa etpe, kewlin qaldırma.

Kaykovus

Dóretiwshilik jumıs

1. «Shańaraqtan baslanǵan juwapkerlik jámiyettiń pıdayı aǵzasına aylandıradı» degen pikirdi joqarıdaǵı tekst penen baylanıstırıp túsindirıń.
2. Ózińiz jasaytuǵın jer, máhálleńizdegi sonday húrmetli adamlardı bilesiz be? Olardıń qaysı pazıyletleri sizge unaydı hám ne ushın?
3. Siz de ómirde olarǵa uqsawıńız ushın ózińizde qanday pazıyletler bolıwın qáler edińiz?
4. Joqarı húrmet-itibarǵa iye bolıw ushın joqarıdaǵı on tórt qaǵıydanıń hárbirine táriyp beriń.
5. «Shańaraǵımnıń qádiriyatlarına sadıq qaldım» degen pikirdi qalay túsindińiz?
6. Keleshekte qanday kásip tańlamaqshısız? Tańlaǵan kásibińiz jańalıqlardı úyreniw hám olardı qollanıwdı talap etedi me?
7. Siz tańlamaqshı bolǵan kásip shańaraқтаǵı juwapkerligińizge qalay tásir etiwı haqqında oylap kórdińiz be? «Meniń kásibim hám shańaraқтаǵı juwapker-shiliklerim» temasında Venn diagrammasın dúziń.
8. Kaykavus ibn Iskenderdiń «Qabusnama» shıǵarmasınan keltirip ótilgen pikirlerdi perzentlik sadıqlıǵı hám juwapkershiligi menen baylanıstırıwǵa háreket etip kóriń. Siz de oǵan ámel etesiz be?

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. Shańaraq aldındaǵı minnetlerińizdi esap-kitap etiń.
2. Shańaraq aǵzalarınıń nızamda jazılmaǵan minnet hám minnetlemeleri, degende neni túsinesiz? *Bul nızamda jazılmaǵan minnet hám minnetlemelerińizdiń* qaysı birine ámel etiliwi zárúr dep oylaysız?
3. Tórende berilgen súwret sayasına itibar beriń. Tema menen qanday baylanısı bar? Pikirińizdi tema tiykarında shıǵarǵan juwmaǵıńızǵa tayanıp túsindirıń.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Islengen jaqsılıqtıń eń abzalı adamnıń óz shańaraǵına islegeni. Bunday jaqsılıqtıń bir ushı ózińizge de jetip baradı.
«Ey Rabbim! Meni (olar) bóbek waqtımda tárbiyalaganınday, Sen de olarǵa rehim et!»

Qurani karim, Isro súresi, 24-ayat

Pikirlesiw ushın

Oń qolın bergenin shep qolın bilmesin!

Búgin pensiya alǵan Sanabar apa aqlıqlarına anaw-mınaw alıw ushın dúkánǵa barmaqshı bolıp qońsısı Náziyra dayı apasın shaqırdı. Náziyra dayı apası pensiyasınıń azlıǵınan nalıdı.

– Meniń pensiyam júdá jaqsı, balalarımnan pul soramayman, – dedi Sanabar apa.

– Way, qalay? Ekewmizdiń jumıs ornımız da bir jerde edi, stajımız da birdey-ǵo? – dep hayran qaldı Náziyra dayı apası.

– Bilmesem, balam barıp qayta esaplatıp, kóbeytip kelgen. Pensiyamniń bir bólegi plastik kartama túsedı, azlawın qolıma alıp kelip beredi ...

Dóretiwshilik jumıs

1. Ne dep oylaysız, Sanabar apanıń balası qalay anasınıń pensiyasın kóbeyttirgen bolıwı múmkin?

2. Pensiyanı qalay kóbeytiwge boladı?

Pikirlesiw ushın

Náziyra dayı apam úyine keldi-de dárhal balasın shaqırıp:

– Sanabar apanıń balası pensiyasın kóbeytip beripti. Sen de bir sóylesip kór, bálki meniń de pensiyam kóbeyer? Menińshe, balasınıń tanısı bar bolsa kerek.

– Háy apajan, ne dep atırsız?! Kimge bolsa da bir náirse beriw kerek.

– Máyli, balam, bir aylıq pensiyamdı berermen.

– Yaqshı, apa ...

Dóretiwshilik jumıs

Náziyra dayı apamniń: «bir aylıq pensiyamdı berermen,» – dewi qansha durıs? Náziyra dayı apanıń balasınıń ornında qanday jol tutqan bolar edińiz?

I bap. Shañaraqılıq qádiriyatlar

Eki dos ushirasti.

Náziyra dayı apasınıń balası:

- Sanabar apamniń pensiyaları kóp eken, kim menen sóylestiń?
- Heshkim menen sóylespedim.
- Máyli qárejetin beremiz, anamniń da pensiyaların kóbeytiwge járdem ber.
- Yaqshı. Eger anama aytpasań, sağan járdem beremen.

Sanabar apanıń balası qanday juwap bergen bolıwı múmkin?

Sanabar apanıń balası háreketleri hám «Minnetli as tatımas» maqalı qay tárepten baylanıslı?

- Júr, bankke baramız.
- Ne ushın?
- Anańniń atına karta ashtırasań, hár ayda pensiya keletuǵın kún óziń pul túsirip turasań.
- Qollarına berse bolmay ma?
- Yaq, onday isleseń minnetli bolıp qaladı...

Sanabar apanıń balası ne ushın onday islegen dep oylaysız?

Ruwxiyılıq gáziynesinen

Ey aziz perzent! Ata-anań menen birge awqatlanǵanıńda olardan aldın awqatqa qol sozba?

Shayların quyıp ber. Sebebi xızmet jastan ekenin umıtpa. Ata-anań menen júriwge tuwra kelip qalsa, olardıń aldılarına túsip júrme, sebebi bul olarǵa húrmetsizlik ádepsizlik sanaladı. Otırǵan jerińe ata-anań kelip qalsa, álbette, ornińnan turıp sálem ber, olardı jıllı júzlilik penen qarsı al. Sonday-aq, ata-anań otırmaǵansha olardan aldın otırma. Egerde ashıwı kelip, sağan orınsız baqırsa da, heshqashan olarǵa qarsı sóyleme. Men haqpan dep olarǵa qarsı sóyleseń, kewlin qaldırıp qoyǵan bolasań.

Azat ata hám aqlığı Azamat shaxmat oynap otir edi.

– Ata, sizdi máhállede hámme húrmet etedi hám bárháma úlgi sıpatında kórsetedi. Bunday húrmet hám abroyğa qalay eristińiz? – dep soradı Azamat.

– Dáslep, jaqsı niyetli, aq kókirek boldım, eń áhmiyetlisi, hadal jasadım.

Ata-anam hám shańarağım aldındağı juwapkerlikti sezdim hám olardıń húrmetin ornına qoydım. Úkelerim hám sińlilerime bárháma úlgi bolıwğa háreket ettim, – dep juwap berdi atası.

Dóretiwshilik jumıs

1. Shańaraқтағы minnet hám wazıypalarıńız dizimin dúziń. Pikirlerińizdi klaslaslarıńız benen pikirlesiń.

2. Shańaraq aldındağı minnetlerińizdi orınlawda jeke mápdarlığıńızdan waz keshe alasız ba? Ne ushın?

3. Shańaraq aldında juwapkerli bolıw haqqında 10 fakt keltiriń.

4. Kórgizbe formasında tómendegi terek shaqalarına óz shejireńizdi jaylastiriń. Shejireńizdi húrmet penen dawam ettiriw ushın qanday minnet hám juwapkerliğıńız bar? Shańaraq teregińiz tereń tamır jayıwı ushın nelerge itibar beriwińiz kerek?

5. Jigit adamnıń shańaraq aldındağı tiykarğı juwapkerligi nede dep esaplaysız?

6. «Haramğa qarama, hadallığına kóz tiyedi» degen maqaldıń shańaraqtıń tınıshlığı menen qanday baylanısı bar? Bul hikmette ayılğan pikirdiń shańaraq aldındağı juwapkerlik penen qanday baylanıslığı bar?

I bap. Shañaraqliq qádiriyatlar

Óz betinshe jumis

1. «Kelin de, qız da perzent, shañaraqtıń dawamshısı, erteńgi keleshegi bolıp esaplanadı» degen pikirdi tiykarlap beriń.

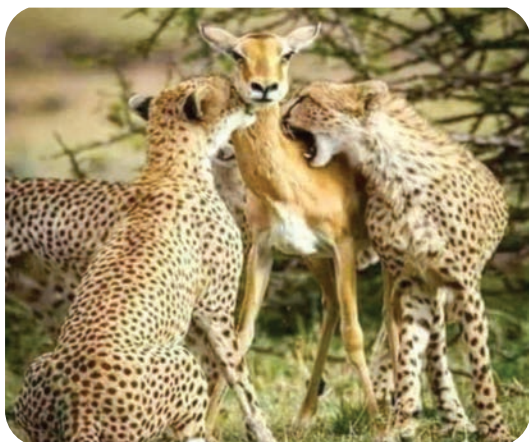
2. Qádiriyatlardı saqlap qalıwshı hám bayıtıp barıwshı shañaraq aǵzalarına kimlerdi kirgiziwge boladı? Óz shañaraq aǵzalarıńız mısasında oǵan túsiniń beriń.

3. Óz dáwiriniń ullı shaxsları: «Jánnetke jol ananıń ayaǵı astında», dep aytqan. Usı mazmundaǵı jáne qanday hikmetlerdi bilesiz? Bul sıyaqlı hikmetlerdiń ásirler asıp áwladtan-áwladqa ótip keliwiniń sırı nede dep oylaysız?

4. «Jámiyet aǵzaları rawajlanbasa, jámiyet de rawajlanbaydı. Jámiyet aǵzaları rawajlanıwı ushın olardıń aqılları rawajlanıwı kerek. Aqıl bolsa kitap oqıw menen ǵana rawajlanadı.» Usı qatardı qalay túsindiresiz, mısallar menen túsindirıń.

5. «Ul balanı oqıtıw bir shañaraqtıń sawatlı bolıwına, qız balanı oqıtıw pútkil áwlad sawatlı bolıwına alıp keledi» degen pikirdiń mánisin ashıp beriń.

6. Tórende berilgen súwretlerge diqqat penen qarań. Súwretlerge at qoyıń. Olardı túsindiriwge háreket etiń.

8-TEMA: BAXÍT MÁNZILLERI

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Baxıttı qalay qıyalıńızǵa keltiresiz?
2. Kóz qarasıńızda baxıttıń forması, kórinisi, ózgeshelik hám belgileri qalay kórinedi?
3. Jaqınlarıńızǵa qalay baxıt bere alasız?
4. Ózińizdi baxıtlı sezgen kúnińizdi eslep kóriń.

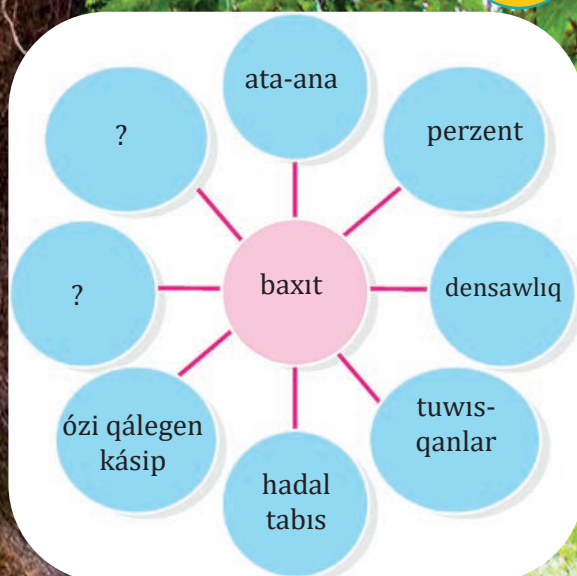

Baxıttı hárkim ózinshe, hár qıylı kóz aldına keltiredi, biraq bul túsinek qamtıwı biziń oy-pikir sheńberimizden birqansha keń hám onı bir sóz benen ańlatıp bolmaydı. Aytayıq, adamnıń dúnyaǵa keliwi – baxıt! Kim ushın súygen adamı menen shańaraq qurıw – baxıt! Perzentli bolıw – baxıt! Kimgе mehir qoyǵan kásibi menen shuǵıllanıw – baxıt! Ata-ana pátiyasın alıw – perzent ushın baxıt! Avtokólikke, óz úyine iye bolıw, toy beriw, basqa ármanlarına erisiw ... Bular da kimler ushın baxıt. Adamlar baxıt dep biletuǵın bul jaǵdaylardı qálegeninshe dawam ettiriwge boladı.

Dóretiwshilik jumıs

Sızılmaǵa itibar beriń hám onı dawam ettirip dápterinińizge jazıń. Jáne nelerdiń bar bolıwı menen adam ózin baxıtlı seziwi múmkin?

I bap. Shañaraqliq qádiriyatlar

Ruwxiyliq gáziynesinen

Adam jalǵız ózi heshqashan baxıtlı bola almaydı, barlıq adamlar baxıtlı bolǵanda ǵana ol baxıtlı boladı!

Lev Tolstoy

Bilesiz be?

Baxıt – ruwxıy-ádep-ikramlıq túsiniq. Baxıt adamda óziniń jumısı nátiyjelerinen, ómirde qolǵa kirgizilgen jetiskenliklerinen tolıq qanaatlanıwı, jasaw tárizinen kewli tolǵanlıǵı, minnetdarlıǵı, belgili maqsetke jetiwi, arızıw-ármanınıń orınlanıwı, ármansız bolıp kórinedi.

Dóretiwshilik jumıs

1. Aytayıq, hámme zatınıız bar, biraq baxıtlı bolıwınıız ushın bir nárise jetispeydi. Bul ne bolıwı múmkin?
2. Baxıttı tolıq seziniwiniız ushın ne tosqınlıq etedi?

Pikirlesiw ushın

Adam ózinde bar zatın qádirlewi kerek. Baxıt bul – basqarılatuǵın tuyǵı. Bul adamnıń aqlı menen baylanıslı.

Baxıt bul – ata-ana, aǵa-ini hám apa-sińli, haqıyqıy doslardıń barlıǵı.

Baxıt bul – bilim alıw imkaniyatına iye bolıw, sebebi bilim jetik adam bolıp erjetiwine járdem beredi. Keyin basqa maqsetler payda boladı hám olarǵa erisiw de adamdı baxıtlı etedi. Sonıń ushın adamnıń keleshekтеgi turmısı tek ózine, óziniń umtılw hám háreketine baylanıslı.

Ruwxiyliq gáziynesinen

Danalar aytadı: «Ómirde úsh miyman wádelespey de kele beredi – ırısqa, muhabbat, baxıt».

Pikirlesiw ushın

Awır kópir ...

... Ájayıp bolsa-da, lekin bekkem qurılğan bul kópirdiń tiykarǵı wazıypası alıs bir aymaqtı dúnya menen baylanıstırıw edi.

Qashan hám kim tárepinen qurılğanı belgisiz bolğan usı kópir «ústinen» nelerdi ótkermedi deysiz. Jigirmalanshı ásirdeń otızınshı jıllarınan baslap bul jerden at-arbalarınan baslap júk mashinalarǵa shekem ótti. Bul jıllar dawamında qanshadan qansha adamlar ol jaqtan bul jaqqa ótip-qaytpadı. Qansha jaqsı jamandı kórmedi. Bul eski kópir. Kim onı perzentlerine «ómir kópiri» dep táriyplese, jáne birew alıs aymaqtıń «qutqarıwshı»sına uqsatar edi. Jáne kimler onı buzıp taslaw ushın júretuǵın edi. Qullası, turmıstıń barlıq «ashshı-dushshısın» kórgen bul áyyemgi kópir barlıq dáwirde óz «saldamlılıǵın» saltanatın saqlap qaldı.

Adamlar arasında kelispewshilik shıqsa, jası úlkenler jası úlkenine: «Sen kópirdi kórgenseń, biraz basıǵıraq bol, sen aqırı úlken, awır kópirseń,» – dep biykarǵa aytilmaytuǵın eken.

Dóretiwshilik jumıs

1. Bul kópir adamlardıń baxıtlı bolıwlarına sebepshi bolğan degen pikirge múnásibet bildiriń.
2. Ne ushın bul kópirdi kimler buzıp taslamaqshı bolğan, sebeplerin sanap beriń.
3. «Baxıt bul – ...» degen pikirdi dawam ettiriń. Pikirińizge tiykar keltiriń.

Ruwxıyılıq gáziynesinen

Adamnıń ómiri de uzın kópirge uqsaydı. Onı múnásip basıp ótiw hárkimniń ózine baylanıslı. Ílayıqlı basıp ótilgen jol bekkem kópirdey adam táǵdirin de kórkem etip baradı.

I бап. Шаһарақлиқ қадирiyatлар

Pikirlesiw ushin

Baxit haqqında rāwiyat

Bir kúni úsh aǵa-ini toǵayda seyil etip júrip tereń uranı kóredi. Oǵan Baxit túsip ketken edi.

Úlken aǵası tereń shuqırǵa eńkeyip únilip, dedi:

– Eger pulım kóp bolǵanda edi, júdá baxıtlı bolar edim.

Baxit oǵan júdá kóp pul beripti, aǵası quwanıp jolın dawam etipti.

Ekinshi aǵası tereń shuqırǵa eńkeyip únilip dedi:

– Eger pútkil ómir janımda qalatuǵın sadıq dostım bolsa, ózimdi baxıtlı sezer edim.

Baxit onıń da tilegin ámelge asırıptı, ol ózin baxıtlı sezip dostısı menen ketip qalıptı.

Kishkene inisi tereń shuqırǵa eńkeygeninde, Baxit onnan:

– Seniń tilegiń ne? – dep soradı.

– Seniń tilegiń ne? – qaytadan soraptı.

Inisi Baxıttan.

– Meni usı tereń shuqırđan azat etiwın qáleymen, – dedi Baxit.

Kishkene inisi onı tereń shuqırđan azat etip, óz jolın dawam etipti. Baxit quwanǵanınan onıń izinen eripti...

Dóretiwshilik jumıs

1. «Baxıtlı bolıwdı qáleseń, átirapındaǵılarıdı baxıtlı et» degen pikirdi qalay túsindiresiz?

2. Siz átirapınızdaǵılar (ata-anańız, shaһaraq aǵzalarıńız, klaslaslarıńız) ózlerin baxıtlı seziwleri ushin ne islegen bolar edińiz?

Bilesiz be?

Baxit hesh jerden izlenbeydi. Ózińizdi usı jerde, usı jumısta, usı úyde, usı qalada baxıtlı seze almaǵanıńızsha, siz úmit penen kútip jasap atırǵan waqıt kelgende de baxıtlı adam bola almaysız. Solay eken, janıńızdaǵı adamlar menen sol waqıttaǵı jaǵdayıńızda baxıttı seziń.

Baxit siziń ishińızde, solay eken, házir-aq ishińızdegi baxıttı tabıń hám baxıtlı bolıń.

Baxıttı bárháma seziniń...

Ruwxıylıq gáziynesinen

Kim baxıt kelgende onnan paydalanıwdı bilmese, ol ótip ketkende arız et-pewi kerek.

Migel de Servantes

Pikirlesiw ushın

Baxıt gilti

Bir danışpannan shákirtleri:

– Ne islese, tınısh hám ráhátte ómir keshiremiz? – dep soradı.

Danışpan:

– Hesh jerde heshkimge bir sóz aytpañ, tınısh sóylemey júriń, – dep juwap berdi. Shákirtler:

– Aqırı báháma tınısh sóylemey júrip bolmaydı-ǵo! Basqasha jol kórsetiń – dedi.

Danışpan sonday másláhát berdi:

– Sóylemey júre almasañız, qısqa hám mánili sóyleń, awzıńızdan sirá jaman sóz shıqpasın. Jaman sóz tıńlawshınıń kewlin qaldıradı, bunnan ózińizdiń de kewlińız qaladı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Sózlik qorıńız qansha bay hám hár túrli, sol haqqında oylap kórgensiz be?
2. «Adam baxtı aytqan sózi menen de qáliplesip baradı» degen pikirge qosılasız ba?
3. «Kewildiń tınıshlıǵı adamǵa baxıt keltiredi» degen pikirge múnásibet bildiriń.

Pikirlesiw ushın

ÚSH BET

Aqıllı adamlar óz jumıs stolları ústine úsh betti jaylastırıp qoyadı:

Birinshisine: «Búginniń haqıyqı kúni» dep jazılǵan. Yaǵnıy sol kún shegarasında jasań.

Ekinshisine: «Pikir júrgiz hám shúkir et!» dep jazılǵan. Yaǵnıy sizge berilgen sawǵalar haqqında oylań hám oǵan shúkirlik etiń.

Úshinshisine: «Ashıwlanba!» sózi jazılǵan. Bul bet sizdi eń jaqın hám ańsat tárizde baxıtqa jetekleydi. Olar ápiwayı, biraq júdá paydalı.

Doktor Oiz Qarniy, saudiyalı alım, jámiyetshilik ǵayratkeri

I баp. Shańaraqlıq qádiriyatlar

Ruwxıylıq gáziynesinen

Bir tiken kirse ayaqqa sonshalar,
Ne bolar, ayt, kewilge kirse ol eger?

Jalaliddin Rumi

Pikirlesiw ushın

Kúnlerdiń birinde anamniń janına bardım hám olardıń dizelerine basımdı qoydım da, tınısh bir dem aldım, dúnya táshwishlerinen bir múddetke qutıldım. Soń qıyaldıń sheksiz keńliklerine seyil etiw ushın mehribanımnan eń baxıtlı kúnleri haqqında aytıp beriwin soradım.

Anam, ázizim azgana waqıt sóylemey turdı da, soń kózlerin bir noqatqa tikken halda, saldamalıq penen sóyley basladı...

Dóretiwshilik jumıs

1. Anası ne degen bolıwı múmkin?
2. Anası baxıttı qalay sezingen dep oylaysız?
3. «Pikirlesiw ushın» berilgen tekstti oqıǵanıńızda ishińizden qanday keshirmeler ótti?

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp:

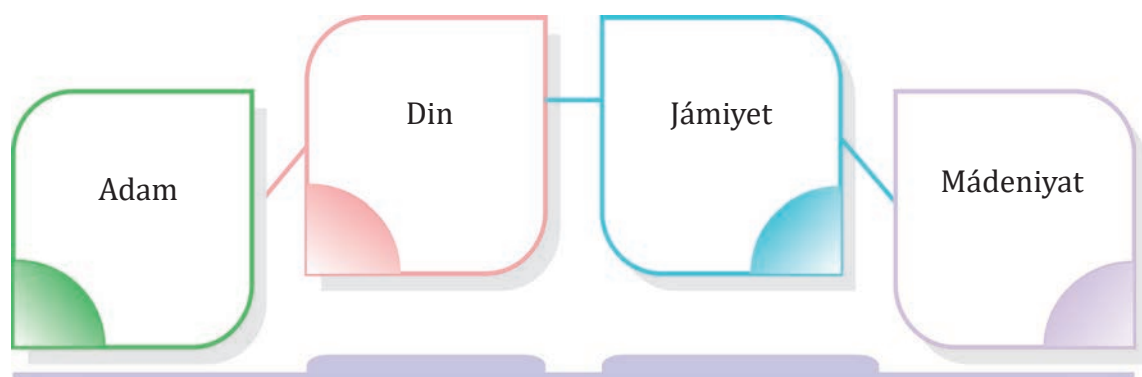
1. Bul sózdi temaǵa baylanıstırıp beriń: «Adam ómirindegi eń maqtawlı jaǵday bul – jıǵılǵannan keyin ózin ońlay alıwı».
2. Adam óz jolin tapqanda baxıttı sezine aladı ma?
3. Ózińiz húrmet etken adamlardan biriniń baxıtlı waqıtların esleń hám dápterińizge bul haqqında jazıń.

Mısal ushın:

Meniń ákem yamasa anam (jaqınlarım, dostım)... baxıtlı adamlar. Sebebi ...

4. Ózińizdiń baxıt formulańızdı jaratıń (formula jaratıwda formalarınıń sanı kóbeyiwı múmkin).

II BAP. ADAM HÁM JÁMIYET

9-TEMA: MÁHÁLLE – QÁDIRIYATLAR BESIGI

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Tómendegi súwretlerde qanday qádiriyatlar súwretlengen? Bul qádiriyatlardı kim oylap tapqan?
2. Siziń de máhálleńizde sonday dástúrler barma? Berilgen súwretler arqalı pikirńizdi tiykarlań.
3. Máhálleńizde bolatuğın shembiliklerde qatnasasız ba, oğan sizdi ne májbúr etedi?
4. Ne sebepten máhálle «qádiriyatlar besigi», «demokratiya mektebi» dep táriyipleniwi haqqında óz pikirńizdi aytıń.

Тарихқа нáзер

Тарихши алим Наршaxий «Buxara тарихы» шығармасында буннан 1100 жыл алдын máhálle xalıqtıń basqarıw usılı bolǵanlıǵın jazǵan edi. Áyyemde máhálle tek jámiyetlik emes, al hákimshilik-aymaqlıq dúzilme tárizinde de tán alınǵan. Alisher Nawayınıń «Hayrat ul-abror» shıǵarmasında sonday qatarlar bar:

*Qalalardıń atın máhálle etip,
Boldı usı júz qala Hiri atalıp.*

Máhálleniń «qala ishindegi qalasha» degen mazmunı joqarıdaǵı táriyiplewden kórinip tur. Orta ásirlerde «Hiri» dep atalǵan Gerat qalası júz kishi «qalasha» – máhálleden payda bolǵan eken.

Pikirlesiw ushın

Utkir Hoshimov

JAY SÍBAW

1) Awılda gúz máwsimi jay sıbow úrp-ádeti bolatuǵın edi. Onıń jazılmaǵan qaǵıydası bar. Birinshiden, heshkim jayın jalǵız ózi sıbamaydı: hámme járdemge keledi. Ekinshiden, jesir-biyshara, qolı qısqa úylerdiń úyi eń dáslep sıbaladı. Keyin náwbetpe-náwbet dawam ete beredi.

Dóretiwshilik jumıs

1. «Onıń jazılmaǵan qaǵıydası bar», degende ne kózde tutilmaqta? Siz jasaytuǵın máhálleniń de ózine jarasa nızam-qaǵıydaları barma?
2. Ne dep oylaysız, ne ushın eń dáslep jesir-biyshara, qolı qısqa úylerdiń jayı sıbalǵan?
3. Máhálledegi qádiriyatlarǵa jáne qanday mısál keltire alasız?

Pikirlesiw ushın

2) Muǵallimizdiń járdemine júdá kóp adam jıynaldı. Úyi úlken jol jaǵasında edi. Sonday kóshe shetinen ılay qamba qazılǵan eken. Saban úlken joldıń kópship jatqan topıraǵına aralasıp, ábden jumsaǵan. Muǵallimizdiń Ázim aǵa degen qońsısı jumıs basshısı boldı. Birewi qambaǵa túsip ılay salıp berip turdı, birew sheklep ılay tasıydı, jáne birew tóbeden turıp ilmek penen tartıp aladı, basqası ıqlas penen sıbaydı.

II баp. Adam hám jámiyet

Dóretiwshilik jumis

1. Qońsı-qobalardıń tatiwlıgın qalay táriyiplewge boladı? Olardı ne birlestirip turıptı?
2. Járdemniń qanday jazılmağan qağıydaları bar?
3. Ne ushın muǵallimniń járdemine júdá kóp adam jıynaldı?

Pikirlesiw ushın

3) Erte pesinde-aq barlıq jumıstı bolıp tasladıq. Hávli ortasındaǵı tuttıń astında awqatlanıp otırсаq, muǵallimniń qartayǵan anası kelip qaldı. (Keyin esitsek, bir hápte burın bosanǵan qızınikine ketken eken). Kempir hasasın toqıldatıp, tup-tuwırı muǵallimniń aldına bardı. Balasınıń sálemine álik de almay:

– Ne islediń? – dedi. – Ne is islep qoydıń?!

Hámmemiz hayran bolıp qaldıq.

Muǵallim oqıwshılarınıń aldında ásirese jeńilgen boldı, sıyaqlı, qızarıp ketti.

Dóretiwshilik jumis

1. Muǵallimniń qartayǵan anası neden qapa bolǵan?
2. Ne ushın muǵallim oqıwshılarınıń aldında jeńilgen boldı?

Pikirlesiw ushın

4) .. – Ne isleppen, apa?– dedi kózlerin qıpılıqlatıp.

–Dárt!– kempir hasası menen jerdi shuqıdı. – Saǵan qashan aqıl kiredi, nadan bala!

Keyin Ázim aǵaǵa qaradı.

– Bul aqmaqlıq islewge islepti, siz qay jerde edińiz? Nege kósheden ılay isledińiz?! Kósheniń topıraǵına tiyiwge bolama, ótirikshi! Kópshiliktiń haqı-ǵo bul?! Azǵantay gúrsinip turdı-da, birden jılap jiberdi.

– Men jurttıń haqına sıbalǵan jaydıń astında turmayman!
– solay dedi de, sıpanıń ernegine barıp teris qarap otırıp aldı...

Dóretiwshilik jumis

1. Muǵallimniń anası topıraqtı «kósheniń haqı» dep ayttı. Ne dep oylaysız, kóshede jatqan topıraq da birewlerdiń haqı bolıwı múmkin be?
2. Anası: «Men jurttiń haqına sıbalǵan jaydıń astında turmayman!» degeninde neni názerde tutqan?
3. «Kópshiliktiń haqı», «birewdiń haqı», «jurttiń haqı» degen sózlerdi jáne qay jerlerde hám qanday jaǵdaylarda qollanıwǵa boladı?

Pikirlesiw ushın

5) ...Hámmemiz qaytadan jayǵa shıqtıq. Sıbaǵannan ılaydı túsiriw qıyın boladı eken. Birewin qaldırmay, qırıp diywal túsirdik. Sheleklep tasıp, kóshedegi ılay qambanı toltırıp qoydıq.

Aradan jıllar ótip, kempir qaytı bolǵanında alaman adam onı sol kósheden sońǵı mánziline kóterip bardı.

Kóshe topıraǵı jıllı edi. Jumsaq edi.

Dóretiwshilik jumis

1. Eger siz usı waqıyada qatnasqanıńızda qanday jol tutar edińız?
2. Tómendegi waqıyanı dıqqat penen oqıń. Joqarıdaǵı waqıyalar menen baylanıslı jeri barma?

Pikirlesiw ushın

Qońsınıń haqı

Kóp qabatlı úydiń 6-qabatında jasaymız. Úyimiz oraylasqan ısıtıw sistemasına jalǵanǵan bolsa da, qısta suwıq boladı. Ákem úydi bir ámellep ısıtıw ushın qánige shaqırdı. Óz jumısınıń ustası bolǵan Murat aǵa barlıq trubalardı birme-bir kózden ótkerdi de: «Qońsılar ısıtıw úskenesine qosımsha qabırǵalar ornatqan. Sonıń ushın úyińızge ıssılıq jaqsı jetip kelmeydi», – dep diagnoz qoydı. Sol kúni ákem hám Murat aǵa zárúr bolǵan trubalar hám qosımsha qabırǵalardı ornattı. Arasında anam: «Ákesi, balkondı da ısıtuǵın etip

II баp. Adam hám jámiyet

alayıq»,– dep usınıs etti. «Awa, boladı, kelin, sonday etip úlken úyden truba tartsaq boldı»,– dedi Murat aǵa, anamnıń gápin maqullap. Ákem biraz oylanıp qaldı da: «Yaq, bolmaydı, qońsınıń haqı», – dep juwap berdi. Men bolsam: «Aywanǵa ıssı suwdı úlken úyimizden ótkersek, qalayınsha qońsınıń haqı bolıwı múmkin?» dep oylanıp qaldım.

Dóretiwshilik jumıs

1. Qońsınıń haqı nede ekenin túsindiriniń.
2. QR kodta berilgen kórinisti dıqqat penen kóriń. Kórinistegi «amanat» sózin siz qalay túsindińiz? Nazlı dayı apa: «Amanatınızdı ózińe tapsırayın», – degende neni názerde tutqan?

Pikirlesiw ushın

Bazarǵa kirip, bir gezlemeni soradım. Satıwshı sol gezlemeni tabaman degenshe aldım 20 ǵa shamalas oramdaǵı gezlemeni tasladı. Olardıń ishinen birewi maǵan maqul keldi, sonı satıp almaqshı boldım. Bahası da maqul keldi. Satıwshı:

- Sizge usı maqul keldi–á? – dep soradı.
- Álbette, maqul keldi.
- Onda joldıń ol jaǵına ótseńiz, sol ana dúkanda da usı gezlemeden bar. Sol jerden satıp alıń.

– Haw, nege endi? Barlıq zattı sol jerde sawda ettim, siziń de qansha waqtınızdı aldım. Nege endi onnan satıp aladı ekenmen? Ne ushın ózińizde bar gezlemeni basqa birewden alıwımdı qálep atırsız? Buniń sırı nede?

- Tuwırıdaǵı satıwshı meniń qońsım, kórip turıpan, azannan beri hesh nárese satpadı. Men bolsam kóp zat sattım...

Dóretiwshilik jumıs

«Qońsınıń haqı» gúrrińi hám QR kodta berilgen kórinistiń «Úy alma, qońsı al» degen maqal menen qanday baylanısı bar?

Ruwxiylıq gáziynesinen

Bilesiz be, qońsınıń haqı ne? Járдем sorasa, jáрдем, qarız sorasa, qarız beresiz. Kambağallassa, úy-ruwızigerine jáрдемlesip turasız. Nawqaslansa, kóriwge barasız. Qaytı bolsa janazasına, namazına qatnasasız.

Áwmeti kúlse, baqsa, onı qutlıqlañ. Basına ayıralıq músiybeti tússe, qayğısın birge bólisiń. Onnan ruqsat bolmasa, úyińizdi qońsınıń úyinen biyik etip qurmań. Sebebi úyińizdi biyik etip qursañız, onıń bir zatına tosqınlıq etken bolasız. Qálegen bir miywe alğan waqtıńızda qońsıńızǵa da beriń. Eger bunıń ilajı bolmasa, úyge alıp kelgenińizdi kórmesin. Balańızdıń qolına miywe berip, sırtqa shıǵarıp jibermeń, qońsıńızdıń balası kórip kewli qalmasın. Qazanıńızda qaynaǵan gósh iyisi qońsınıń úyine de tarqaladı. Bul jaǵday maqul bolmaydı. Eger alıp kelgen góshińizden bir bólegin oǵan bergen bolsańız, bunıń ayıbı joq.

Dóretiwshilik jumıs

1. Tómenдеги tekstti oqıp, temaǵa baylanıstırıp túsindirıń:

Qońsımızdıń háwlisinde toy tayarlıǵı baslandı. Ákem erterek shıǵıp, úlken jastaǵılarǵa jáрдем beriwimizdi ayttı. Sińlim Shaxıyda beline fartuk baylap, jáрдемge asıqtı. Men stolların tasıwǵa jáрдемlestim.

– Sizler toyǵa keldińiz! Miyman bolıń, keliń, dasturqanǵa márhámat!–qısqınǵan túrde ayttı qońsı hayal.

2. Ne ushın qız yamasa jigittiń minez-qulqı, ádepliligi máhálleden soraladı?

3. «Óz úyińdi óziń saqla», «Qáwipsiz aymaq», «Úlgili máhálle» uranlarınıń jámiyet qáwipsizligin támiyinlewdegi ornı qanday?

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp:

1. Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasınıń máhálle menen baylanıslı statyaların tabıń. Onda belgilengen qaǵıydalarǵa máhálleńizde qalay ámel etiliwin túsindirıń.

2. Ne ushın sol ózińizdiń máhálleńizge mehirińiz basqasha? Ulıwma oylap kórđińiz be, sizdi máhálleńiz benen ne baylanıstırıp turadı?

3. Máhálleńizdiń jıyınlarına qatnasasız ba? Jası úlkenlerden máhálleńizniń qádiriyatlarına baylanıslı jaslıq dáwiriniń estelikleri haqqında intervyu alıń.

10-TEMA: JÁMIYETTIŃ RUWXÍYLÍQ TIYKARLARÍ

Jedellestirish soraw hám tapsirmalar

1. JámiyettiŃ ruwxıylıq qádiriyatlarına neler kiredi? JámiyettiŃ ádep-ikramlılıgınıŃ qáliplesiwine tásir ótkeretuđın faktorlarǵa-she? Pikirińizdi tiykarlań.
2. Adam hám jámiyet diniy qádiriyatlarsız jasay alama?
3. Milliy hám jáhán dinleri haqqında tómengi klaslarda alǵan bilimlerińizdi eslep kóriń. DinniŃ qanday túrleri bar?
4. Din adamlardıń dúnya qarasınıŃ qáliplesiwine qalay tásir etedi?
5. SiziŃ turmısıńızda qanday qádiriyatlar bar?

Pikirlesiw ushın

JámiyetimizdiŃ ruwxıylıq tiykarları ásirler dawamında ata-babalarımızdıŃ násiyatı, milliy hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlardıŃ ortalıǵında qáliplesken hám rawajlangan. Ol adamnıŃ qanına ana súti, shańaraqtaǵı tárbiya arqalı sińip baradı.

Kóp ásirler dawamında xalqımız kewlinen tereń orın alǵan milliy mádeniyatımız hám turmıs tárizimiz, qádiriyatlarımız, úrp-ádet hám dástúrlerimizsiz turmısımızdı kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı.

Dóretiwshilik jumis

1. Berilgen súwretlerden paydalanıp adamnıŃ ádep-ikramlılıgınıŃ qáliplesiwine tásir etiwshi faktorlardı kórsetiń.
2. Mámleketimizdegi tariyxıy estelikler, qoljazzbalar, multfilm qaharmanları ruwxıylıqtıŃ tiykarı bola aladı ma? Olarǵa jáne nelerdi qosqan bolar edińiz?
3. 5-súwrettegi ónermentshilerdiŃ jumıslarına baha beriń.
4. 1-, 3- hám 4-súwretlerdiŃ qanday baylanıslılıǵı bar? Olardı ne birlestiredi?
5. 1-, 4- hám 5-súwretlerdiŃ jámiyettiŃ ruwxıylıq tiykarları rawajlanıwına qanday tásiiri bar?

Tariyxqa názer

1. Bul súwretlerdegi ulıwmalıq hám ózine tán táreplerin anıqlań. Olardı jáhán hám milliy dinlerge tiyislilerin ajıratıń.
2. Súwretler tiykarında dinniń sociallıq turmısındaǵı ornı hám áhmiyetine sıpatlama beriń.

Pikirlesiw ushın

Din arabsha sóz bolıp, ózbek tilinde **iseniw** mánislerin ańlatadı. Din burınnan adamlardı bárháma jaqsılıqqa, jaqsı islerge shaqırǵan. Oraylıq Aziya xalıqları arasında islam dini de joqarı adamgershilikli pazyletlerdiń qáliplesiwine xızmet etip kelgen.

Ilim hám din bárháma bir-birin qollap-quwatlap kelgen. Tariyxta olardıń múnásibeti hár túrli formalarda kóringen. Áyyemgi Greciyada Suqrat, Aflotun, Aristotel ushın ilim hám din derlik bir taraw – filosofiya bolıp, ol «Fizika» hám «Metafizika» bólimlerine bólingen. Keyinirek matematika, astronomiya hám medicina rawajlana baslaǵanda da ilim hám din óz ara sáykesligin saqlaǵan. Tap sonday ilim hám din arasındaǵı sáykeslik Konfuciy, Farabiy, Ibn Sino, Alisher Nawayı hám basqa Shıǵıs **oyshıları xızmetinde de baqlanadı.**

Ruwxiylıq ǵáziynesinen

Sizlerdiń jaqsılarıńız dúnya isin dep aqiretin, aqiretti dep dúnya isin taslap ketpeytuǵın hám adamlarǵa awırlıǵın túsirmeytuǵınlarıńız..

Hádisten

Zárurlıǵın túsетуǵın ilimdi úyreniwden ózińdi alıp qashpa!

Imami Azam Abu Hanifa

II баp. Adam hám jámiyet

Adamzat tariyxınan jaqsı bilemiz, dúnyanıń heshbir regionı, xalqı belgili bir din hám isenimler sistemasız óziniń jeke hám sociallıq turmısın kóz aldına keltire almağan.

Tariyxıy dáwirlerdiń barlıq basqıshlarında jámiyettiń tiykarǵı buwınları óz xızmetlerin júrgiziw ushın ol yamasa bul diniy isenim principlerine súyengen. Bul jaǵday barlıq xalıq hám milletlerge tán bolıp tabıladı.

Din dáslep túskinlikte hám sociallıq járdemge mútáj adamlardı qorǵaǵanı ushın jámiyettiń aqsúyekler qatlamı onı dárhal qabil etpegen.

Pikirlesiw ushın

«Ayırım adamlar hár qıylı dinlerge isenip, hár qıylı mámleketlerde jasasada, hár qıylı qáwim hám milletlerge tiyisli bolsa da, olar báribir adam áwladları... Olardıń barlıǵı bir-birin jaqsı kóriwleri, qádir-qımbatların húrmet etiwleri hám ulıwma baxıt ásirini jaratıwları kerek».

Diniy keń peyillik hám basqa dinler menen tatıwlasıw, kelisiw temasın rawajlandırǵan A. Avloniy óziniń «Turkiy Guliston yoxud axloq» shıǵarmasında musulman diniy táliymatı islamǵa isenbeytuǵın adamlarǵa nahaqtan jábirlew, atap aytqanda, olardıń qádir-qımbatı, mal-múlki yamasa ómirine qaslıq etiwdi qadaǵan etiliwin jazadı.

Bilesiz be?

Din jámiyette jaqsılıqqa umtılıw, ózin ruwxıy jaqtan hám fizikalıq jaqtan pákleniw, átiraptaǵılarga ruwxıy baylıq beriw, ómirin qádirlew sıyaqlı unamlı qásiyetlerin úgit-násiyatlaydı. Din adamlardı bárháma jaqsılıqqa, jaqsılıq islerge shaqırǵan.

Dúnyadaǵı derlik hárbir xalıq belgili dinge isenedi, usı tiykarda qalıplesken óz úrp-ádet hám dástúrleri bar.

Ruwxıylıq gáziynesinen

Abu Rayxan Beruniydiń pikirinshe, adamnıń tiykarǵı wazıypası ózin qorshap turǵan álem sırların úyreniwden ibarat. Ilimlerdiń jaǵdayı da mine sonday. Olardı adamnıń turmısındaǵı bolǵan zárúrligi dúnyaǵa keltiredi. Soǵan baylanıshlı tárizde ilim tarmaq jaydı.

Dóretiwshilik jumis

Tómendegi tekstti oqín. Olardan din qanday wazıypalardı ámelge asırıp atırǵanın anıqlań:

- evreylerde usı din wákılleri bir ideologiya átirapındaǵı birden-bir millet hám iyeleri bolıp, jeke quday Yahveniń jaqsı kóretuǵın bendeleri ekenin uqtırıladı;
- xristianlıqta diniy-arxitekturalıq, súwretshilik, muzıka kórkem ónerinen paydalanıladı, ikona sızıwshılar mektepleri xızmet alıp baradı.

Bilesiz be?

Barlıq dinler jaqsılıqqa xızmet etedi

Bazı kúshler dinnen jaman niyette paydalanbaqta

II баp. Adam hám jámiyet

Dóretiwshilik jumis

1. Áziz imtixannan qanaatlandırarsız baha aldı. Bahasın dúzetiw ushın muǵallimge sawǵa berdi.

2. Úmit shıpkaker kórigine bardı. Kóriktiń juwmaǵında shıpkakerdiń qaltasına pul saldı.

3. Dilnaza jol háreketi qaǵıydasin buzdı.

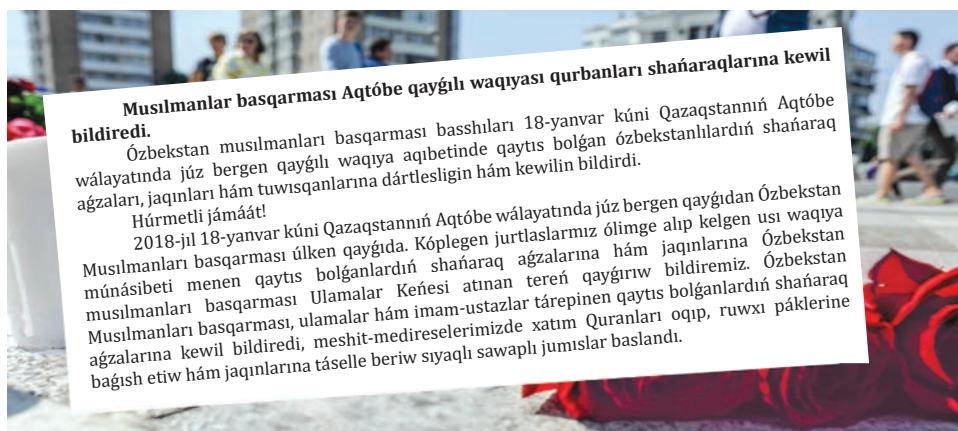
Hár bir waqıyaǵa múnásibet bildiriń. Bunday waqıyalar jámiyettiń ruwxıy tiykarlarına qanday tásir kórsetedi? Jámiyettiń rawajlanıwına-she? Siziń shańaraǵıńız ushın-she? Hár bir waqıya rawajlanıp barsa, qanday aqıbetlerge alıp keliwin shamalap kóriń.

Pikirlesiw ushın

Din adamlardıń dúnya qarasin qalıplestirip, tásele beriw, birlestiriw, basqarıw, kommunikativlik, ruwxıy-ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw wazıypaların orınlaydı. Din dúnya hám adamzattıń qalay payda bolǵanın ilahiy tárizde túsindirip beredi.

Dinniń tásele beriw wazıypası: adam balası basına qandayda bir músiybet, qıyınshılıq túskeninde ózine dinnen jubatıwshı, kewlin alıwshı kúsh tapqan.

Din birlestiriw wazıypasın orınlap, adamlar arasında tatıwlıqtı, doslıqtı bekkemlewge xızmet etedi. Hár bir din iseniwshilerdi óz qaǵıydalarına ámel etiwge shaqıradı. Olardı bul qaǵıydalarǵa sadıqlıqqa shaqıradı hám usı jol menen adamlardı birlestiredi.

Din ózine iseniwshilerdiń turmısın **tártipke salıw** wazıypasın da orınlaydı. Bul wazıypa ádep-ikramlılıq normaları tiykarında ámelge asırıldı. Din ádep-ikramlılıq normaların tártipke saladı hám de hadal hám haram, sawap hám gúna ne ekenin belgilep beredi.

1

Dinniń kommunikativlik wazıypası: Diniy úrp-ádet, dástúr hám bayramlardı birgelikte ótkeriwge, tuwısqanlıq, biradarlıq, dinleslik baylanısların bekkemlewge shaqıradı.

Din adam ómiriniń jaqsılıq mánisin ashadı. Bul onıń adamlardı ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw wazıypasında kórinedi.

Din mádeniyat rawajlanıwına da úlken tásir kórsetedi.

2

3

4

Dóretiwshilik jumıs

1. Joqarıdağı 1- hám 2-súwretler tiykarında dinniń wazıypaların túsindiriwge háreket etiń.
2. Bul súwretler tiykarında ibadatxanalar bekkem, sawlatlı etip qurılıwınıń sebeplerin sanań.
3. «Din ulıwma insaniyılıq hám milliy qádiriyatlardı saqlap qalıw hám de áwladtan áwladqa jetkeriwde zárúr áhmiyetke iye» degen pikirge múnásibet bildiriń.
4. Din jámiyette jáne qanday wazıypalardı orınlaydı?

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp:

1. Kámil adamdı tárbiyalawda dinniń ornı qanday?
2. Jámiyet rawajlanıwı hám gúllep jasnawı ushın adamlar bárháma jaqsı ámellerdi orınlawı talap etiledi» degen pikirdi tiykarlań.
3. Din hám ruwxıy qádiriyatlar arasında qanday baylanıslılıq bar?
4. «Din burınnan adamnıń ádep-ikramlılıǵınıń quramlıq bólimi bolıp kelgen». Bul qatarǵa óz múnásibetińizdi bildiriń.

11-12-TEMA: DIN HАM MАDENIYAT

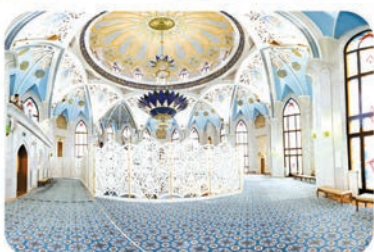

Jedellestirwshi soraw hám tapsırmalar

1. XX – XXI ásirlerde qurılǵan tómenдеги ibadatxanalardıń arxitekturasına itibar qaratıń hám dinniń mádeniyattıń rawajlanıwına táсiri haqqında maǵlıwmat beriń.

2. Din iseniwshilerdiń ruwxıy ómirine, sociallıq turmıs tárizine kirip barıwı haqqında maǵlıwmat beriń.

3. Pikirińizdi dinniń mádeniy qádirayatlardı saqlaw hám kóbeytiw, ilimiy-ruwxıy miyrastı násilden násilge qaldırıw sıyaqlı wazıypaları menen baylanıstırıp túsindirıń.

Pikirlesiw ushn

Mádeniyat adam hám jамийет turmısında áhmiyetli orın tutadı. Din iseniwshilerdiń sociallıq, etnikalıq hám ruwxıy turmısına táсirin tiygizedi. Bul bolsa dinniń dúnya xalıqları mádeniyatı, ádebiyatı, kórkem óneri sıyaqlı tarawlarına kirip barıwında kórinedi.

Dóretiwshilik jumıs

Tariyx páninen alǵan bilimlerińiz tiykarında «Islam mádeniyatı paytaxtı» atın alǵan qalalar dizimin qalıplestiriń.

Olardıń tariyxı haqqında maǵlıwmat beriń. Bunda qalalardıń ISESCO tárepinen «Islam mádeniyatı paytaxtı» dep járiyalanıwına baylanıslı talaplardan paydalanıń.

Dóretiwshilik jumis

1. Din jazıw, kitap basıw, kórkem ónerdiń rawajlanıwına qanday úles qosqan?
2. «Sen tariyxı bay, ullı millettiń perzentiseń», «Sen ullı oyshıllar, ulamalar jasap ótken diyarda tuwılğansań» degen sózlerdi esitkenińizde kewlińizge usı Watanda, usı jurtta jasap atırғанımızdan maqtanış tuyǵısı ótedi me? Pikirińizdi tiykarlań.
3. Itibar berseńiz, bunnan 1000 jıllar aldın jasaǵan ata-babalarımızdıń ilimiy miyrası haqqında kóp ayıladı. Oylap kóriń, júz jıldan keyin siz haqqıńızda áwladlarıńız qalay eslewi múmkin?

Ruwxıylıq gáziynesinen

Evropanıń barlıq tarawlarındaǵı rawajlanıwında Islam mádeniyatınıń xızmeti ullı hám onıń Evropa rawajlanıwına úlken tásir tiygizgen keskin shıǵarmaları bar ... Evropaǵa ómir baǵıshlaǵan tek tábiyat ilimleri emes, al Islam mádeniyatı bul úlkege dáslepki nurın jibergeninde-aq hár tárepleme óz tásirin ótkergen edi.

**Robert Briffault, «Adamzattıń jaralıwı»
(«The Making of Humanity») atlı kitabınan**

Tariyxqa názer

Ullı Britaniya Parlamentiniń lordlar palatası wákili lord Muhammed Iltaf Shayıx: «Eger Uluǵbek házir tiri bolǵanında, ózbekler birinshi bolıp Ayǵa sapar etken bolar edi. Al-Xorezmiy bolmaǵanında, zamanagóy texnologiyalar da bolmaytuǵın edi. Ibn Sino shıǵarmaları tiykarında házir Evropa medicinanı úyrenbekte. Biz radikallasıwǵa Ózbekstan mádeniyatı menen qarsı gúresiwimiz kerek. Sizler Imam Buxariy hádislerin inglis tiline awdarıp, túsindirip beriń. Biz bul kitaplar menen nadanlıqqa qarsı gúresemiz».

**Ózbekstan hám Ullı Britaniya ziyalıları,
diniy taraw ǵayratkerleriniń ushırasıwınan.
2018-jıl 1-mart, London**

II баp. Adam hám jámiyet

Pikirlesiw ushın

Xristianlıq dininde muzıka, kórkem ónerine ózine tán qatnas jasaydı. Pravoslav, katolik hám protestant ibadat dástúrlerinde qosılıp aytıwshı vokal, akapella hám instrumental muzıka «Shirkew muzıkası» sıpatında atqarıladı. Bul dinde muzıkanıń maqseti adamdı jaqsılıqqa shaqırıwdan ibarat bolıwı muzıka usılı adamnıń ruwxıylığına unamsız tásir kórsetpewi, qosıqtıń mazmunı diniy dogmalarǵa qarsı bolmawı áhmiyetli bolıp esaplanadı. Muzıka diniy ruwxtaǵı tekstler menen baylanıslı bolıp, olar shirkew xızmetleri waqtında da, kúndelikli turmısta da atqarıw ushın arnalǵan.

Evreylik dininde de muzıka ayrıqsha orınǵa iye. Ráwiyatlarǵa qaraǵanda, Muwsa payǵambar qáwimi Qızıl teńizdi kesip ótken soń, dushpan komandiriniń qaytis bolǵanın kórgennen keyin, Muwsa (a.s) bassılıǵında barlıq qáwim «Teńiz qosıǵı»n aytqan. Bul dinge baylanıslı, muzıkanıń adamnıń ruwxıy jaǵdayına táhiri úlken. Atap aytqanda, muzıka adamdı Quday hám onıń Kitabına jaqınlastırıwı yamasa kerisinshe, onnan uzaqlastırıwı múmkin.

Bilesiz be?

Ózbekstan xalıq artisti, akademik, kompozitor, qosıqshı hám sazende, ózbek muzıka miyrasın jıyawshısı **Yunus Rajabiy** birqansha áyyemgi ózbek xalıq nama hám qosıqların qayta islep tiklegen. Xalıq naması hám qosıqların notaǵa jaza baslaǵan.

Yunus Rajabiy 5 tomli «Ózbek xalıq muzıkası» toplamın baspadan shıǵarǵan. Oǵan mıńǵa jaqın hár túrli janrdıǵı nama hám qosıqları kirgizilgen. Shashmaqomnıń jańa basılımin hám de grammplastinka jazıwlar tolıq toplamın jarattı.

Iogann Sebastyan Bax belgili kompozitorlardan biri. Baxtıń 300 ge jaqın diniy kantata, xoral hám oratoriyaları («Ioann boyınsha háwesler», Matvey boyınsha háwesler», «H-moll úlken messası», «Magnifikat») ayrıqsha orın tutadı. Bulardıń temaları Injil kitabınan alınǵan bolıp, mazmunın da insanıyılıq, ómirden zawıqlanıw, joqarı gózzallıqqa umtılıw, shadı-qurramlıq penen dártli-qayǵılı sezimleri óz kórinisim tapqan.

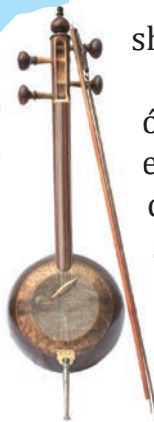

Tariyxqa názer

Abu Nasr Muxammed Farabiy – Shıǵıs muzıka teoriyasınıń tiykarın salıwshılardıń biri. Ol «qonun» hám de «girjek» muzıka ásbapların oylap tapqan.

Farabiydiń estetikalıq kózqarasları tiykarınan muzıka kórkem óneri teoriyası hám ámeliyatın islep shıǵıw sheńberine qaratılǵan edi. Ol «Muzıka haqqında úlken kitap», «Muzıka haqqında pikirler», «Ritmlerdi klassifikaciyalaw haqqında kitap» sıyaqlı shıǵarmaların jaratqan, muzıka estetikası menen baylanıslı mashqalalar bolsa «Ilimler klassifikaciyası kitabı»da jaratılǵan. Ol óz dáwirinde bar barlıq muzıka saz ásbapların shertiwdi bilgen. Ásirese, namalardı nay hám tanbur saz ásbaplarında úlken sheberlik penen atqarǵan.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Islam dini ilim-pán, mádeniyat hám kórkem ónerdiń rawajlanıwına heshqashan tosqınlıq etpegen, hátte belgili sheklewler ornatılǵanında da jańadan-jańa ideyalar hám usıllar, kórkem ónerdiń ózgeshe baǵdarları rawajlanıwına jol ashıp bergен.

Alla taala bendelerine kóriw ushın kóz berdi, iyis seziw ushın murın berdi, qol berdi, ayaq berdi. Kóz de, qulaq ta dúnyadaǵı sawǵalardan paydalanadı, qulaqtıń ráhátı bolsa jaǵımlı namalardı, jaqsı sawbetlesiwlerdi esitiwde, qulaqtıń sawǵası jaqsı namalar, jaqsı qosıqlar, solay eken, ne ushın biz muzıkanı haram dep esaplaymız?

Imam ǒazzaliy «Ihyu ulumid din» kitabı, II tom.

Dóretiwshilik jumıs

1. Adamlardıń xızmeti menen baylanıslı qanday qosıqlardı bilesiz? Ne ushın kópshilik adamlar minnetdarlıǵın bildiriw ushın qosıq áste-aqırın dawıs penen ayıladı? Sizde de sonday jaǵdaylar bolǵan ba? Siz ádette qaysı qosıqtı áste-aqırın aytasız?

2. Úkeńizge ayılǵan háyyiw tásirinde uyqılap qalǵansız ba?

Háyyiwdiń sózlerin esley alasız ba?

3. Ne ushın dúnya mámleketleriniń óz gimni bar hám olar nege namaǵa salıp atqarıladı? Gimnde neler nama menen ayıladı?

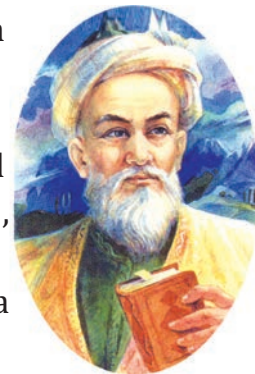
4. Qanday muzıkalar adamnıń ruwxına unamsız tásir kórsetedi?

II баp. Adam hám jámiyet

Pikirlesiw ushın

Ibn Sino muzıkanı matematikalıq bilimler toparına kirgizgen. Ol muzıkağa dawıslardı úyreniwshi, olardıń sáykes qosılıp ayılıwı nátiyjesinde nama payda etiwshi pán sıpatında qaraǵan. Pifagor táliymatına baylanıslı, ol muzıka sanlarǵa tiyisli hám olar menen úzliksiz baylanıslı, dep bilgen.

Ibn Sino muzıkanı jámiyettanıw, ruwxıylıq, poeziya, estetika hám fiziologiya pánleri kóz qarasınan da úyrenedi.

Farabiy hám de Ibn Sinonıń muzikalıq ásbaplardı úyreniwge baylanıslı jumısları nátiyjesinde muzikalıq ásbaptanıw pánine tiykar salınǵan.

Álisher Nawayınıń «Majolis un-nafois» shıǵarmasında ayılıwına qaraǵanda, girjekti shertip biliw, barlıq saray sazendeleri ushın shárt bolǵan.

1. Qaysı muzıka ásbaplarında nama shertiwdi bilesiz? Muzıka esitkenińizde ózińizde qanday ózgerisler sezesiz?

2. Ibn Sino ne ushın muzıkanı matematika, jámiyettanıw, ruwxıylıq, poeziya, estetika hám fiziologiya pánleri menen baylanıstırıp úyrenen, pikirińizdi tiykarlań.

3. Qosımsha dereklerden Farabiydiń muzıkatanıwǵa qızıǵıwın tiykarlawshi maǵlıwmatlar tabıń.

4. Muzıkanıń adam ruwxına tásirin úyreniń. Derekler menen pikirlesiń.

5. Muzıka adamǵa unamsız tásir etiwı múmkin be? Pikirińizdi tiykarlań.

Dóretiwshilik jumı

1. Ulıwma qızıǵıp kórgensiz be, jáne qaysı ulamalarımız xızmeti muzıka menen baylanıslı?

2. Siz qanday muzikalardı tıńlawdı unatasız?

3. Shashmaqom haqqında esittińiz be? Onıń ózbek muzıka kórkem ónerinde tutqan ornı qanday?

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Hishom ibn Urva ráwiyat etedi, Aysha roziyallohu anho bir kelindi bir muzıkant kúyew aldına shıǵarıp saldı. Mırza Rassululloh: «**Ey Aysha, muzıka shertip, oyın-kúlki menen shıǵarıp saldıńızlar ma? Muzıkantlar muzıka shertip, oyın-kúlki etiwdi jaqsı kóredi**», dedi.

Imam Buxariy, «Nikoh kitobi», 5162-hadis

Pikirlesiw ushın

Imam Abu Hanifaniń bir qońsısı bolǵan eken. Ol hárkúni muzıka shertip qosıq aytatuǵın eken. Bir kúni qosıq aytpay qoyǵan. Bunnan hayran bolǵan Imam Abu Hanifa qáweterlenip soraptı. Qońsısı qandayda bir mashqala menen qamalıp qalǵan eken. Imam Abu Hanifa dárhal oǵan kepil bolıptı hám onı qutqarıp alıptı.

Abu Hanifa, «Tazkiratul hamduniya» kitabınan

Dóretiwshilik jumıs

1. Alisher Nawayınıń pikirlerin joqarıdaǵı maǵlıwmatlar menen baylanıstırıp túsindiriń.

«Olar aytqan, beyish esigin ashar rubab sestı, soldur biziń qálbimizdi lárzemge salar tásiri.»

«Nasoyim ul-muhabbat»dan

2. Imam Buxariy, Abu Ali ibn Sino jasaǵan dáwirlerdegi jámiyette dinniń ornına baha beriń hám de házirgi usı dáwirde adamlardıń muzıka hám kórkem ónerge bolǵan múnásibetlerin túsindiriwge háreket etiń.

Pikirlesiw ushın

Ráwiyatlarǵa qaraǵanda, Farabiydiń júdá jaqsı muzıka shertetuǵının esitken qala húkimdarı ulamanı óz aldına shaqırıp:

– Sen sonday muzıka shert, biz otırǵanlar wahahalap kúlip, jibereyik, denelerimiz de lárzege kelsin.

Farabiy ishek silesi qatatuǵın muzıka shertip, hámmeni kúldiredi.

– Endi, – deydi húkimdar, ózin kúlkiden zorǵa toqtatıp,– sen bizlerdi jılaytuǵın muzıka shertip ber.

Farabiy sonday muńlı muzıka shertti, otırǵanlardıń hámmesi jılay basladı. Jılawdan ózin zorǵa toqtatqan húkimdar kózlerin sıpırıp, endi muzıka shertip, hámmeni uyqılatıwın soraydı. Farabiy basqa bir ájayıp ǵana muzıka ásbabın qolına alıp, sonday názik, jaǵımlı dawısta muzıka shertedi, otırǵanlardıń hámmesi uyqıǵa ketkeninen paydalanıp, saraydan shıǵıp ketedi.

Bilesiz be?

Xorezm lazgisi YUNESKO materi-allıq emes mádeniy esteliklerdi qorǵaw húkimetleraralıq komitetiniń qararına muwapıq, adamzattıń materiallıq emes mádeniy miyrası dizimine kirgizilgen.

II баp. Adam hám jámiyet

Pikirlesiw ushin

Alisher Nawayı kitap oqıytuđın adamlar menen júdá jaqın múnásibette bolđan, keyinnen jeke kitapxanasında zamanınıń eń belgili nađıs salıwshı – xudojnıgi ustaz Kamoliddin Bekzat hám onıń shákirtleri, Sultanali Mashhadiy hám onıń izbasarları dóretiwshilik etken bolıp, ullı shayırdan bizge bir «Shın-jırlanđan arıslan» súwreti jetip kelgen. Ol óz dáwiriniń kitap qumar xalqınıń qáwenderi bolıwdan tısqarı, bul tarawdıń bilimdanı da edi.

Orta ásirge baylanıslı Shıǵıs miniatyura kórkem óneri

Bilesiz be?

Samarqand muftisi bolđan Mahmudxoja Behbudiydiń «Padarkush» shıǵarması birinshi ózbek draması edi. Bul shıǵarma XX ásir basındaǵı ruwxıy ortalıqqa baylanıslı mashqalalardı sáwlelendirip, oqımağan, sawatsız hám nadan balanıń óz ákesin óltirgeni haqqında edi. Mahmudxoja Behbudiy bul shıǵarma janrın «milliy qayǵı» dep atağan. Drama 1914-jıl 25-yanvarda Samarqandta, keyinnen Tashkentte qayta saxnalastırılđan.

Dóretiwshilik jumıs

1. Óz dáwirinde muftı bolđan Mahmudxoja Behbudiydiń «Teatr bul ibrat alatuđın orın» degen pikirin tiykarlań. Búgingi kúnde teatrdan qanday dóretiwshi ideyalardı kórsetiwde paydalanıw múmkin? Teatr kórkem ónerine dúnya dinlerinde qanday múnásibet bildirilgen?

2. Din dóretiwshi ideyalarǵa qarsı shıǵıwı múmkin be?

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. Suqrattıń tómenдеги pikirin oqıń hám ruwxıy miyrastıń milliy dástúrlер menen baylanıslılıǵın tiykarlań. «Men áyyemgi danıshpanlar óz shıǵarmalarında bizge qaldırıp ketken aqıl dúrdanaların kózden ótkeremen; eger biz olarda qandayda bir jaqsı zatqa dus kelsek, onı ózlestirip alamız hám júdá úlken payda arttırđan esaplanamız».

2. Din hám mádeniyat hámmege tiyisli ortalıǵı haqqında óz juwmaǵınızdı aytıń.

13-14-TEMA: DÚNYA DINLERINDE ADAMGERSHILIK IDEYALARI

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Adamgershilik nede kórinedi? Jámiyette adamgershiliktiń joqlıǵı nelerge alıp keledi?
2. Adamgershilik hám tınıshlıqtı saqlaw juwapkerligi arasındaǵı baylanıslıq nede dep oylaysız?
3. «Bir kún urıs-jánjel bolǵan jerden qırq kún bereket ketedi» degen húkmetli sózdiń mánisin bilesiz be?
4. Urıs hám azǵırtıwshılıq qanday aqıbetlerge alıp keliwi múmkinligi haqqında óz pikirinizdi bildiriń.

Pikirlesiw ushın

Hárqanday din tárepdarların tınıshlıq hám adamgershilikke shaqıradı.

Ilim-pán mádeniyat, ekonomika, ruwxıylıq hám basqa barlıq tarawlardıń rawajlanıwı tınıshlıq penen baylanıslı.

Barlıq dinler nahaqtan qan tógiw, urıs jalının tutandıraw hám buzǵınshılıqtı biykarlaydı.

Ruwxıylıq gáziynesinen

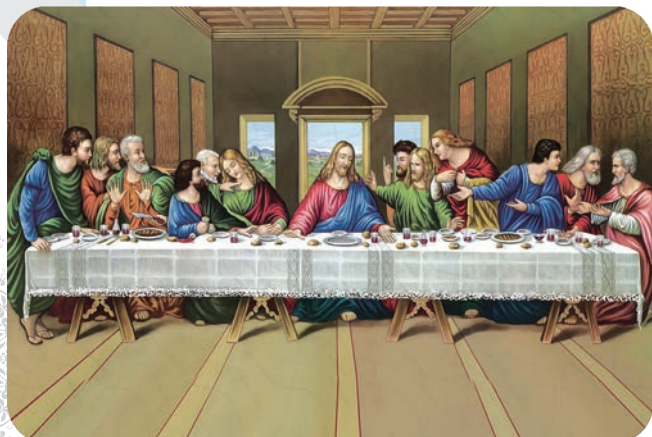
Kemshilik hám kemisliklerdi kórsetip, saǵan baqırǵan danıshpannıń eteginen bekkem usla. Sonlıqtan, ol danıshpan gáziynege baslap atırǵan jol basshıǵa uqsaydı hám sen sirá kem bolmaysañ.

Budda

II баp. Adam hám jámiyet

Bilesiz be?

Xristianlıq dúnyada eñ keñ tarqalgan din bolıp esaplanadı. Tariyxta bul din-di nıqap etip azgırtıwshılıq, qan tógiw maqsetlerinde paydalanılğanı «Salib júrisleri», «Inkviziciya» ataması astında kóplegen qalalar wayran bolğanı, mıñlap adamlardıń ólgeni belgili.

Sonlıqtan, xristianlıqta heshkimge jamanlıq etpew haqqında bilim beriledi.

Bul din de barlıq dinler sıyaqlı tınıshlıqtı súyiwshi, jaqsılıq etiw hám

jaqsılıqqa shaqıradı.

Islam dininde xristianlardı xristianlar dep ataydı. Bul at Isa payǵambardıń Nazaret awılında tuwılğanı menen baylanısh.

Ruwxiylik gáziynesinen

Heshkimge jamanlıqqa jamanlıq qaytarmañlar. Barlıq adamlardıń kóz aldında jaqsılıq etiwge umtıñlar. Eger ilajı bolsa, qolıńızdan kelgenshe barlıq adamlar menen tınısh-tatıw ómir súriñler.

Jaña Ahd. Rimliklerge xat, 12-bap.

Pikirlesiw ushın

Xalıq arasında qozgalań taratıwshi, jala hám ósek tarqatıw jolındaǵı urınıslar, tınıshlıqtı buzıwshi waqıyalar, hádiyseler yamasa háreketler islamniń mazmunına ulıwma qarsı.

Bilesiz be?

Buddiylik táliymatınıń ózine tán tárepleri barlıq janlı zatlarǵa muhabbat penen qarawdı úgit-násiyatlaw, aql kórsetpelerine qatań boysınıw hám sezimge berilmew. Adamgershilik hám jaqsılıq ideyaları buddizmniń «Pancha shila» (sanskritcha – bes násiyat) qaǵıydasında da kórsetiledi.

Ođan muwapiq, buddizm adam óltiriwshilik, urlıq, adasıw, jalđan sóz, más etiwshi zatlardan saqlanıwı kerek. Bul dinge isengen hárbir monaxlar basqalardıń múlkinе kóz alayttırmawı, birewge jek kórip qaramawı, ádillik haqqında oylawı, ılayıqlı adamlardan jaqsılığın ayamawı, ádep-ikramlılıq qağıydalarına ámel etiwı zárúr bolıp esaplanadı.

Pikirlesiw ushın

Milliy dinlerden bolđan hindlik hám jayniylikte tınıshlıqtı súyiwshilik ideyaları «ahimsa» – kúsh qollanbaw táliymatında óz kórinisin tapqan. Ođan baylanıshlı, jer júzinde buziwshılıq (azđırtıwshılıq) islew, tek adamlar emes, al barlıq janzatlarđa azap beriw qadağan etiledi. Bul táliymat zorlıqqa zorlıq penen juwap beriw, urısqańa qarsı urıswdı da qaralaydı.

Ahimsa tek adamlar emes, al barlıq janlı janzatlarđa da zorlıq etpew bolıp tabıladı.

Ekologiyalıq mádeniyat hám áyyemgi hindlerdiń Ahimsa ideyası arasında qanday baylanıshlılıq bar? Misal keltiriń.

Oraylıq Aziyada júzege kelgen zardushtiylik dini de óziniń insaniylığı menen ayırıqsha ajralıp turđan. Bul «Avesto»dağı «Jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı ámel» táliymatında da óz kórinisin tapqan. Onda tınıshlıqtıń áhmiyetliligi boyınsha pikirler bildirilgen. Zardushtizmde hárbir zardushtizm tıyılıwı kerek bolđan zatlar qatarında sharwanı talan-taraj etiw, shığın hám wayranshılıq islewden tıyılıw da aytıp ótilgen.

Úsh toparđa bóliniń. Zardushtiylerdiń «Jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı ámel» ideyasın sociallıq, ekonomikalıq hám siyasiy turmısqa baylanıstırıp 5 misal keltiriń.

Máselen:

- 1-topar. Sociallıq turmısta – qońsıshılıq qatnasıqları, ...
- 2-topar. Ekonomikalıq turmısta- isbilermen jasalma túrde bahanı kóterip jibermewi, ...
- 3-topar. Siyasiy turmısta – regionda tınıshlıqtı saqlaw, ...

Kórgizbe isleń

Esitkenlerińiz tiykarında «Jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı ámel» ideyasın zamanagóy turmısqa engiziw jolların islep shıđıń. Bul wazıypanı orınlawda insaniylıq, adamgershilik principilerine tiykarlanıń.

II баp. Adam hám jámiyet

Pikirlesiw ushin

Tınıshlıq ideyasına eń úlken itibar qaratqan dinlerden biri islam dini bolıp tabıladı. «Islam» sóziniń mánislerinen biri de tınıshlıq demek.

Tınıshlıqtı qádirlew, tınısh turmıs ushin shúkirlik onı saqlap qalıw hám bekkemlewdiń zárúr shárti esaplanadı. Islam dininiń muqaddes

dereklerinde tınıshlıqtı birgelikte támiyinlewge úgit-násiyatlanadı. Islam táliymatında máseleniń bul tárepine de ayrıqsha itibar berilgen. Islam táliymatı ullı iygiliqli islerden, sawǵalardan biri bolǵan tınıshlıqtıń qádirine jetiw, sergek hám itibarlı bolıwǵa shaqıradı.

Biypárwalıq, itibarsızlıq, parıqsızlıq, shúkirshilik etpew emes, al berilgen

sawǵanı qabil etiw, onıń qádirine jetiw, húrmetlew, abaylap-saqlaw shúkirshiliktiń mazmunın quraydı.

Ózara kelispewshiliklerdi jarasıw, kelisiw jolı menen sheshiw, jámiyettegi tınıshlıqqa qáwip, jawızlıq hám zorlıqtı dawam etetuǵınlarǵa baylanıslı qatań hám tez sharalar kóriw zárúr.

Dóretiwshilik jumıs

1. «Tınıshlıqtı saqlaw ushin hár bir adam juwapker, onı saqlap qalıw hám bekkemlew ushin hár kim óz úlesin qosıwı kerek» degen pikirdi partalasıńız benen pikirlesıń hám bul proceske siz qanday úles qosa alıwıńızdı aytıp beriń.

2. Tómenдеги tekstti oqıń hám tema menen baylanıslılıǵın túsindirip beriń. Ayırım ayaqlarda tınısh emeslik, turaqlı emeslik, qan tógiwler bolıp atırǵanı mámleketimizдеги tınıshlıqtı támiyinlew óz-ózinen bolmay atırǵanın ańlawǵa, óz ara jáne de dos hám tatıw bolıp jasawǵa shaqıradı.

Dóretiwshilik jumis

1. Eger jámiyette biypárwalıq, itibarsızlıq, parıqsızlıq, shúkirlık etpeslik, óz ara kelispewshilikler, jawızlıq hám zorlıq kóbeyip ketse, bul qanday aqıbetlerge alıp keliwi múmkin? Siz bunday jaǵdaylardıń aldın alıw ushın ne qıla alasız?

2. «Bir kún urısqań úyden qırq kún bereket ketedi». Bul maqaldı jámiyetke baylanıslı qollanıp kóriń?

Bilesiz be?

Biz muqaddes dinimizdi burınnan kiyatırǵan qádiriyatlarımızdıń jıyındısınıń kórinisi sıpatında júdá qádirleyemiz. Biz muqaddes dinimizdi zorlıq hám qan tógiw menen bir qatarǵa qoyatuǵınlardı qatań qaralaymız hám olar menen heshqashan kelise almaymız.

*Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevtiń
2017-jıl 19-sentyabrde BMSHınıń 72-sessiyasındaǵı sózinen*

Dóretiwshilik jumis

1. «Eki sawǵa bar, kópshilik adamlar onıń qádirine jetpeydi. Ol tınıshlıq hám densawlıq» degen hikmettiń temaǵa qanday baylanıslılıǵı bar?

2. Mámleketimizde tınıshlıq hám densawlıqtı saqlaw ushın qanday jumislar ámelge asırılmaqta?

3. Jaslardıń oy-pikirin bilimlendiriw tiykarında qáliplestiriw hám tárbiyalawdıń zárúr faktori sıpatında dinniń de óz ornı bar. Sizińshe, din, aǵartıwshılıq hám tárbiya túsinipleri mazmunı, mánisi jaǵınan bir-birine jaqın ba? Pikirińizdi tiykarlań.

4. Tómendegi súwretlerdi insaniyılıq ideyaları menen baylanıstırıń.

II баp. Adam hám jámiyet

Pikirlesiw ushın

Dúnyada urıs otı janıp turǵan mámleketlerde qanshadan-qansha biygúna adamlar ólip atr. Bir ǵana Awǵanstanda qanıgelerdiń esabına baylanıslı aqırǵı jeti jil ishinde 15 mıńnan aslam biygúna adamlar qaytı bolǵan.

Aqırǵı toǵız jil ishinde Irakta 162 mıń adam qırılıp ketken.

Siriyadaǵı qan tógispelerde 120 mıń adam jánjeller qurbanı boldı, 6.5 million adam úy-jayın taslap ketiwge májbúr boldı. Eki millionnan aslam puqaralar basqa mámleketlerge qashıp ketken.

Bunday mısallardı Afrika mámleketleri mısasında da keltiriwge boladı. Bul sanlar awızdan tez shıǵıp ketkenдей, biraq, oylap, tereń pikirleseк, hár bir san artında adamlardıń taǵdiri turıptı.

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. «Tınıshlıqtı saqlawda hár bir adam juwapker, onı saqlap qalıw hám bekkemlew ushın hár kim óz úlesin qosıwı kerek» degen pikirdi túsindirıń.

2. Ulıwma oylap kórgensiz-be, siziń tınısh jasawıńız, mektepke barıwıńız, demalıwıńız, televizordıń aldında ózińiz unatqan kórsetiwlerdi ráhátlenip kórip otırıwıńız ushın qansha adam óz ráhátinen keshiwi kerek?

3. Biypárwalıq, itibarsızlıq, parıqsızlıq, shúkirlik etpew sıyaqlı illetler tınıshlıqtı buzıwı múmkin be? Pikirińizdi mısallar menen tiykarlań.

4. Berilgen súwretler tiykarında tınıshlıqtıń bahasın anıqlań.

15-TEMA: EŇ ÚLKEN MIYRAS

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Siz ushın eŇ úlken miyras degen ne?
2. Ata-anadan perzentke neler miyras bolıp qalıwı múmkin? Siz ata-anańızdan neni miyras etip alǵan bolar edińiz?
3. «Ol sonday miyras, onı qansha qollansańız, sonsha kóbeyedi, qollan-basańız, óz-ózinen joq bolıp ketedi ...» Ne dep oylaysız, usı táriypti adam tárbiyasına baylanıslı qollana alamız ba?
4. Adam ómiri dawamında úyrenip, miynet etip, turmıslıq tájiriyesi nátiyjesinde ózinen keleshekkegi áwladlarǵa qaldıratuǵın miyras ishinde eŇ kereklisi qaysı? Pikirińizdi tiykarlań.
5. Jaslardıń baxtı hám abadanlıǵı ushın eŇ zárúr bolǵan pazyletler qaysılar? Olardıń zárúrligi nede?

Pikirlesiw ushın

Adamnıń ádep-ikramlılıǵı onıń tárbiyası qay dárejede ekenligin ańlatadı. Tárbiyalı hám ruwxıy jaǵınan kúshli adam óziniń issheń háreketleri hám pıdayılıǵı menen jámiyetke payda keltiredi hám onıń belsendi aǵzasına aylanıp baradı. Haqıyqıy bilimge iye bolǵan adamlar bunday jaqsılıq islerdi islewge beyim boladı. Bilim alıw jolında hárkim óz kúshi, talantı, qábileti, umtılwına baylanıslı belgili bir dárejege erisedi. Ádep-ikramlılıq normaların ózlestirgen adamlar ǵana haqıyqıy tárbiya ǵáziynesine iye boladı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Biz qanday adamdı jaqsı tárbiyalı dep ataymız?
2. Eger adam júdá bay, sulıw, shıǵısı joqarı bolsa, ol adamdı haq kewil, dana dep aytıwǵa bolama? Juwabıńızdı tiykarlań.
3. Klaslaslarıńız benen klasıńızdıń «Ádep-ikramlılıq norması» islep shıǵıń.
 - a) Hár birińiz dápterinińizge ózińizge maqul bolǵan 10 normanı jazıń.
 - b) Partalasıńız benen pikirlesip, 5 ulıwma hám 2 zárúr dep esaplaǵan normalardı qaldırıń.
 - v) 6 adamlıq toparada pikirlesıń hám 7 ulıwma hám 3 zárúr dep esaplaǵan normalardı qaldırıń.

II баp. Adam hám jámiyet

d) Úsh úlken toparǵa birlesiń 10 ulıwma hám 5 zárúr degen normalardı ajıratıń.

e) Hár bir topardıń kórgizbesin tayarlań. Toparlar tárepinen bildirilgen usınıslardı ulıwmalastırıń. 10 tiykarǵı dep tabılǵan normalardı qaldırıń. Dawıs berip tastıyıqlap qoyıń.

4. Qabil etken normalarıńızǵa ámel ete alasız ba? Qanday tosqınlıqlar bar?

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Gúrriń

Patshanıń eki xızmetkeri bar edi. Biri shıray jaǵınan teńi joq bolıp, ekinshisi onıń ulıwma kerisinshesi edi. Bir kúni patsha olardı sınaw maqsetinde aldına shaqırdı hám sulıw xızmetkerge qarap:

– Sherigiń haqqında ne deyseń? – dedi.

Sonda ol:

– Onıń peyli júdá jaman. Isenimli emes. Qolınan harqanday jerkenishli náirse keliwi múmkin, – dep juwap berdi. Patsha ekinshi xızmetkerin janına shaqırıp:

– Sherigiń haqqında ne deyseń? – dep soradı.

– Patsham! Men sherigim haqqında bir awız sóz ayta almayman.

Men tek ǵana onıń jaqsılıǵın kórdim, – dep juwap berdi.

Sonda patsha jáne soraptı:

– Ol sen haqqında jaman pikirde, buǵan ne deyseń?

– Patsham! Heshbir bende ayıpsız bolmaydı. Men óz kemshiligimdi tán alaman.

Keyin patsha sulıw xızmetkerdi shaqırıp, oǵan bılay dedi:

– Kewliń taza emes eken. Maǵan járdemshi bola almasań. Tez sarayımnan ket!

Ekinshi xızmetkerge bolsa:

– Kewliń sırtqı kórinisińnen sulıw eken. Sen meniń isenimli adamım bolasań, – dep isenim bildirdi.

Dóretiwshilik jumıs

1. Tómendegi tekstke tiykarlanıp sorawlarǵa juwap beriń.

Óz dáwiriniń úlken sawdagerlerinen biri perzentine baslawish bilim beriw ushin ustaz jallap, balasınıń sawatın ashıwın iltimas etti. Ustaz balanı oqıtıwdı basladı. Bala ákesine kitaptı jaqsı oqıp berdi. Sonda sawdager qaltasınan 500 dinor alıp, ustazdıń aldına qoydı. Sol dáwirde 1 dinar teńge 5 gramm altınǵa yaması úlken bir qoydıń qunına teń edi.

Ustaz biraz qısındı, sawdagerge júdá kóp pul bergeni, bir dinor da kóplik etiwın ayttı.

– Ustaz, xızmetińizdi jeńil sanamań. Bul tek janımda barı. Eger janımda pútkil baylıgım bolgánında da, aldıńızgá qoygán bolar edim. Siz balama ilim úyrettińiz, – dedi minnetdarshılıq penen sawdager.

2. Sawdagerdiń «Ustaz, xızmetińizdi jeńil sanamań» degen pikirn ustazlarıńızdıń bilim úyretiw mashaqatı menen baylanıstırıp túsindiriń.

3. Abu Hanifa Imamu Azamniń «On jil ash júrseń de, ilim ya óner izlew jolınan qalma» degen pikirlerin keleshegińiz benen baylanıstırıp túsindiriń. Ilimsiz hám qolında heshqanday óneri bolmağan adamniń keleshegin qalay qıyalıńızgá keltiresiz?

4. Bar imkaniyatlardan qay dárejede paydalanıp atırsız?

5. Ózińizdeki qaysı pazıyletler ushın ata-anańızdan minnetdarsız?

6. Jámáát bolıp «Meniń eń úlken baylıgım» temasında klaster dúziń.

Ruwxiylıq gáziynesinen

Ilim úyreniń , sonlıqtan, ol jarlılıqta baylıq, baylıqta ziynetiń.

Hikmet

Bilesiz be?

Buxaradağı Abdullaxan mediresesiniń úlken esiginiń tóbesine «Biletuğınlar menen bilmeytuğınlar teń boladı ma?» hám de «Ilim sonday zat, oğan pútkil ómirińdi bağıshlamağanıńızgá shekem sağan óziniń bir bólimin de bermeydi» degen sózler jazılğan.

Pikirlesiw ushın

Jaqsı tárbiya adamniń intellektuallıq uqıbı, bilimlendiriw kúshi, ádep-ikramlılıq sıpatları, jaqsı minez-qulqı jıyındısı. Onıń negizinde adamlar arasında unamlı ortalıq qalıplesedi, ruwxıy qádiriyatlar, úrp-ádetler, dástúrler saqlanıp qaladı. Minez-qulıq, ádep, ádep-ikarmlılıq, mádeniyat, aǵartıwshılıq din hám bilimlendiriw sisteması óz ara baylanıslı halda úyreniledi.

II баp. Adam hám jámiyet

1. Siz háwes etken adamlar erisken jetiskenliklerdiń tiykarǵı sebebi nede dep oylaysız? Olarda qanday pazıyletler ústin?

2. «Adamnıń bilimi hám uqıbı, oylaw dárejesi artıp barıwı ushın óz tárbiyasına súyenedi hám miynet etedi» degen pikirdi kúndelikli jumısıńız benen baylanıstırıp túsindirıń.

Dóretiwshilik jumıs

1. Ispaniyadaǵı Kordova (Qurtuba) meshiti VIII ásirde Buxaradaǵı Samoniyler maqbarası bolsa IX ásirde qurılǵanlıǵın eslep, olardıń arxitekturasına itibar qaratiń.

Ispaniya. Kordova (Qurtuba) meshiti. VIII ásir

Buxara. Samoniyler maqbarası. IX ásir

2. Ózińiz jasaytuǵın úydiń rejesin sızıń hám onıń qansha kvadrat metrди quraytuǵının anıqlań. Hárbir bólmenniń sızılmasın sızıwǵa háreket etip kóriń. Usı sızılmanı sızıwda sizge qanday bilimler zárúr boldı? Qanday qurallar, oqıw qurallarınan paydalandıńız?

3. Endi pikirlesip kóriń, Kordovadaǵı meshitti yamasa Samoniyler maqbarasın qurıw ushın qanday bilimler zárúr bolǵan? Usı máselege sol dáwirdegi jámiyetlik turmıs kóz qarasınan baha beriń.

Dóretiwshilik jumıs

Jaqsılıq artında úlken gáziyne jasırınǵan

Eger bir adam basqa birewge birinshi bolıp hám heshqanday dámesiz jaqsılıq etse, álbette, bul jaqsılıqtıń sıylıq, sawabı oǵan basqa tárepten keledi.

Hesh bolmaǵanda mine sol jaqsılıq sebepli ol dus keliwi múmkin bolǵan jaman hádiyselerden qıtıladı. Bul sizde heshqanday gúman joq hám onı ámelde sınap kóriw ushın sizde imkaniyat bar: birewge jaqsılıq etiń hám onı umıtiń! Tárbiyası tolıq jetik adam hárqanday jaǵdayda da basqalarǵa jaqsılıq etedi, mehir-aqıbetlilik tiykarǵı jumısına aylanadı.

1. Danishpanlardıń «Saǵan jaqsılıq etkenlerdi umıtpa. Óziń etken jaqsılıqtı hám saǵan islengen jamanlıqtı umıt» degen hikmetti túsindirip beriń.

2. «Jaqsılıq artında úlken ǵáziyne jasırınǵan» degen pikirdiń mánisin túsindiriń.

3. «Bul dúnyanıń lázzeti hám ráhátı – adamnıń durıs hám zárúr tárbiyanı óz waqtında alıwı, onı basqalarǵa beriwı hám de nátiyjeli miyneti arqalı ózligin ańlawında bilinedi...» degen pikirdi joqarıdaǵı tekstke baylanıstırıp túsindiriń.

4. Nege «Tárbiya – ǵáziyneler ishinde eń qımbat bahalısı», delinedi.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Nadanlıq jolınan qaytıp, aǵartıwshılıq jolın tańlaǵan adam kewli taza suw menen shayılgan kesege uqsaydı. Ey adam, keyin pushayman bolmayman deseń, ádil bol, jaqsı islerge bel bayla, saqawat tonın báháma iynińe ilip júr.

Óz betinshe jumıs

1. Danishpanlardıń tómede berilgen hikmetli sózlerinen tárbiya menen baylanıslı túsirip qaldırılǵan sózlerin tabıń.

Ilmnen jaqsıraq ... bolmas,
Qolınnan kelgenshe isley alsań, bas!

Abu Abdulla Rudakiy

... daǵı eń úlken qáte júdá asıǵıslıq bolıp tabıladı.

Jan Jak Russo

Tárbiya ... den ústin turadı, adamdı tárbiya erjetkizedi.

Herbert Spenser

... qaytarıw da tákirarlaw miywesi bolıp tabıladı.

Abu Rayxan Beruniy

(Bilim; tárbiya; bilimlendiriw; ǵáziyne)

2. Ádep-ikramlı hám joqarı bilimli adamǵa tán bolǵan ózgesheliklerdi jazıń.

3. Kámil adam bolıwıńız ushın sizge qanday sıpatlar zárúr? Óz ádetlerińiz hám jumısıńızdı talqılań. Nelerden waz keshiwińiz kerekligin oylań. Bul jumısıńızdıń nátiyjesinen kimge kóbirek payda bolıwı múmkin? Ne ushın? Pikirińizdi tiykarlań.

4. Shaxs, jámiyet, miyras, tárbiya sózleri arasında qanday baylanıslılıq bar? Birewi basqasız da bolıwı múmkin be?

II баp. Adam hám jámiyet

Ruwxiylıq gáziynesinen

Ilm Chin-Mochin (Qıtay) da bolsa da, onı izlep tawıp iyeleniz. Sonlıqtan, ilimdi talap qılıw hár bir musılmanğa parız.

Hádisten

Dóretiwshilik jumıs

1. Ne dep oylaysız, hádiste qanday bilimler názerde tutılğan?
2. Tariyx páninen alğan bilimlerińizge tayanıp, VII ásirde Qıtayda ilim-pán rawajlanğanlıǵı haqqında maǵlıwmatlardı esleń. Olardı mektepte alıp atırğan bilimińiz benen tiykarlań. Juwmaǵıńızdı tómendegi berilgen tekst benen salıstırıń.

Pikirlesiw ushın

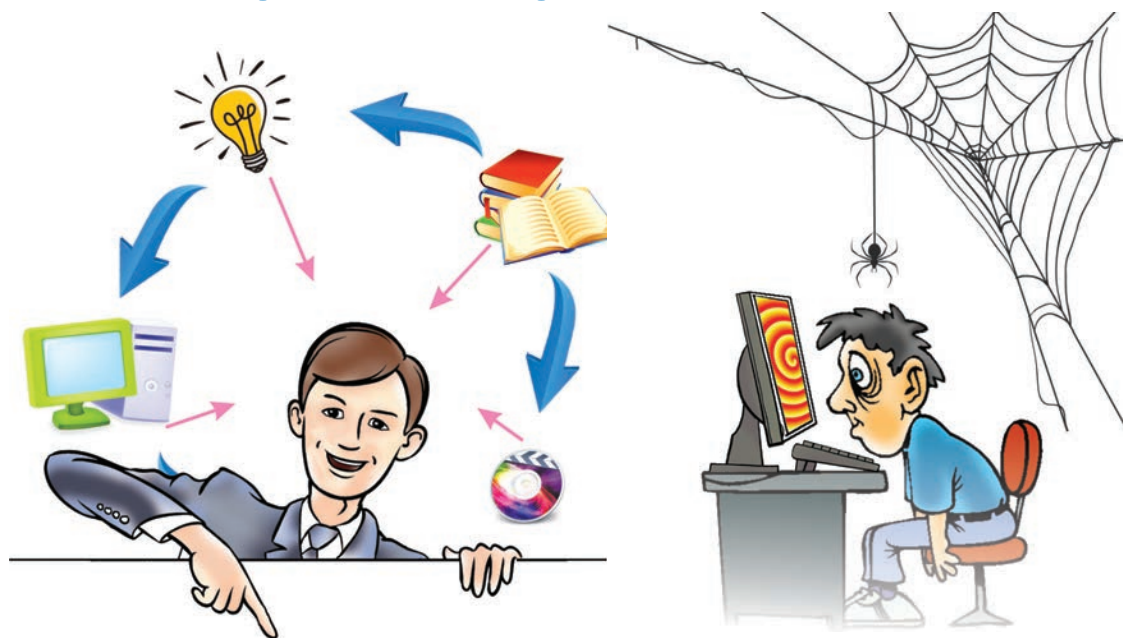
Joqarıdaǵı hádisten dúnyalıq ilimlerdi úyreniwge baǵdarlanǵanın túsiniw múmkin. Islam dini dúnyalıq, yaǵnıy shańaraq qurıw, kommerciyalıq, diyqan-shılıq penen shuǵıllanıw, kúndelikli úy-ruwzıger jumısları hám dene tárbiyaǵa baylanıslı bilimlerde úyreniwge shaqıradı. Ali ibn Abu Tolib: «Balalarıńızǵa ózleri jasap atırǵan dáwir ilimlerin úyretiń, sonıń menen olar siziń dáwirińizden basqa dáwirde dúnyaǵa kelgen», – dep tastıyıqlaǵan.

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. Ullı alım Ibn Sino: «(Aqıl) tárezisinde ólshenbegen hárqanday bilim haqıyqıy bilim bola almaydı, demek, ol haqıyqıy bilim emes», – degendi ne ushın bilimlerde aqıl tárezisinde ólshew kerek, dep tastıyıqlaydı?
2. Tómendegi teksti oqıp, múnásibetińizdi bildiriń. Tınıshlıq hám turaqlılıq bolmasa, ilim-pán tarawında heshqanday ósiw rawajlanıw bolıwı múmkin emes. Qayjerde tınıshlıq turaqlılıq bolsa ǵana, ilim-pán orayları, akademiya, joqarı oqıw orınları rawajlanadı.
3. «Ilim – baxıt gilti, ilimsizlik bolsa nadanlıq» degen hikmettiń mánisin ashıp beriń.
4. Búgingi kúnde mámleketlerimizde qanday jańa ilim dargayları shólkemlestirilmekte? Olardı qanday maqset birlestirgen? Bul bilim beriw mákemeleri haqqında kórgizbe tayarlań.

III BAP. SOCIALLIQ TARMAQ: IMKANIYATLAR HÁM QÁWIP-QÁTERLER

16-17-TEMA: BUZÍWSHÍ IDEYALAR

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Buzıwshı ideya ne? Ne dep oylaysız? Ne ushın búgin jáhánde kóplep buzgınshı toparlar ózleriniń gárezli maqsetlerin ámelge asırıwda dindi nıqap sıpatında paydalanadı?
2. Ekstremistler, terroristler hám missionerler kimler? Olardıń tiykarǵı maqsetleri ne dep oylaysız?
3. Ruwxıy turmısqa qáwip-qáterler adamzattıń rawajlanıwına qay dárejede tásir kórsetedi?
4. Qashan adam ańında boslıq payda boladı? Boslıq payda bolmawı ushın neler islew kerek? Pikirińizdi tiykarlań.

Pikirlesiw ushın

Keyingi jılları Evropa kontinenti hám Afrikada jaylasqan bir qatar mámleketlerde jámiyetlik-siyasiy jaǵdayǵa unamsız tásir ótkizip atırǵan ekstremistlik hám terroristlik shólkemlerdiń belsendiligi baqlanbaqta. Bulardı tómendegishe túsindiriw múmkin.

Hár túrli din wákilleri arasında	Hindstanda musulmanlar, hindler hám sikxlar, Myanmadaǵı musulmanlar hám buddistler arasındaǵı
Bir dinge iseniwshiler arasında	Pakistan, Awǵanstan, Irak hám Sudanda
Kelispeytuǵın qatnasıqlar, dúnyalıq dúzimge qarsı gúres	Siriya, Irak, Awǵanstan...
Xalıqaralıq dárejedeǵı qarama-qarsılıqlar	«Al-Qoida», «Al-jihad-al-islomiy» hám «Hizbulloh» shólkemleri

Ruwxıylıq gáziynesinen

Jáhán dinleri adamzattı jaqsılıq hám tınıshlıqqa, bárháma tiykarǵı adamgershilik pazıyletlerin asrap-abaylawǵa shaqırǵan.

Dóretiwshilik jumis

1. Diniy hám milletler aralıq keń peyil adamda qanday sıpatlar jámlengen bolıwı kerek? Siz ózińizdi keń peyil adam dep esaplaysız ba? Pikiріńizdi tiykarlań.
2. «Jámiyettegi buzgınshılardıń dinniń mánisin durıs anılamaw, Watan tariyxın bilmew, shańaraq hám máhállesine pidayı bolmawdan kelip shıgadı» degen pikirge qay dárejede qosılasız? Adam hár qıylı buzıwshı illetlerden awlaq bolıw ushın qanday sıpatlarǵa iye bolıw kerek? Bunday sıpatlar hám buzıwshı ideyalarǵa keminde 20 misal keltiriń.

3. Tekstti dıqqat penen oqıń. Ondaǵı xalqımızǵa, ázelden tán bolǵan keń peyillik dástúrleri haqqında pikir bildiriń:
 Ózbekstan kóp milletli hám kóp konfessiyalı mámleket. Búgingi kúnde mámleketimizde 130 dan aslam millet hám elat wákılleri bir shańaraq perzentlerindey tatiw bolıp jasamaqta. Bul boyınsha hesh gúman joq, xalqımızǵa ázelden tán bolǵan keń peyillik dástúrleri zárúr rol oynamaqta.

Jaqsılıq sıpatlar
bilim iyelew
Shańaraǵı, máhállesi hám watanlasların qádirlaw
...

Buzıwshı ideyalar
terrorizm
ekstremizm
...

Pikirlesiw ushın

Samarqand qalasında saqipqıran Amir Temur dáwirinde qurılǵan Daniyol payǵambar maqbarası islam, xristian hám evreyler dini wákılleri tárepinen birdey qádirlenedi...

Usı bir ǵana misaldıń ózi adamger-shilik, jaqsılıq hám keń mánistegi keń peyillik pazıyletleri xalqımızdıń tábiyatı, mentalitetiniń tiykarın payda etiwın dálillep beredi.

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Pikirlesiw ushın

Ózin Islam atı menen baylanıstratuǵın ekstremistlik shólkemleriniń tiykarsız talapları

- dúnyalıq principine keskin qarsı turǵan halda mámleket hám jámiyetke kelispeytuǵın múnásibette bolıwı arqalı «xalifalıq» qurıw;
- dinniń mámleketten ajratılıwın biykar etiw hám jámiyettiń hámme aǵzaların diniy talaplar tiykarında turmıs keshiriwge shaqırıw;
- islam dinin dúnyanıń basqa jámiyetlerine qarsı qoyıw;
- óz maqsetleri jolında mámleket hám jámiyette socialliq siyasiy turaqlılıqtı buzıwǵa qaratılǵan is-háreketlerdi alıp barıw;
- óz ideyalarına erispegen musulmanlardı dinnen shıqqanlıqta, «kápir» - likte ayıplaw;
- dástúrlık islam tárepdarları bolǵan ulamalardı abıraysızlandırıw, olarǵa qısım ótkiziw hám ómirine qaslıq etiw;
- terror usıllarınan paydalanǵan halda óz maqsetine erisiw;
- musulman dúnyası mámleketlerindegi energetikalıq qorlar ústinen óz qadaǵalawın ornatiw;
- sunniyler hám shialar arasındaǵı qarama-qarsılıqlardı mámleketler-aralıq qatnasıqlar dárejesine kóteriw hám nızamsız qurallı dúzilme kúshlerin qollap-quwatlaw.

Dóretiwshilik jumıs

1. Joqarıda berilgen tekstti dıqqat penen oqıń. Usı dizimge jáne nelerdi qosqan bolar edińiz?
 2. Ekstremistlik ideyalar tásirine túsip qalmaw ushın nelerge itibar beriw kerek? Usınıslarınız penen pikirlesıń.
 3. Ekstremistlik háreketlerge qarsı qanday normativlik hújjetlerdi bilesiz? Puqaralar neshe jastan usı sıyaqlı huqıq buzıwshılıqlardıń subyekti bolıwı múmkin?
 4. Tómende berilgen nızamshılıq hújjetinen alınǵan materialdı tema menen baylanıstırıp túsindiriwge háreket etiń.
- Ózbekstan Respublikası aymaǵında ekstremistlik xızmettiń hárqanday kórinisleri qadaǵan etiledi.

Ózbekstan Respublikasınıń «Ekstremizmge qarsı gúresiw haqqında»ǵı nızamı 6-statyasınan

5. Toparlarga bóliniń. Ózbekstan hárqanday kórinistegi kelispewshiliklerge aralaspaw, buzıwshı ideyalardı jaqlamaw, tınıshlıq tárepdarı bolıw, diniy keń peyillik ideyaların alğa súriw sıyaqlı qanday xalıqaralıq hújjetlerge qosılğan? Rásimiy saytlardan paydalanğan halda maǵlıwmat beriń.

A. 2018-jıl 12-dekabrde Ózbekstan Prezidentiniń baslaması menen BMSH Bas Assambleyasında qabıl etilgen «Aǵartıwshılıq hám diniy Keń peyillik» arnawlı rezolyuciyası.

B. ...

Bilesiz be?

Terrorizmdi úgit-násiyatlaw; terrorshılıq toparları hám shólkemlerin dúziw hám de olardıń xızmet kórsetiwi; terrorshılıq xızmetine baylanıslı shet el puqaraları hám de puqaralıǵı bolmaǵan shaxslardıń Ózbekstan Respublikasına kiriwi; tayarlanıp atırǵan yaki islengen terrorshılıq háreketlerine tiyisli maǵlıwmatlar hám faktlerdi jasırıw qadaǵan etiledi.

Ózbekstan Respublikasınıń «Terrorizmge qarsı gúresiw haqqında»ǵı nızamı 5-statyasınan

Tariyxqa názer

Ádalatlı sheshim: urıstıń aldı alındı

605-jılı Kaabanı qayta ońlaw barısında qáwimler arasında «Hajarul Asvad» («Qara tas»)tı óz ornına qoyıw boyınsha jánjel boldı. Bul jánjel ayırıqsha tús alıp, urıs dárejesine de jetti. Bul máselege Muhammed (s. a. v.) aqılǵa muwapıq sheshim taptı.

Ol adam bir gezlemeni jerge tósep, oǵan «Hajarul Asvad»tı qoydı hám qáwim baslıqlarına gezlemeni shetinen uslap teńine kóteriwdi buyırdı.

Olar tastı solay etip kóterip barıp, óz ornına qoydı. Pútkil kelispewshilikler tez pittı, mánissiz urıstıń aldı alındı, hámme bul ádalatlı húkimnen irazı boldı. «Al-Amin ádalatlı, aqılǵa muwapıq húkim shıǵardı», – dedi.

Dóretiwshilik jumıs

1. Aqılǵa muwapıq húkim neden ibarat bolǵanın tiykarlań.
2. Bul waqıyanı birgelikte, teńlikte, mashqalalardı tınısh jol menen sheshiw sıyaqlı principler menen baylanıstırıń.

III bap. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Bilesiz be?

Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, jer júzinde jilna 10 mıńnan artıq terrorshılıq háreketleri islenbekte, 70 mıńnan artıq adam bunday háreketlerdiń aqıbetinde ómirden erte kóz quraydı. Dúnya kóleminde 500 den artıq terrorshılıq shólkemleri bar.

Pikirlesiw ushın

Ózbekstan Respublikası Konstituciyası hám nızamlarında milleti, tili hám dinine qaramastan, hámme puqaralar teń huqıq hám erkinliklerge iye ekeni kepilliklengen. Olarǵa óz milliy mádeniyatı, dástúr hám úrp-ádetlerin saqlaw, hár tárepleme rawajlandırıw ushın barlıq imkaniyatlar jaratılǵan.

Dóretiwshilik jumis

1. Puqaralardıń teń huqıq hám erkinlikleri kepilligi qanday jol menen ámelge asırılmaqta?
2. Puqaralardıń óz milliy mádeniyatı, dástúr hám úrp-ádetlerin ámelge asırıwda qanday minnetlemelerdi juwapkershiligine alıw kerek? Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası hám nızamlarınan kelip shıǵıp, pikirinińizdi tiykarlań.

Bilesiz be?

Ullı alım Abu Mansur Moturidiydiń (870–944) shıǵarmalarında diniy Keń peyillik, barlıq dindi birdey húrmet etiw uqtırılǵan.

Onıń Quran túsiniǵine baǵışlanǵan, islam áleminde júdá keń tanılǵan «Ta'vilotu ahlus sunna» shıǵarmasındaǵı «Haj» súresiniń 40-ayatı túsiniǵinde: «Shirkew hám sıynatuǵın orınların wayran etiw qadaǵan etiledi. Sonıń ushın da musulmanlar elinde usı dáwirge shekem olar buzılmay saqlanıp qalǵan. Bul máselede bilimli adamlar arasında qarsılıq joq.

Ruwxiylıq gáziynesinen

Qashan qara bayraqlardı kórgensiz, úyińizden shıqpań. Qollarıńız hám ayaqlarıńızdı qıymıldatpań. Soń ázzi bir qáwim shıgadı. Olar itibarğa ılayıq emes. Olardıń kewilleri temirdiń tatına uqsaydı. Olar mal-múlk iyeleri. Wádege de sadıq bolmaydı. Haqqa shaqıradı, biraq ózleri haq adamlardan emes. Atları laqaplardan ibarat. Qatnasıqları bolsa awıl hám qalalarğa. Shashları hayallardıń shashına uqsap salbırap turadı. Olar aqırında, óz ara qarsılıq etedi hám haqıyqat orınlanadı.

Ali ibn Abu Tolib

Dóretiwshilik jumıs

1. Súwretler tiykarında ekstremizm hám terrorizmge táriyip beriń.
2. Súwretlerdegi hayallar hám balalardı sol awhalğa salǵanlardıń háreketleri ulıwma insaniylıq diniy qádiriyatlarğa sáykes keledi me?
3. Mine, usınday jaǵdaylardıń aldın alıw ushın nelerge itibar beriw kerek? Sizden ne talap etiledi?
4. Toparlarğa bólingen halda ekstremizm, terrorizm hám missionerliktiń buzıwshı ideyaların úgit-násiyatlawı hám de búgingi kúnde dúnya doslıq birge islesiwine keltirip atırǵan zıyanı boyınsha kórgizbe tayarlań.

Ruwxiylıq gáziynesinen

Eger oqısań, oylamasań, aljasıp qalasań. Eger oylasań, oqımasań, gúmanlar astında qalıp keteseń.

Konfuciy

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. Ne ushın xalıqaralıq terrorizm házirgi dáwirdiń áhmiyetli global mashqalalarından birine aylandı?
2. Din nıqabındaǵı ekstremizمنىń tiykarǵı qásiyetleri nelerden ibarat?
3. Jámiyetti harqanday kórinistegi buzıwshı ideyalar tásirinen qorǵaw ushın qanday usınıslar bildirgen bolar edińiz?
4. Ruwxıy qádiriyatlardı saqlaw ushın ne islew kerek?

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

18-19-TEMA: NADANLIQQA QARSÍ AǴARTIWSHILÍQ

Jedellestirish soraw hám tapsirmalar

1. Internet derekleri menen islewdi bilesiz be?
2. Adamnıń ańında bosliq qashan payda boladı hám usı jaǵday júz bermewi ushın neler islew kerek?
3. Hár túrli kórinistegi ideologiyalıq buzıwshı ideyalargá neler kiredi hám olar qalay payda boladı?
4. Adam bilimli bolıwı ushın qanday pazıyletlerge iye bolıwı kerek?
5. Nadanlıq qanday unamsız aqıbetlerge alıp keledi?

Pikirlesiw ushın

... Bilimli xalıq batır boladı. Batırlıq qálbiniń shıdamlılıǵınan, ruwxınıń salamatlılıǵınan ibarat. Bilimlendiriwden, ilim-pán hám mádeniyattan ayırılǵan xalıq nadanlıq pánjeleriniń arasında qamır sıyaqlı iylengendey, minez-qulqı tiykarında da óz janınıń jaǵasın bosata almas ... Sonlıqtan, nadanlıq hám qorqınısh kambaǵallıq hám mıtájlikten kereksiz qorqınıshlı bir músiybet.

Abdulla Avloniy.

Dóretiwshilik jumıs

1. Jámiyet bilimlendiriwtsiz rawajlanadı ma? Tariyxtan soǵan uqsas mısallar keltiriń.
2. «Eger jámiyette ilimsizlik, nadanlıq bolsa, ol jerde qádiryatlar joq boladı, adamlar arasında mehir-aqıbet, haq kewillilik, ádep-ikramlılıq, mádeniyat óziniń mazmun-mánisin joq etedi. Aqıbetinde bunday jámiyet rawajlanıwdan toqtaydı» degen pikirdi Abdulla Avloniydiń joqarıdaǵı sózleri menen baylanıstırıń. Sizińshe, nadanlıqtıń joq etiwshisi ne?
3. «Bilim hám ónerdi puqta iyelegen jaslar qansha kóp bolsa, mámlekettiń tınıshlıǵı, jáhände tutqan ornı hám abroy-itibarı, jámiyettiń abadanlıǵı joqarı boladı» degen pikirdi temaǵa baylanıstırıp túsindiriń.

Ruwxıylıq gáziynesinen

Adamlardıń pútkil baxtı ushın eki náirse shárt: birinshisi – ilim, ekinshisi – ámel. Adamnıń baxıtlı bolıwı ushın ilimniń ózi jetpeydi, al adam ilimi járdeminde dene hám ruwxın tárbiyalawǵa minnetli.

Imam Ğazzoliy

Pikirlesiw ushın

Gúrriń

Bir kúni túnde Ayyub ibadat etip, kózinen shamday jaslar tamıp otırar edi. Ol marjanday kóz jas teńizine shúmip, kúyip-janıwda shamğa joldas edi. Awlaq jerde bir múyeshti ózine mákan etken, tap bir qutıshanıń ishinen eń taza marjan orın algandıy edi. Usı túnde bir qaltaman onıń úyine jer astınan jol qaza basladı. Túni menen jer astın oyıp, jol etip shıqqanda úyde bir adamnıń basın kórdi. Ayyub da bunı túsiniy, úndemedi; ibadatın dawam etip, oğan itibar bermedi. Urı bolsa sol tesiktiń ishinen shıǵıp, úyden ne tapsa, barlıǵın jıynap, qanshasın kótere alatuǵın bolsa, mólsherlep, arqasına bekkem tańıp bayladı. Jer astındaǵı jolǵa kirmekshi bolǵanında, tesik kishkentay, júk bolsa júdá úlkenliginen oğan sıymadı. «Ininiń tarlıǵınan qapa bolǵan tıshqan quyırǵına galbirdi de baylap alıptı» (degen gáp bar). Onıń qıynalıp qalǵanın kórgen Ayyub ornınan turdı-da, esikti ashıp, jol kórsetti:

Júǵıń úlken bolıp ketipti, tesigiń bolsa kishkene. Shıq, mine, esik ashıq. Urı qansha qáteleskenin kórsetken bolsa, shayıx oğan sol tárizde jol kórsetti. Adam birewge sol tárizde jol kórsetkennen keyin, ol bunday joldan shetke shıǵıwı múmkin be?! Bul jaǵday urını ilajsız etip qoydı, awır júk bolsa qáddin búkti. Denesin bir ot jandırap dárt berdi, bunnan ashıq kók aspannıń da ıssılıǵı shıǵıp ketti. Iynindegi júkti usı otqa taslap, óziniń denesiniń júgin de kúydiriwge tayar edi. Bul renjiw ayıplanıwdan azat etti, qısınıspa onı ottay órtendirdi. Nalınıp, seldey kóz jasın tókti. Shayıxtıń ayaǵına basın urdı. Shayıxtıń jaqsılıǵı, gúnasın keshirgeni tilin lal etti, húrmetiniń júgi bolsa denesin biyhal etti. Shayıx kewilshelik etip onıń kózindegi jasın sıpırdı, húrmet kórsetip basın jerden kóterdi. ...

Alisher Nawayı, «Hayrat ul-abror»dan

Dóretiwshilik jumıs

1. «Bir adam nadanlıq jolına kirip, tez onı ańlasa, onıń múshkili ańsat boladı» degen pikirdi tekstke baylanıstırıp túsindirip beriń.

2. Durıs joldaǵı adamdı jolınan adastırıw qıyın boladı, lekin jaman joldaǵı adamdı tuwrı jolǵa baslaw ańsat pa yamasa qıyın ba? Pikirińizdi tiykarlań.

3. Jaman joldan tuwrı jolǵa ótiwde shıdamlılıq, jigerlilik, batılıqtıń ornı qanday boladı?

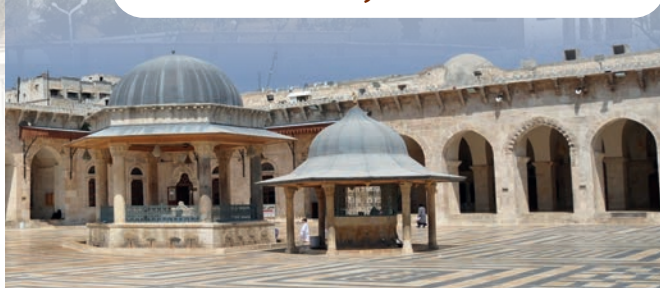
III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Pikirlesiw ushin

2013-jıldıń aprel ayında Irakta dúzilgen Irak hám Siriya islam mámleketi (ISIM) tárepinen sońǵı jılları 10 mıńnan aslam terrorshılıq háreketleri islendi. ISIM terrorshılıq shólkemi onıń ideyaları maqullangan ulamalardı óltiriwge shekem bardı. Máselen, 2014-jıldıń 14-iyun kúni ISIMshileri jınayıy islerdi maqullamaǵan 12 ulamanı Mosul qalasındaǵı «Al-Isro» meshiti janında kórsetip óltirgen.

SIRIYA: 2013-JILǴA SHEKEM

SIRIYA: HÁZIR

Dóretiwshilik jumıs

1. Tórende berilgen tekstte insan huqıqların qorǵawǵa baylanıslı bolǵan táreplerge itibar qaratıń.
2. Teksttegi «Ey adamlar! Hárbir jınayatshı óz ayıbına tek ózi juwapker. Heshbir jınayatshınıń gúnası ushin áwladı jazaǵa tartılmaydı...» qatarın Ózbekstan Respublikası jınayat kodeksiniń 9-statyasındaǵı qaǵıydalar menen salıstırıń.
3. ISIMniń xızmeti tórende berilgen tekst mazmunına qanshelli qarsı ekenligi haqqında pikir júrgiziń.

«Vido xutbası»nan

«Ey adamlar! ... Bul kúnińiz (qurbanlıq kúni) qanday muqaddes bolsa, bul qalamız qanday muqaddes qala bolsa, biliń, janlarıńız hám zatlarıńız da usı sıyaqlı muqaddes. Bularǵa islengen hárqanday basqınshılıq haram bolıp esaplanadı.

Esińizdi jıynap alıń! Biliń, hesh waqıtta mennen keyin eski adasıwǵa qaytıp, bir-birińizdiń moynıńızdı kespeń! ...

Eski nadanlıq dáwirinen qalǵan hámme qan dawaları birotala biykar etildi. Kimniń janında bir amanat bolsa, onı iyesine qaytarıp bersin.

Ey adamlar! Hayallardıń haqılarına ámel etiń. Olar menen shin kewilden jaqsı qatnasta bolıń. Olardıń haqıları haqqında Alladan qorqıń! Hayallar sizge Allanıń amanatı...»

Hijriy 10-jıldıń 9-zulhıjjası (b. e. 632-jıldıń 8-martı)

Pikirlésiw ushın

Musılman qolı hám tilinen basqa birewlerge azap hám jábir bermeytuǵın adam. Muqaddes kitaplarda urıs shıǵarıw jolındaǵı aldaw adam óltiriwden de jaman jinayat esaplangan.

Dúnya dinlerinde zulımlıq, qastan adam óltiriw, adam óltiriw qaralangán, kerisinshe, mehir-aqıbetli, tınıshlıqtı súyiwshi, adamgershilikli, miyirimli bolıwǵa shaqırılǵan.

Dóretiwshilik jumıs

Qatardı oqıń. Ondaǵı «fitna» aldaw sózin qalay túsindińiz, bul túsiniqke múnásibetińizdi bildiriń (fitna – aldaw, tınısh xalıq arasında jánjel keltirip shıǵarıw).

Aldaw adam óltiriwden de úlkenirek gúna.

Qurani karim, Baqara súresi, 217-ayattan.

Bilesiz be?

Milliy, rasalıq, etnikalıq yamasa diniy dushpanlıq qozǵatıw

Milliy, rasalıq, etnikalıq yamasa diniy dushpanlıqtı úgit-násiyatlawshı materiallardı tarqatıw maqsetinde tayarlaw, saqlaw yaki tarqatıw, sonday qılmısları ushın hákimshilik jaza qollanılǵannan keyin islengen bolsa,

- bazalıq esaplaw muǵdarınıń altı júz esesine shekemgi muǵdarda járiyma yamasa úsh jılǵa shekem tártibin dúzetiw isleri yamasa bir jıldan úsh jılǵa shekem azatlıqtı sheklew yamasa úsh jılǵa shekem erkinen ayırıw menen jazalanadı.

Milliy, rasalıq, etnikalıq yaki diniy qarashlıǵına qarap, xalıq toparlarına baylanıshı dushpanlıq, kelispewshilik yaki jánjel keltirip shıǵarıw maqsetinde milliy dańq-húrmet hám qádir-qımbatın kemsitiwge, diniy isenimine yamasa dinge isenbewine qarap, puqaralardıń sezim-tuyǵıların masqaralawǵa qaratılǵan qastan islengen háreketler, sonday-aq, milliy, rasalıq, etnikalıq qarashlıǵı yamasa dinge múnásibetine qarap, puqaralardıń huqıqların tikkeley yaki tikkeley emes sheklew yamasa olarǵa tuwrı yaki tuwrı emes abzallıqlar beriw,

- eki jıldan bes jılǵa shekem azatlıqtı sheklew yamasa bes jılǵa shekem erkinen ayırıw menen jazalanadı.

III bap. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Usı statyanıń birinshi yaki ekinshi bóliminde kózde tutılǵan háreketler:

- a) basqa shaxslardıń ómiri ushın qáwipli usılda;
- b) denege awır jaraqat tiygizgen jaǵdayda;
- v) puqaralardı turaqlı jasaw ornınan zorlıq isletip kóshirgen jaǵdayda;
- g) lawazımlı shaxs tárepinen;
- d) bir topar shaxslar tárepinen aldınnan til biriktirip islengen bolsa, – bes jıldan on jılǵa shekem erkinen ayırıw menen jazalanadı.

*Ózbekstan Respublikası
jınayat kodeksi 156-statya*

Pikirlesiw ushın

Berilgen tekstti oqıń. Urıs qanday aqıbetlerge alıp keliwin pikirlesıń.

Urısta jeńimpaz hám baxıtlı patsha, jeńimpaz hám baxıtlı komandir, jeńimpaz hám baxıtlı mámleket, jeńimpaz hám baxıtlı dúzim bolıwı múmkin. Biraq jeńimpaz hám baxıtlı adam bolmaydı. Nege, urıs adamdı adam óltiriwge májbúr etedi. Adam óltirgen adam bolsa heshqashan baxıtlı bolmaydı.

Ótkir Hashimov, «Daftar hoshiyasidagi bitiklar»den

Bilesiz be?

2021-jılı Yaponiyada ótkerilgen 53-xalıqaralıq ximiya olimpiadasında Ózbekstan saylandı jámááti aǵzaları 1 altın hám de 3 bronza medalın qolǵa kirgizdi:

Sobirjan Amanov – Tashkent pediatriya medicinalıq institutı Akademiyalıq liceyi oqıwshısı, altın medal;

Firdavs Sobirov – Buxara qalasındaǵı 35-sanlı mektep oqıwshısı, bronza medal;

Durdana Muxtorxojaeva – Abu Ali ibn Sino atındaǵı jas biologlar hám ximikler mektep-internatı oqıwshısı, bronza medal;

Ikromiddin Boymahammadov – Abu Ali ibn Sino atındaǵı jas biologlar hám ximikler mektep-internatı oqıwshısı, bronza medal.

Dóretiwshilik jumıs

1. Doslarıńızdıń jetiskenligin nadanlıqqa qarsı aǵartıwshılıqqa salıstırıw múmkin be?
2. Siz nadanlıqqa qarsı qalay gúrese alasız?
3. Bilimińiz hám qúdiretli kúshińizdi arttırıw ushın qanday háreket islep atırsız?
4. Nadanlıqqa qarsı aǵartıwshılıq penen gúresiw ushın bilimniń ózi jeterli bola aladı ma? Ne ushın? Pikirińizdi tiykarlań.

Pikirlesiw ushın

Ata hám aqlıqtıń soraw-juwabı:

- Ata, aytıń-shı, neler adamdı nadanlıqqa jetekleydi?
- Bular tiykarınan úshew: ilimsizlik, sabırsızlıq hám basqınshılıq.
- Olardıń unamsız nátiyjeleri qanday?
- Ilimsizlik adamda úmitsizlik, erteńgi kúnge isenimsizlik tuqımın kóbeytedi. Sabırsızlıq, yaǵnıy barına shúkir etpew, óz táǵdirinen tek nalıw, adamnıń xalıq, el ulıs názerinen qalıwına sebep boladı. Hám aqırında, úshinshisi, basqalardıń haqına qol qatıp, háddinen asadı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Ómirińizge qanday informaciya qáwip tásir kórsetiwi múmkin? Juwabıńızdı tiykarlań.
2. Internet derekleri menen islewdiń artıqmashılıqları nede dep oylaysız?
3. Telegram tarmaǵı arqalı «Jumıslarıńız jaqsı bolıwın qáleseńiz, usı xabardı on adamǵa jiberiń, kerisinshe ...» degen xabar aldıńız? Bul xabar hám tapsırmaǵa múnásibetińiz qalay boladı?
4. Finanslıq jalataylıq haqqında esitkensiz be? Sociallıq tarmaqlar arqalı tarqalıp atırǵan sonday jaǵdaylarǵa múnásibetińiz qalay?

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Tınıshlıq tárepdarı bolǵan til bir awız sóz benen júzlep múshkil túyindi sheshe aladı. Biymálel ayılǵan aldaytuǵın sóz bolsa sóylewshiniń zıyanına isleydi.

Xoji Samandar Termiziy

Dóretiwshilik jumıs

1. Tómende berilgen jaǵdaydı talqılań. Kóp waqıttan beri bir-biri menen kórispegen Azat hám Anwar isimli doslar ushırasıp qaldı. Azat dostısına usı jaqın arada ıqsham ǵana milliy taǵamlar asxanası barlıǵın, internet de biypul ekenin aytıp, dostısın birgelikte túslük etiwge mirát etti. Olardı taza kiyingen asxana xızmetkeri kútip aldı.

Azat asxana xızmetkerinen internetti qosıp beriwın soradı. Telefonlar jáhán informaciya tarmaǵına jalǵandı. Buyırttırılǵan taǵam keltirildi. Hár eki dos taǵam waqtında telefonlarına jiberilgen súwretlerdi kóriw, anekdotlardı oqıw menen bánt bolıp otırđı. Telefon menen bánt bolıp,

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

awqatlanıwdı da umıttı. Olar awqatlanıp bolıp, kóshege shıqtı, telefon nomerlerin jazıp aldı hám bir-birine telegram tarmağı arqalı xabar jazıp turıwǵa kelıstı...

2. Siz de jaqınlarıńız benen ushırasqanıńızda solay isleysiz be?
3. Búgingi socialliq tarmaqlar arqalı kirip kelip atırǵan xabarlar, maǵlıwmatlar jaslardı qay dárejede nadanlıqqa jeteklewi múmkin?
4. Usı gúrrińde qanday qádiriyatlar umıtılıp baratırǵanı súwretlengen?
5. Siz óz bilimińız benen hárqanday kórinistegi nadanlıqqa qarsı tura alasız ba? Qalay etip?

Bilesiz be?

Eger adam óziniń erkin pikirine, bekkem isenimine, ózi súyenetuǵın turmıslıq milliy qádiriyatlarǵa, dóretiwshi dúnya qarasqa, bekkem jigerge iye bolmasa, hár túrli jaman niyettegi ideologiyalardıń basımına, qısımına shıdawı awır boladı. Bul sıyaqlı ashıq yamasa jasırın qarsı shıǵıwlarǵa baylanıslı joqarı ádep-ikramlı adamlar ǵana ziyreklik penen qarsı tura aladı.

**Umıtpań!!!
Ekstremizm hám terrorizm din tańlamaydı.**

Ruwxiylıq ǵáziynesinen

Jaslardıń ańında qanday kewil-keypi ústinligin aytsań, keyingi áwladtıń tábiyatı qanday bolıwın aytıp beremen.

Edmund Berk, irlandiyalı siyatsatshı

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. Nadanlıqqa qarsı gúresiw ushın aǵartıwshılıqtan basqa jáne qanday kúsh bar?
2. «Jámıyetti jar jaǵasına alıp keliwshi eń kúshli qural nadanlıq» degen pikirge qalay qaraysız?
3. Jámıyetti hár túrli kórinistegi nadanlıqtan saqlaw ushın qanday jol tutqan bolar edińiz?
4. Terrorshılıqtıń jámiyetke qáwpi nelerde kórinedi?
5. Mámleketimiz nızamshılıǵında ekstremistlik yamasa terrorshılıq háreketlerin islegenini ushın qanday jaza sharaları belgilengen?

20-TEMA: QÁWIPSIZLIK MEDIA TEŃIZI

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Qáwipsizlik degen ne? Siz onı qalay túsinesiz?
2. Qáwip qay jerde yaki qashan, qanday túrde júzege keliwi múmkin?
3. «Ómir barmaqlarımız ushında jaylasqan» sózin talqılań.
4. Internet siziń ómirińizde qanday rol oynaydı?
5. Qáwipsiz media teńizi degende neni túsinesiz?
6. Jalǵan informaciya tarqatıw múmkin be? Ol qanday aqıbetlerge alıp keledi?

Dóretiwshilik jumis

1. Partalasıńız benen óz ara 3 maǵlıwmat almasıńız (ózińiz haqqıńızdaǵı maǵlıwmattı qáte aytıń). Muǵallım kórsetken oqıwshı haqqında onıń partalası maǵlıwmat beredi hám maǵlıwmatlardıń durıslıǵın tiykarlaydı. Qaysı maǵlıwmat jalǵanlıǵın tabadı.

Máselen: jası, keleshekтеgi kásibi haqqındaǵı maǵlıwmat. Qalǵan oqıwshılar maǵlıwmatlardıń qanshelli durıslıǵın tekserip baradı.

Pikirlesiw ushın

«Jetip keldik»

Andijan wálayatı Balıqshı rayonındaǵı «Oq qo'rg'on» meshiti imami Rustemjan Hamidov óziniń ibratlı isleri menen kópshiliktiń algısına miyasar bolǵan. Ol qáwenderlik qarjuların paydalanǵan halda kóplegen jetim hám baǵıwshısınan ayırılǵan balalardıń materiallıq támiynatınan xabardar bolıp turatuǵın edi. 2021-jıldıń 28-iyul kúni imam Rustemjanniń jeke feysbuk betine «jetip keldik» bas teması astında video jaylastırıldı.

Videoda aytıluwına qaraǵanda, ayırım adamlar YouTube, Instagram, Telegram sıyaqlı sociallıq tarmaqlarda «Rustamjon domla» atı astında kanallar ashqan hám bul kanallar arqalı hár túrli reklamalar berip, qayırqomlıq báhánesinde pul islep alıwǵa kirisen.

Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, bunday «qayırqomlıq kanalları» 170 den asqan. Sol sebepli imam Rustemjan usı qayırılı isin materiallıq hám ruwxıyılıq jaqtan qollap-quwatlaǵan qáwenderlerge óz minnetdarshılıǵın bildirgen halda bul xızmetti tamamlanının járiyaladı.

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Dóretiwshilik jumis

1. «Adamlardıń mıtájliginen, nawqaslardıń keselliginen paydalanıp baylıq arttırıw» degende neni túsinesiz? Bunday durıs emes istiń aqıbeti nelerge alıp keliwi múmkin?
2. Aldawshılıq jolı menen pul tabıwǵa nızamshılıǵımızda qanday jaza sharaları belgilengen?

Pikirlesiw ushın

Xabardıń jasın tezliginde tarqalıwı, óz náwbetinde, haqıyqıy xabardı jalǵanınan ayıra almawǵa, hár túrli unamsız mazmundaǵı maǵlıwmatlardıń jaylıwına, agressiv, zorlıqqa iytermelewshi saytlardıń payda bolıwına alıp keldi.

Dóretiwshilik jumis

Ákesi dúnyadan ótkennen keyin shańaraq terbetiw R. isimli qızdıń moynına tústi. Socialliq tarmaq arqalı S. isimli hayal menen tanısıp qaladı. R. dıń shańaraqındaǵı awhaldan xabar tapqan S. oǵan tez-tez materiallıq járdem berip turıwdı ádetke aylandırdı. Belgili waqıt ótip, S. oǵan shet elden dáramatlı jumıs usınıs etedi hám «Qashańǵa shekem qıynalıp júreseń, men járdem berip shet elge jumısqa jibergen qızlarım álleqashan mashina aldı,» – deydi tap miyrimlilik kóz qarasında.

Qıynalıp qalǵan shańaraǵı – anası hám úkelerine járdemi tiyiwin oylaǵan R. hesh ekilenbey S. tıń usınısına ırızı boldı...

1. Socialliq tarmaqlar arqalı aldanıp qalıwdıń aqıbeti adamnıń táǵdirine qanday unamsız tásir etiwı múmkin?

2. «Adam sawdası», finanslıq aldawshılıq sıyaqlı socialliq tarmaqlarda keń tarqalıp atırǵan jinayatlardıń aldın alıwǵa baylanıslı usınıslarınızdı qalıplestiriń.

Bilesiz be?

Informaciya maydanında xabarlar aǵımı kúsheygeni sayın isenimli hám durıs dereklerdi anıqlaw áhmiyetli bolmaqta. Sonday jaǵdaylarda «feyk» eken degen sózler esitiledi. Feyk (ing. fake) – «jalǵan», «qálbeki» degen mánislerdi ańlatadı. Bunday maǵlıwmatlarǵa haqıyqatqa júdá uqsap ketetuǵın jalǵan xabarlar, ózgertilgen fotosúwretler, montaj etilgen videorolikler, socialliq tarmaqlarda basqa shaxslar (ádette, belgili adamlar) atınan ashılǵan «jalǵan akkauntlar» mısal bola aladı.

Bilesiz be?

Mediabazarda tayarlawshı, xabar (ónim) jetkerip beriwshi hám paydalanıwshı qatnasadı. Tayarlawshı bul – ideya avtorı – materiallardı toplaydı, talqılaydı, media tekstı tayarlaydı, jiberedi; ónim (xabar) – tekst, belgi, súwret hám nıshanlarda kórsetilgen maǵlıwmat; jetkeriwshi (kanal) – xabardı jiberiw quralı (media) paydalanıwshı – xabardı alıwshı, úyreniwshi, talqılawshı shaxs.

Dóretiwshilik jumıs

1. Dápterińizge tómede berilgen túsiniqlerdiń media teńizde qalıplesiw procesi izbe-izligin durıs qoyıp shıǵıń. Biz júzip júrgen media teńiz qáwipsiz bolıwı ushın bul túsiniqler ádette qanday tártipte turıwı kerek?

2. Nege tap usı tártipte qoyǵanıńızdı tiykarlap beriń.

Media mentalitet. Media immunitet,
Media bilim, Media sawatlılıq.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Men úyimniń esik hám terezelerin bekkem bekitip otıra almayman. Sebebi oǵan taza hawa kirip turıwı kerek. Hám usı waqıtta, esik hám terezelerinen kirip atırǵan hawa dawıl bolıp, úyimdi awdar-tóńker etip, ózimdi jıǵıp taslaytuǵın dárejede ashıp ta qoya almayman.

Mahatma Gandi

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Dóretiwshilik jumis

Tómendegi tapsırmanı tórt toparǵa bólingen halda orınlań:

1-topar: Internettegi ózge adam kim? Ózge adamlar menen qáwipsiz baylanis ornatiw qaǵıydarın bilesiz be?

2-topar: Internet arqalı ámelge asırılǵan qanday jinayatlar haqqında maǵlıwmatqa iyesiz? Kiber jinayatlardan qalay qorǵanıwǵa boladı?

3-topar: Internet arqalı jaqsılıq etiw múmkin be? Turmıslıq misallar keltiriń.

4-topar: Internet arqalı aldanıp qalmaw ushın nelerge itibar beriw kerek? Jalǵan hám tuwrı xabarları qalay ajratıwǵa boladı?

Óz betinshe jumis

Tómendegi súwretlerge túsinik beriń. Olardan qaysı biriniń tásiiri hám aqibeti úlken joǵaltıwlarǵa alıp keledi. Ne ushın? Pikirińizdi tiykarlań.

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

1. Socialliq tarmaqlar arqalı tarqatılǵan jalǵan xabardı tańlań. Bul xabar ne ushın jalǵan ekenligi tiykarların jıynań hám talqılap, dálillep beriń.
2. Jalǵan xabardı anıqlaw ushın ne islew kerek? Pikirińizdi tiykarlań.
3. Siz qáwipsiz media teńizinen óz kelesheǵińiz, jaqsı maqsetlerińiz ushın qanshelli, kerekli bolǵan maǵlıwmatlardı alasız?

21-TEMA: JALĠAN XABARLAR ARTÍNDÁ NE BAR?

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Adam qashan isenimli hám isenimsiz, jalġan xabarlarđı ajırata aladı? Buniń ushın qanday bilimlerge iye bolıw kerek, dep oylaysız?
2. Oyshıl Alisher Nawayınıń «Eger sergeksen sen, shahsań sen» degen biybaha hikmetinde qanday mánis kórsetilgen?
3. Tez waqıtlarda pútkil dúnyaġa tarqalıp atırġan xabar aġımınıń jámiyetke tásiiri qanday ótpekte? Pikirińizdi tiykarlań.

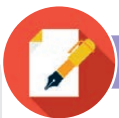
Ruwxiylıq ġáziynesinen

Aqıllı adamnıń belgisi sol, jalġanġa isenbeydi, ózi de qollanbaydı; hiylege isenbeydi, ózi de hiyle islemeydi; jaqsı sózler esitedi, ózi de jaqsı sóyleydi; sumlıq islemeydi; danalar menen birge júredi; gúmanlanbaydı, ózi de jalġan-nan alista boladı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Tómenдеgi pikirge múnásibetińizdi bildiriń.
Biz joqarı texnologiyalar dáwirinde jasap atırımız: qálegen maġlıwmatı, ózimizge zárúr bolġan hárqanday xabardı izlewde internet derekлерinen kóbirek paydalanıp atırımız. Bul maġlıwmatlar qay dárejede isenimli dep esaplaysız? Onı qalay anıqlawġa boladı?
2. Internettegi maġlıwmatlar tez-tez jańalanıp turadı, onnan paydalanıwımız heshqanday qıyınshılıq tuwdırmaydı, lekin onıń isenimlilik dárejesin joqarı dep ayta almaymız ba? Pikirińizdi tiykarlań.

Pikirlesiw ushın

Xabar texnologiyaları rawajlanıp baratırġan sharayatta xabardıń qáwipsizligi shaxs, jámiyet, mámlekettiń milliy máplerin támiyinlewde úlken áhmiyetke iye. Jámiyettiń milliy máplerin ekinshi dárejeli dep esaplaytuġın xabar derekleri óziniń jaman maqsetlerine erisiw ushın zorlıq, qoparıwshılıq háreketlerine sebepshi boladı. Bunday xabarlar xalıqaralıq terroristlik shólkemler qolında tiykarġı hám qorqınıshlı quralġa aylanıp barmaqta.

1. Buniń tiykarġı sebebi nede dep oylaysız?
2. Jalġan maġlıwmat qurbanına aylanbaw ushın qanday jol tutıw kerek?

III bab. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Ruwxiylıq gáziynesinen

Eki júzliniń belgisi úshew: sóylese jalǵan sóyleydi, wáde berse, ústinen shıqpaydı, amanat qoyılsa qıyanet etedi.

Hádisten

Pikirlesiw ushın

Jaslardıń socialliq-aǵartıwshılıq sawatlılıǵın arttırıwda ǵalaba xabar qural-larınıń ornı sheksiz. Olarda hár túrli kórsetiwler shólkemlestirip barıw, dúnya-da júz berip atırǵan socialliq-siyasiy ózgerisler haqqındaǵı pikirlerin úyreniw, talqılaw arqalı jaslarda oy-pikirin durıs baǵdarlap barıwdıń eń nátiyjeli jolı esaplanadı. Bunda jaslar internetten paydalanıwda, rásmiy hám insenimli saytlardan kóbirek paydalanıwları maqsetke muwapıq.

Házirde unamlı xabarlar menen bir qatarda, unamsız xabardı jaslardıń sana-sezimine sińdiriwdiń usıl hám quralları sol internet arqalı ámelge asırıla basladı. Bunıń aldın alıwdıń bir ǵana jolı bar, bul –keń oy-pikirlew, jetik bilim hám tárbiyalı bolıw.

Dóretiwshilik jumıs

Húrmetli + 998 93 25 nomer iyesi, sizdi qutlıqlaymız! Siz «Bayıp ket» oyunınıń jeńimpazı boldıńız! Sıylıq – 300 000 sum! Usı emailǵa xat jiberiwıńizdi soraymız: ...@...com. Xatta jeńimpaz – bolǵan kúnińizdi, telefon nomerińizdi, F. I. Á. A. ın álbette kórsetiń hám kerekli hújjetlerdi: plastik karta, INN, INPS nomerlerin qosımsha etiń. Toliq maǵlıwmat <http://... da>.

1. Usı sıyaqlı xabar sizde de jiberilgen be?
2. Bunday jaǵdaylarda qanday jol tutıw kerek dep oylaysız?
3. Ózińizge tiyisli bolǵan maǵlıwmatlardı beriwıńiz kerek pe?
4. Jeke maǵlıwmatlar kimlerge hám qay jerge beriliwi múmkin?

Pikirlesiw ushın

Búgingi kúnde oqıwshılardıń huqıqıy mádeniyatın qáılestiriw olardı hár túrli ağımlardan qorgaw, internet tarmağı arqalı kirip kelip atırǵan hár qıylı xabar qarsılıqlarınan eskertiw tiykarǵı wazıypaǵa aylanıp úlgerdi.

Media mádeniyatına iye bolıp barıw ruwxıylıq qádiriyatlar hám ádep-ikramlılıq normaların ózlestiriw tiykarında adamlardıń bir-birine, shańaraǵına, jámáátine, Watanına hám pútkil adamzat táǵdirine adamgershilik múnási-betlerin bildiredi hám jámiyet rawajlanıwına unamlı tásirin kórsetedi.

Dóretiwshilik jumıs

1. Tórende berilgen ustaz hám shákirt sáwbetin tema mazmunınan kelip shıǵıp tiykarlań:

- Pazıyletli adamlar báháma tuwrı sóyleydi. Bunıń sırı nede, ustaz?
- Sebebi jalǵan sólew ushın olarǵa imkan tabılmaydı.
- Bunıń sebebi ne?
- Sebebi, imkan tabıw ushın jalǵan sóz izlemeydi ...

2. Eger adamlar ziyrek, tárbiyalı hám bilimli bolsa, olardı jalǵan xabarlarǵa isendirip boladı ma? Olar qay tárizde hárqanday xabardıń isenimli yaki jalǵan ekenin ajratıp aladı?

3. Siz basqa kompyuterden paydalandıńız. Paydalanılǵan aynalardan shıǵıwdı, yaǵnıy óz profilińız hám pochtańızdı óshiriwdi umıttıńız. Bul isińiz qanday aqıbetlerge alıp keliwi múmkin?

III бап. Socialliq tarmaq: imkaniyatlar hám qáwip-qáterler

Jalǵan xabarlardan qutılıw ushin hám onı tarqatıwshılar duzaǵına túsip qalmaw ushin tómendegi qaǵıydalarǵa ámel etiw zárúr:

Imkanı bolǵansha kerekli maǵlıwmattı alıw ushin «.uz» domenidegi rásmiy saytlarǵa kiriw;

Úyrenilip atırǵan xabardıń avtorı hám tarqatıwshısına itibar qaratqan halda, isenimligin anıqlaw hám parıqlaw;

Socialliq tarmaqlarda tanıs emes adamlar menen tanıspaw, olarǵa jeke maǵlıwmatlar, telefon nomerleri hám úy mánzilin bermew;

Socialliq tarmaqlar, mobil messenjerlerden deregi belgisiz bolǵan jámiyetlik bayanatlar, qosıqlar, diniy mazmundaǵı rolikler, qan tógiwler kórsetilgen video hám audiomateriallardı júklep almaw;

Tarmaqtan paydalanıw procesinde júzege kelgen, soraw hám mashqalalar boyınsha dárhal ózinen jası úlkenlerge bildiriw.

Dóretiwshilik jumıs

1. Hár túrli xabarlar artında qanday maqsetler gózleniwi, ol tek bir shaxs rawajlanıwı emes, al jámiyetniń rawajlanıwına da tikkeley tásir etiwı haqqında ulamalarımızdıń qaysı shıǵarmalarında hám qanday dereklerde keltirip ótilgen?

2. Tómendegi pikirdi temaǵa baylanıstırıp tiykarlawǵa háreket etiń.

«Búgingi kúnde tarqalıp atırǵan jalǵan xabarlar, socialliq tarmaqlar arqalı berip barılıp atırǵan hár túrli maǵlıwmatlar adamzattı óz ara qarama-qarsılıqlar girdabına alıp barıwshı, ádep-ikramlılıqtı kemitiwshı, aqır-aqıbetinde onı awır qayǵılarǵa alıp keliwshı jańa «qádiriyatlar» qalıplesiwine alıp kelmekte!

3. Búgingi jalǵan xabarlardıń tarqatıwshıları kimler yamasa olar qanday maqsetlerdi gózlegen dep oylaysız?

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. Búgingi kúnde barǵan sayın ǵalabalasqan internet ónimleri – media ónimlerdiń jaslardıń ádep-ikramlılıq mádeniyatına qanday táhiri bar?

2. Jaslardıń oylaw tárizin internet quralları arqalı basqarıw múmkin be?

3. «Xabar kimniń qolında bolsa, sol dúnyanı basqaradı» degen pikirdi qalay túsindiresiz? Pikirlerińizdi tiykarlań.

IV BAP. MIYNETTI SÚYIWSHILIK, ISBILERMENLIK HÁM KÁSIPLIK KÓNLIKPELER

22-TEMA: BAXÍTLÍ TURMÍS FUNDAMENTI

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Hár bir jumıstıń tiykarı – fundamenti boladı. Fundamentiń bekkem bolıwı – imarattıń ... tiykar boladı. Noqatlar ornına óz múnásibetińizdi qoyıp, pikirdi tolıqtırıń.
2. Siz baxıttıń fundamentin qalay túsinesiz? Baxıt fundamenti neden qoyladı?
3. Tınıshlıq, salamatlıq, hadallıq, sabır, shúkirshilik sózlerin baxıt penen baylanıstırıp kóriń. Olardan qaysı biri baxıtlı turmıs fundamentine tiykar boladı?
4. Hadal miynet degende siz neni túsinesiz?
5. Miyneti menen húrmetke erisken adamlardan kimlerdi bilesiz?

Pikirlesiw ushın

Áyyemgi zamanlarda bir adamnıń úsh balası bar eken. Waqıt kelip, ákesiniń ólimi jaqınlasqannan keyin, perzentlerine sonday násiyat etipti: «Uyqını mazalı etip uyqılań, awqattı mazalı etip jeń.»

1. Ne dep oylaysız, ákeniń násiyatı tiykarında ne haqqında bolğan?
2. Sizińshe, aǵa-iniler qanday jol tutqan bolıwı múmkin?

Úlken hám ortanshı bala sıpaǵa tósek salıp, «Ákemniń aytqanıday, uyqını mazalı etiw kerek», «Ákemniń aytqanıday awqattı mazalı etip jew kerek», dep jep jata beripti. Bara-bara aǵa-ininiń jewge awqatı kiyiwge kiyimi qalmay, tómen jaǵdayǵa túsip qalıptı.

1. Úlken hám ortanshı ballarınıń háreketin qalay bahalaysız?
2. Úshinshi bala ákesiniń násiyatın qalay túsindi dep oylaysız?
3. Ne ushın úlken hám ortanshı ballarınıń awhalları tómen boldı?
4. «Uyqını mazalı etip uyqılań, awqatı mazalı etip jeń», degeninde ákesi neni názerde tutqan?

Kishkene balası bolsa temirshilik ónerin úyrenipti. Ol islep, harıp-sharshap kelgeninde jegen qattı nanı, ishken suwı bargan sayın tatlı, uyqısı bolsa mazalı túyilgen.
Ústi-ústine, baylıǵı da kóp bolıp ketipti...

1. Ne ushın kishkene balasına qattı nanı da mazalıday túyildi?
2. Ákesiniń násiyatınan soń siz qanday jol tutıwdı usınıs eter edińiz?
3. *Baxıtlı turmıs fundamenti bekkemligi tómendegilerge tiykarlanadı: hadal miynet, tatıwlıq, ádillik, qatnasıq, ... Qatarın tolıqtırıń.*

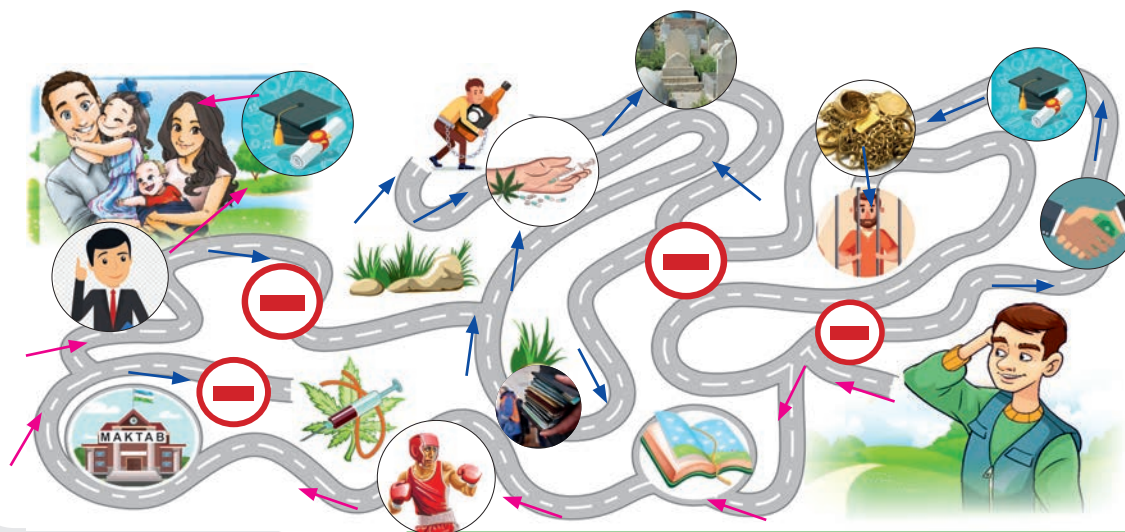
Ruwıyılıq gáziynesinen

Jaqsı hám aǵıl-tegil mol turmıs keshiriw ushın bar imkaniyattı iske salıw, kásip hám óner úyreniw, kúshli-shıdamlılıq penen miynet etiw zárúr.

Dóretiwshilik jumıs

1. «Hadallıq, páklik, jaqsılıq jolında miynet etiw, turmıs keshiriw: degende neni qıyalıńızǵa keltiresiz, sol tiykarda sózlerdiń izbe-izligin jazıń.»
2. Berilgen súwretten baxıtqa erisiw jolların kórip shıǵıń hám kórsetiń.

IV баp. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

3. Súwretlerge diqqat penen qarań. Baxit fundamenti túsiniyin túsindiririń.

Dóretiwshilik jumıs

Kásibimniń juwapkerligi materiallıq mápten ústin

Plastikalıq xirurg Nadir Ibatov jurnalist penen bolǵan sáwbetlesiwde tómenдеги pikirlerdi bildirdi: «Adam óz kásibin súyiwi hám onıń pidayısı bolıwı kerek. Bolmasa, ol jaqsı qánige bola almaydı.»

1. «Óz kásibin súyiw hám onıń pidayısı bolıwı» degenде neler názerде tutilǵan?

«Hárbir pacient, hárbir operaciyalıq ámeliyatı ózine tán. Bul proceste qıyınshılıqlar da bar. Operaciya sonısı menen de qızıq. Sen pacientti túsiniwiń, onı qollap-quwatlawıń kerek. Patienttiń densawlıǵına zıyanlı bolǵan jaǵdayda onnan alatuǵın materiallıq mápine qızıǵıp, onı plastikalıq operaciya islemew kerek. Geyde «yaq» dep te aytıw kerek.»

2. Hadallıq, juwapkerlik, pidayılıq, kásiplik sheberlik túsiniikleri járdeminde keleshektegi kásibińizdi táriypleń.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Kámil adam ulıwma adamlardıń haqıyqatı, yaǵnıy adamlardıń adamı.

Najmiddin Komilov

Pikirlesiw ushın

Hadallıq

Sawdager keshqurın úyine kelse, hayalı arız etipti:

– Búgin dúkánğa barıp balamızğa ayaq kiyim satıp aldım. Satıwshı nahaqlıq etip qaytımnı bermegeni ushın qızımızğa mólsherlegen kiyimdi alıwğa pulım qalmadı. Qızımniń qapa bolıp julağanınan júdá kewlim buzıldı.

Sawdager tereń oyğa battı:

– Háy dúnyanıń isleri! Keshe dúkánıma kirgen qarıydarğa nápisim jeńip, ónimdi qımbatqa satqanımnan qattı ókinishtemen ...

1. *Hadallıq, jaqsı minez-qulıq, kishipeyil, parasat, hújdan, ar-namıs, saqıylıq, keńpeyillik, múlayimlik, tuwrılıq, merhribanlıq, ádillik, isenimlilik, opadarlıq, insap hám diyanatlılıq sıpatlarına iye bolğan adamdı haqıyqıy baxıtlı adam dep aytamız.*

Usı pikirdi túsindiriyń.

2. Sawdager tereń oyğa batıp, nelerdi sezdi? Ol ne ushın islegen isinen ókindi?

3. Gúrrińnen alğan juwmağıńızdı klaslaslarıńız benen pikirlesiyń.

Ruwxiylıq gáziynesinen

Qálbińdi joldan shıǵarıwshı illetlerden, adamdı soqır etip qoyatuǵın jaǵdaylardan, yaǵnıy qatıp qalğan úrp-ádetlerden, áshkózlikten, pák emes básekiden, ashkózliktiń qulı bolıwdan, óz ústinen hákimlik ushın gúresiwden azat bolıwıń kerek.

Abu Rayxan Beruniy

Sabaqtan unamli juwmaq shıǵarıp

Jalqawlıq adam ómiriniń, kelesheğiniń joq bolıwı, baxıtsızlıqqa aparatuǵın jol ...

1. «Qálibtı joldan shıǵarıwshı illetler» temasında klasta klaster dúziń.

2. Tómendegi tekstti oqıp, juwmaqlarıńızdı jazıń. «Ey musulmanlar, zatlarıńızdı aralarıńızda nahaq (yaǵnıy urlıq, qaraqshılıq, sútxorlıq, paraxorlıq, qumar sıyaqlı) jollar menen jemeńiz! Al, óz ara irazılıq penen bolğan sawda-satıp arqalı mal-dúnyaǵa iye bolıńız ...»

(Qurani karim. Niso súrası 29-ayatınan)

23-24-TEMA: TUTÍNÍW HÁM ISBILERMENLIK MÁDENIYATÍ

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Siz qanday tutınıwshısız? Intellektual múlk tutınıwın qalay ámelge asırasız?
2. Siz bilimlendiriw sistemasınıń tiykarǵı tutınıwshısı sıpatında óz huqıq hám minnetlemelerińizdi bilesiz be? Ulıwma esaplap kórgensiz be; siziń bir kúnlik bilim alıwıńız ushın qansha qárejet jumsaladı? Siz ushın ajratılǵan qarjıladı durıs esaplap atırsız ba?
3. Qoldan shıǵarılǵan imkaniyat degende neni túsinesiz?

Pikirlesiw ushın

Mektep kimdiki

10-klasta oqıytuǵın Nadir atasına mektebi haqqında aytıp berer eken, narazı túrde: «Fizika muǵallimimiz báháma sabaq tayarlamaǵanımız ushın bizge eskertiw berip: «Essiz sizlerge sarplanǵan sonsha qárejet»,– deydi, aqırı mektep biypul bolsa, mámlekettiki bolsa, awqatlanıw ushın úyge kelsek ...» Gáp usı jerge kelgeninde Nadirdiń sózin atası bóldi.

– He-he, balam, siz qáte oylapsız ...

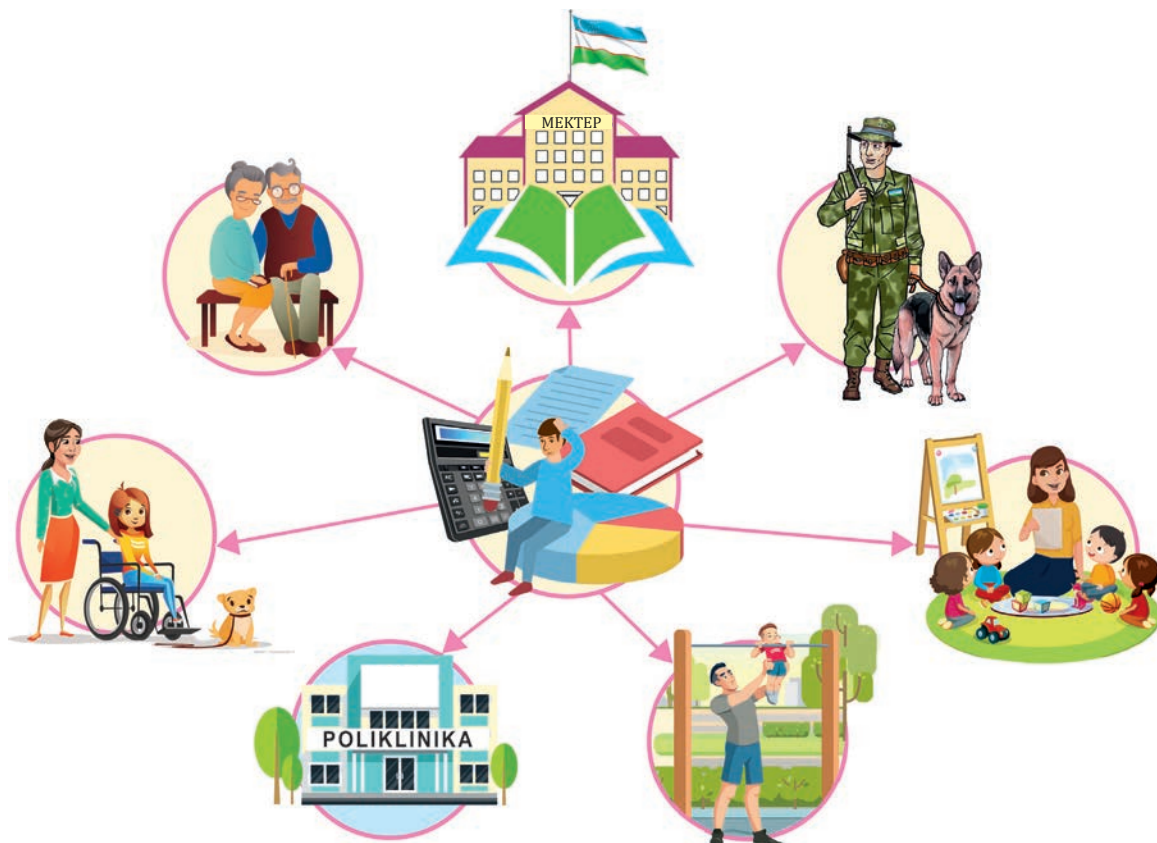
Dóretiwshilik jumıs

Sorawlarǵa juwap jazıń. Jazǵan juwaplarıńızdı doslarıńızdıń juwapları menen ulıwmalastırıń.

1. Ne dep oylaysız, Nadirdiń atası juwabın qalay túsindirgen bolıwı múmkin?
2. Ekonomikalıq bilim tiykarları páninen alǵan bilimlerińizge súyenip, salıqlar nege jumsalıwın esleń. «Biypul bilim beriwdiń bahası qansha?» degen sorawǵa juwap tabıń.
3. Ulıwma qızıǵıp kórgensiz be, bazarda maydanı 3 kv. metr bolǵan dúkandı ijaraǵa alıw hám kommunal tólemlerin tólew, tazalıǵın saqlaw ushın qansha qárejet sarplanadı?
4. Siz bir kúnde mektebińizdiń klass bólmelerin, sport zalı hám maydanshasın, hájjetxanasınan bir yamasa birneshe márte paydalanasız. Bular ushın kim pul tóleydi?

5. Infografika járdeminde ataniń juwapların túsindiriń.
6. Kóz aldınızǵa keltiriń, bazardan kartoshka satıp alıp atırsız. Qanday kartoshka alasız? Ne ushın?
7. Ne ushın shirigen kartoshkanı biypulǵa da almaysız? Mektepke sıpatsız sabaq tayarlap keliwińiz, zárúr bolǵan bilimlerdi iyelewge itibarsızlıq etiwıńiz tap shirigen kartoshka alıw sıyaqlı bolıwı múmkin. Salıstırıń hám túsindiriń.
8. Muǵallimińiz bergen bilimlerdiń qanshasın ózlestirip atırsız? Ne ushın?

9. Siz bilimlendiriwdiń tutınıwshısız, endi aytıń, tutınıwshı hám isbilermendi ne baylanıstırıp turadı?
 10. Isbilermen qanday ózgesheliklerdi ózinde jámlewi kerek?
 11. Sabaqtıń basında bergен juwabınızdı tómendegi sorawlarǵa bergен juwabınız benen salıstırıń.
- Intellectual múlk degen ne? Intellectual múlk tutınıw mádeniyatı degende neni túsinesiz? Siz bul mádeniyatqa qalay ámel etesiz?

Ruwıylıq ǵáziynesinen

Pul jaqsılıqtı payda etpeydi, kerisinshe, jaqsılıq sebepli adamlar jeke ómirinde de, jámiyette de pul hám basqa baylıqlarǵa iye boladı.

Suqrat

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

Áwmetli adam

Bir kúni jurnalist áwmetli fermerden intervyu alıwǵa kelipti. Onnan birneshe jıl dawamında tańlawlar jeńimpazı bolıp atırǵan sebebin mákke jetistiriw sırn soraptı.

Fermer bunıń heshqanday sırı joq ekenin aytıp:

– Men hár jılı átirapındaǵı qońsılarına egiwi ushın eń sapalı mákke tuqımların tarqataman. Sebebi eginler gúllegen waqıtta samal átiraptaǵı atızlardan da gúl shańların alıp keledi. Eger qońsıarımda sapsız egin bolsa, bul meniń de hasılıma tásir kórsetedi, – dep juwap beripti.

Dóretiwshilik jumıs

1. «Kim áwmetli bolıwdı qálese, óz jaqınlarınıń da áwmetli bolıwına járdem beriwi zárúr» degen pikirge qosılasız ba?

2. «Barlıq adamlar bir-biri menen baylanıslı, sonıń ushın bárháma óz ara doslıq-tatıwlıqta jasawı kerek» degen pikirdi isbilermenlik xızmetine baylanıstırıp kóriń.

3. «Ózińe múnásip kórmegenińdi, ózgelerge de múnásip kórme? degen maqaldı tekstke baylanıstırıń.»

Bilesiz be?

Adamnıń kúndelikli turmısı hám xızmetinde materiallıq hám ruwxıy tiykarlar bir-birine baylanıslı qanday orın tutıwı, olardıń qaysı biri tiykarǵa iye bolıwı haqqında hár túrli, geyde bolsa qarama-qarsılıqlı pikir hám kóz qarasar bar. Áyyemgi dáwir filosofları bolǵan Suqrat hám Aflotun, Epikur hám Demokrit, Qıtay danıshpanı Konfuciy sıyaqlı alımlardıń bul boyınsha teoriyalıq kóz qarasarında ruwxıy álemdi birlemshi dep bilse, basqaları materiallıq álemdi tiykarǵı orınǵa qoyadı. Adamnıń ishki dúnyası, oǵan berilgen pazyletleriniń aqırına shekem ańlaw, túsiniwdiń ózi júdá qıyın másele bolsa-da, onı ańlawǵa háreket etip kóremiz.

Tariyxqa názer

- Xızmetiń ádalat hám haqıyqatqa muwapıq pa?
- Aytqan sóziń islegen isińe sáykes bolsın.

«Biznesmenlerdiń ádep-ikramlılıq kodeksi»nen, 1913-jıl

Pikirlesiw ushın

Adam xızmetinde eki áhmiyetli faktor – materiallıq hám ruwxıy álem óz ara sáykeslesip, qos qanatqa aylanğan táǵdirde shaxs, mámleket hám jámiyet turmısında ósiw-ózgeriw, rawajlanıw procesleri payda boladı. Materiallıq hám ruwxıy turmıs bir-birin biykarlamaydı. Olar óz ara baylanısıp, bir-birin tolıqtıradı. Adam óz árman-tileklerin ámelge asırıwı, baxıtlı jasawı ushın ómirin usı eki normaǵa baylanıstıradı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Materiallıq hám ruwxıy turmıs degende neni túsinesiz? Tómenдеги súwretler arqalı pikirinińizdi tiykarlań.
2. «Ruwxıy turmıs», «materiallıq sawǵa», «hadal adam» túsinińler salıstırıp, uqsas táreplerin aytıń.
3. Materiallıq hám ruwxıy turmıstı birdey alıp barıw ushın jurtıımızda qanday reforma ámelge asırılmaqta?
4. Ne dep oylaysız, materiallıq turmıstıń ózi jámiyet abadanlıǵı hám adam baxtıń támiyinley aladı ma? Pikirińizdi tiykarlań.

5. Jámiyetti kriziske alıp keliwi múmkin bolğan jaǵdaylar boyınsha tiykarlı misallar keltiriń.
6. Gúlnaza máhálle gúzarındaǵı dúkánǵa kirip, ol-bul zat satıp aldı, biraq parasatlı bolıp, alǵan ónimleriniń chekin soramadı.
 - Gúlnaza tutınıwshı sıpatında qaǵıydalarǵa ámel etti me?
 - Onıń bul háreketi qanday mashqalalarǵa sebep bolıwı múmkin?
 - Siz dúkánnan zat satıp alǵanıńızda chegin soraysız ba? Ne ushın? Pikirińizdi tiykarlań.

Ruwxıylıq gáziynesinen

Adam ózligin ańlaǵanı, ata-tegin tereńirek bilgeni sayın júregińde Watanǵa muhabbat tuyǵısı tamır jayıp, erjetip baradı. Bul tamır qansha tereń bolsa, tuwılıp ósken jurıtqa muhabbat da sol dárejede kúshli boladı.

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Dóretiwshilik jumıs

Oqıwshılardıń tutınıw mádeniyatın sınaw ushın olarǵa bahaları, sapası hám quramı birdey bolǵan tómenдеgi ónimlerdiń dizimi beriledi. Siz olardan qaysı birin alıwdı másláhát bergен bolar edińiz?

Ózbekstanda islep shıǵarılǵan

Shet elde islep shıǵarılǵan

1. Dilnaza tek Ózbekstanda islep shıǵarılǵan oqıw-quralların satıp aldı.
2. Azamat tek shet elden alıp kelingен mazalı zatlardı aldı.
3. Dilshad hám Baxıt bolsa ónimlerdi aralastırıp aldı.

Siz qaysı ónimdi satıp alǵan bolar edińiz? Ne ushın?

Dilnazanıń anası: Ózbekstanda islep shıǵarılǵan ónimdi satıp alsaq, pul ózimizde qaladı», – деп qızınıń kewlin kóterdi. Siz bul pikirge qalay qaraysız?

Pikirlesiw ushın

2020-jılı mámleketimizdiń xalıqaralıq finans bazarlarına shıǵıw imkaniyatları jáne de jaqsılandı, birinshi ret milliy valyuta 2 trillion sumlıq mámleketlik evroobligaciyaı tómen procentlerde jaylastırıldı.

Usı jılı respublikamızda 197 iri, mıńlap orta hám kishi kárxanalar hám de infradúzilme obyektleri qurıldı... Awıl xojalıǵındaǵı reformalar, jer maydanları tolıq jeke klaster hám kooperaciyaǵa berilgeni pax-tashılıqta ónimdarlıqtı bir jılda ortasha 10 procentke arttırıw imkanın jarattı. Miywe-palızshılıq, gálleshilik hám sharwashılıqta 500 ge jaqın klaster hám kooperaciyaı xızmeti jolǵa qoyıldı. Bunıń nátiyjesinde, pandemiyanıń unamsız tásirine qaramastan, 1 milliard dollarlıq miywe-palız ónimleri eksport etildi.

Usı jılı 91 mıń gektar jer maydanı qaytadan paydalanıwǵa kirgizildi. 133 mıń gektar yaki ótken jılǵa salıstırǵanda 2 ese kóp maydanda suwdı únemleytuǵın texnologiyaı engizildi.

Isbilermenlikti keń qollap-quwatlaw boyınsha kóplegen jeńillikler berildi. Isbilermenlik subyektlerine 100 trillion sum yaki 2016-jılǵa salıstırǵanda shama menen 4 ese kóp kreditler ajratıldı.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevniń Oliy Majliske Múrajáátnamasınan. 29.12.2020-j

Dóretiwshilik jumıs

133 mıń gektar yamasa ótken jılǵa salıstırǵanda 2 ese kóp maydanda suwdı únemleytuǵın texnologiyaı engizilgen bolsa, bir jılda respublikamızda 197 iri, mıńlaǵan orta hám kishi kárxanalar hám de infradúzilme obyektleri qurılǵan bolsa, bul sanlardı úsh, bes, on jılǵa kóbeytip shıǵıń. Nátiyjelerdi talqılań. Bul proceste siziń ornıńız qanday bolıwı múmkin?

Bilesiz be?

Jeke múlk basqa múlk túrleri sıyaqlı qol qatılmaydı hám mámleket qorǵawında. Múlk iyesi tek nızamda názerde tutılǵan jaǵdaylarda hám tártipte ǵana múlkinen ayırılıwı múmkin.

Ruwxılıq ǵáziynesinen

Eń jaqsı taǵamıńız óz kásibińız arqalı kelgeni. Davud (a.s.) patsha bolsa da, temirshilik penen shuǵıllanǵan.

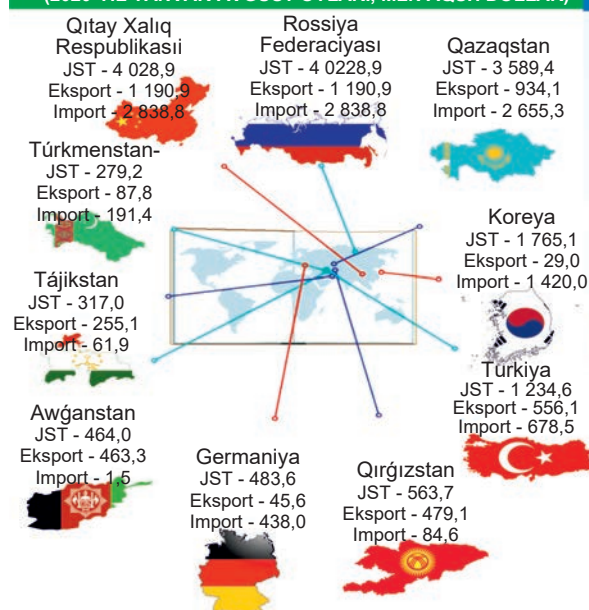
IV баp. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

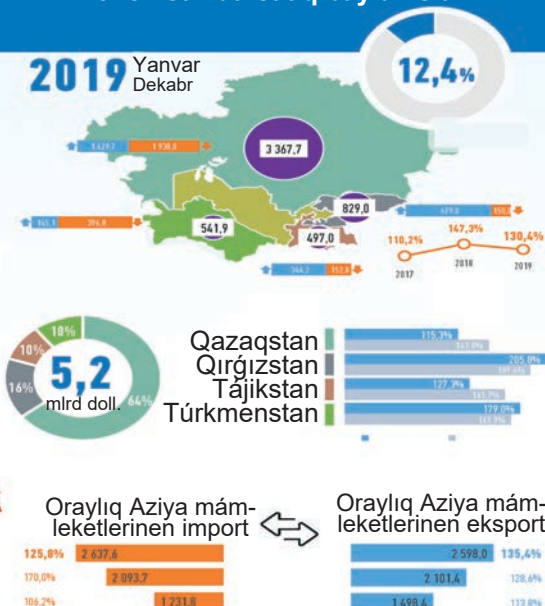
Dóretiwshilik jumis

1. Ózbekstanniń xalıqaralıq finans bazarlarına shıǵıw imkaniyatları júzege keliwi ushın qanday faktorlar sebep boladı?
2. Tómenдеги берілген кестелерди анализ етіń. Isbilermenlikke tán ózgesheliklerdi anıqlań. Isbilermenlikti rawajlandırıwda qanday mápdarlıq bar?
3. Siz isbilermenlerdi qollaw ushın neler isley alasız?

Ózbekstan Respublikası eń iri sawda aylanısına iye 10 mámleket (2020-jil yanvar-avgust ayları, mln AQSH dollar) (2020-YIL YANVAR-AVGUST OYLARI, MLN AQSH DOLLAR)

Ózbekstan Oraylıq Aziya mámleketleri menen sawda-satıq baylanisları

Pikirlesiw ushın

Ádil kommerciya menen shuǵıllanıw maqsetinde qurǵan úlken dúkánǵa birinshi bolıp atası Qamariddin atanı alıp keldi. Atası jaqsı patiya etip: «Balam, qolında qansha jumısshıń bar? Eger málel kelmese, olarǵa aytatuǵın eki awız gápim bar», - dedi. Ádil tez waqıtta dúkánniń barlıq xızmetkerlerin toplap berdi. Qısqa ǵana sálemlesiwden soń atası bılay dedi:

- Ata-babalarımızdan qalǵan qaǵıyda bar, sawda da eki tárep - satıwshı da, qarıydarda ırızı bolmasa, aldı-sattı hadal bolmaydı;
- adamniń aldaw, qıyanet jolı menen arttırǵan baylıǵı jaqsılıqqa buyırmaydı;
- zatqa qımbat baha qoyıp, háddinen aspaw, zattıń túri, sapası, islep shıǵarǵan jeri hám qárejetleri haqqında jalǵan aralastırmaw zárúr;

- alıwda da, satıw da qattılıq etpey, zattan, bahadan qayıtıp beriw kerek;
- sawdada tuwrı bolsa da ant ishiwden tıyılıw kerek.

Atası sózin: «Siz de mine usı násiyatlarǵa ámel ete alsańız, jumıslarıńız da bereket boladı», - dep tamamladı.

Dóretiwshilik jumıs

Tómendegi kesteler ishinde berilgen sózlerden paydalanıp, jámiyette ekonomikalıq reformalar rawajlanıwı haqqında kishi esse jazıń. Olardan qaysıları tutınıw hám isbilermenlik mádeniyatı ushın zárúr dep esaplaysız? Pikirińizdi tiykarlań.

shara-ilajlı hám tártpılı bolıw

hadallıq, tuwrı sózlik, jıllı júzilik

tınısh hám shıdamlı bolıw

aqıllı hám bilimli bolıw

táwekelshi hám uqıplı, epshil bolıw

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. Eger adam bay-dáwletli bolsa, bilimi, paydalı kásip óneri bolmasa, jıynaǵan úlken baylıǵı qanshaǵa jetiwi múmkin?
2. Bilimli adamlardıń tapqan baylıǵınan kimler mápdar boladı?
3. Bir adam hám bay, hám aqıllı hám dana, hám saqıy bola aladı ma?
4. «Biznesmenlerdiń ádep-ikramlıq kodeksi» nen alınǵan qaǵıydalardı tutınıw hám isbilermenlik mádeniyatı menen baylanıstırıw múmkin be? Pikirińizge mısál keltiriń.
5. Tómendegi pikirdi tema menen baylanıstırıp túsindiririń.
«Baylıq penen kámbaǵallıq et penen tırnaq kibi. Tek olar waqtı-waqtı menen orın almasadı, tek. Sonıń ushın bay bolǵanıńnan júdá quwanba, ol ótkinshi: joǵıńdı kóp qayǵırma, bul da ótpey qalmaydı... Eger adam aqıllı bolsa hárbir jaqsı-jaman waqıya, hádiyselerden ózine kerekli juwmaqlardı shıǵarıp aladı».

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

25-26-TEMA: KÁSIP TAÑLAW SÍRLARÍ

Jedellestirwshi soraw hám tapsırmalar

1. Zamanagóy kásipler degende qanday kásip túrleri názerde tutıladı? Bunday kásip túrlerinen qanshasın sanap bere alasız?
2. Búgin adamlar qaysı kásiplerdi iyelewdi kóbirek qáleydi? Ne ushın dep oylaysız?
3. Siz kásip tañlawda nelerge itibar bermekshisiz? Pikirińizdi tiykarlań.

Bilesiz be?

Kásip bul – belgili bir shaxsqa tán bolǵan bilim hám kónlikpelerdiń jıyındısı. Kásip belgili bir kónlikpelerdi iyelew arqalı qolǵa kirgiziledi. Sonday-aq, kásip adamnıń ózin ańlawı, islep atırǵan jumısınan qanaatlanıw payda etiwge alıp keletuǵın xızmet esaplanadı

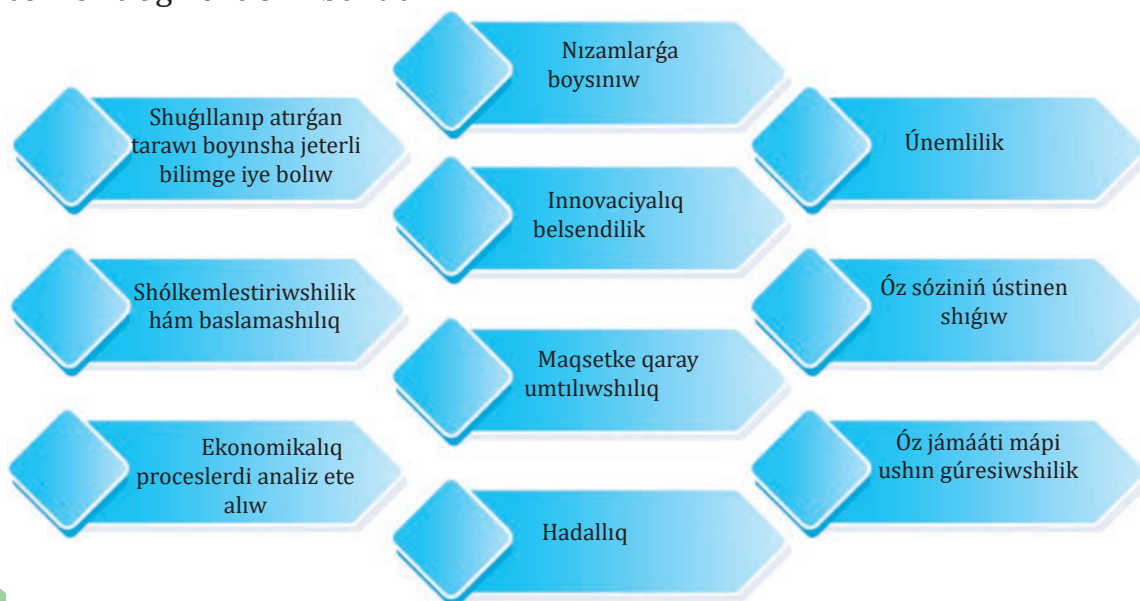
Ruwxıylıq gáziynesinen

Hárkim óz súygen kásibi menen shuǵıllanıwı kerek, sonda adamda mehir, mártlik, kóterińkilik, shıdamlılıq hám minnetdarshılıq keypiyatı bárhama sezilip turadı. Jámiyetke bunday adamlardan kóp payda tiyedi.

Pikirlesiw ushın

Zamanagóy kásipler ushın zárúr bolǵan sıpat hám principler tómendegilerden ibarat:

Óz betinshe jumis

Keleshekke iyelemekshi bolgan kásibińizge baylanistirip tómendegi sorawlarǵa juwap beriń:

Bilesiz be?

UNICEFtiń arnawlı jobası bolǵan U-REPORT jaslar platforması 2019-jul 13-may kúni jaslardı kásipke baǵdarlaw boyınsha sorawnama ótkerdi. Onda 6300 den artıq ózbekstanlı jaslar qatnastı. Respondentlerdiń pikirine qaraǵanda, kásip tańlawda tómendegi 4 faktor tásir ótkeredi:

- jeke qábileti (34%);
- kásipke muhabbat (20%);
- finanslıq imkaniyatlar (20%);
- ata-analar qararı (11%);

Qatnasıwshılardıń 82 procenti jaslardı kásipke baǵdarlaw húkimet tárepinen shólkemlestiriliwi kerek dep esapladı.

IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

Hárbirimiz ómirimizde bir márte bolsa da, biz ushın tanis emes zatlardı tańlaw menen duslasqanbız. Bul bolsa eń quramalı tańlaw.

Hárbir satıwshı óz paydasın oylağan halda tutınıwshını ózine qaratuwǵa umtıladı. Kompaniya óz tarawında usı boslıqtı toltırıwǵa qarar etti.

Plastikalıq tereze ramaların islep shıǵarıw hám ornatiw mexanizmlerin túsiniw ushın eń áhmiyetli qádemlerden biri bul «Rama jıynaw tarawı» videoroligi boldı.

Endi tereze ramaları yaki profilin tańlaw hám ornatiwda tutınıwshı usı procesti tolıq túsiniwge iye bolǵan tárizde pikirley aladı. Usı process úlken bahaǵa iye bolǵanı hám 20 jılda bir márte júz bergeni ushın da, hárbir qádem áhmiyetli.

«Rama jıynaw tarawı» blogi islep shıǵarıw hám ońlawda zárúr basqıshlar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı beriw hám boslıqların toltırıw ushın baǵdarlanǵan.

Dóretiwshilik jumıs

Kompaniya tutınıwshı menen kóbirek ashıq sáwbetke umtılıw ushın qanday jumıslardı ámelge asırǵan?

Siziń juwmaǵıńız qanday? Siz tutınıwshı menen kóbirek ashıq sáwbetke umtılıw ushın qanday jol tutar edińız?

Tutınıwshı menen shın júreken baylanıs ornatiw ushın kompaniya qaysı kásip iyelerine múrajaát etken bolıwı múmkin?

Óz betinshe jumıs

Tómendegi tekstti oqıń hám analiz etiń.

Ekonomistler jumısınıń bir bólimi qáteleriniń aldın alıwdan ibarat. Bul bolsa qátege jol qoyıwǵa qaraǵanda birqansha qıyın (lekin birqansha qızıqlıraq) jumıs.

– Ekonomist qátege jol qoyıwınıń aqıbeti nege alıp keledi? Óz strategiyańızdı islep shıǵıń.

Dóretiwshilik jumis

1. Hárbirińiz óz arziw-ármanińızdağı kásipti aytıń.
2. Ne ushın sol kásipti iyelewdi árman etesiz?
3. «Óz kásibiniń ustası» degende neni túsinesiz?
4. Tańlağan kásibińiz ushın qanday bilim hám tájiriybeler talap etiledi dep oylaysız? Bul bilim hám kónlikpelerdiń qanshasına iyesiz? Kesteni dápterińizge kóshirip toltırıń hám dizimin dawam ettiriń.

T/r.	Tańlağan kásibińiz ushın bilim hám tájiriybeler	Sizde qalıplesken bólimi
1	Menedjer ushın baylanis mádeniyatı	Jıyınlardı shólkemlestiriwde járdem bere alaman
2		

5. Bar bilim hám tájiriybelerin rawajlandırıń. Joǵın qalay qalıplestiresiz? Tańlağan kásibińizge erisiw ushın neler islew kerekligi haqqında infografika islep shıǵıń.

Pikirlesiw ushın

1976-jıldıń 16-sentyabrinde Shavarsh Karapetyan aǵası hám ustazı menen azanǵı juwırıw shınıǵıwın islep atırǵan edi. Trolleybus erevan suw saqlaǵıshqa qulaǵanın kórgen Shavarsh dárhal adamlardı qutqarıwǵa kiristi – ol kóriw nol dárejede bolǵan tereńlikte súńgip, trolleybus aynasın sindirdi, hárbir súńgigeninde biyush adamlardı qurǵaqlıqqa alıp shıǵa basladı. Ol jámi 92 adamnan 46 sını alıp shıqqan, 20nıń ómiri saqlap qalınıwına sebepshi bolǵan. Sonnan keyin Shavarsh bir aydan kóp waqıt pnevmoniya menen awırıp jatqan...

Dóretiwshilik jumis

1. Shavarshtı suwǵa túsiwge ne májbúr etti?
2. «Adam kimniń bolsa da ómiri ózgerip ketiwine sebepshi bolıwı múmkin?» degen pikirdi Shavarshtıń is-háreketi menen baylanıstırıń.
3. Siz bunday jaǵdayda qanday jol tutqan bolar edińiz?

IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Bort baqlawshısı Nirdja

1986-jılı Pakistannıń Karachi qalasında PANAM-73 samolyotı terrorshılar tárepinen qolǵa alındı.

Terroshılar amerikalıardı óltiriw ushın barlıq jolawshılardıń pasportların alıp keliwin talap etti. Batır styuardessa AQSH puqaralığına iye adamlardıń

hújjetlerin shıǵındı qutısına hám orınıqlardıń astına jasırdı.

Styuardessa Nirdja ózin usladı, samolyot hawaǵa kóterilmewi ushın dárhal ushıwshılardı eskertiwge muwapıq boldı. Ushıwshılar ayrıqsha jaǵdayda shıǵıw jolı arqalı samolyottan shıǵıp ketti.

Pakistan policiyası hújimge ótiwi menen Nirdja jolawshılardı da ayrıqsha jaǵdayda shıǵıw jolı arqalı samolyottan shıǵara basladı. Orınıqlar astına jasırınǵan eki balanı alıp shıǵıp ketip baratırǵanında, jınayatshılar olardı oqqa tuttı. Balalardı denesi menen jasırınǵan Nirdja awır jaraqat aldı, bar kúshi menen balalardı samolyottan alıp shıqtı...

Dóretiwshilik jumıs

1. «Kásipeke sadıqlıq», «adam ómiriniń qádiri» túsiniwleri óz ara baylanıstırǵan halda bort baqlawshısı Nirdjanıń háreketleri menen tiykarlap berin.

Pikirlesiw ushın

Bir ǵana maqsetim

Oqıwshılarım arasında olimpiadalarǵa 12 márte barǵan balalar bar. Bárháma aytaman olarǵa: bilim alıń, bilim alıń. Ózimniń 7 gektar baǵım bar edi. Sonıń esabınan kóp jıl aldın olimpiadaǵa barǵan yamasa rayon hám wálayattaǵı tańlawlarda jeńimpaz bolǵan oqıwshılardıǵa stipendiya shólkemlestirdim. Qaysı bala olimpiadaǵa qatnasıp atır, orın alıp atır, qaysı klastıń balası úlgi bolıp atır, hár sherekte stipendiya beriwdi toqtatpadım. Mine, házirge shekem pensiyam esabınan mektep kóleminde jeńimpaz bolǵan oqıwshıǵa 50 mıń sumnan tóleymen, rayondaǵı tańlawdan ótse, jáne beremen. Solay etip 100, 150 hám 200 mıń sumǵa shekem kóbeytip baraman. Hár ay alatuǵın 3 million eki júz mıń sum pensiyamdı sol uqıplı, talantlı balalarǵa tarqataman. Bir ǵana maqsetim – perzentlerimiz sawatlı bolıwı kerek.

Xociyat Qaraeva, Denov rayonındaǵı 1-mektep direktori

Pikirlesiw ushın

Qosıqqa qoyılğan estelik

Qaraqalpaq eliniń Ellikqala rayonına xızmet saparı menen bardım. Jergilikli xalıq Bostan qalasın «Elim birinshi qala» dep te ataydı eken. Bul qala haqqında ne ushın sóz baslağanım sizlerge qızıq shıǵar. Bul jerde muǵallimge qoyılğan estetlik, barlıǵın esitim. Solay etip mine, sol estelik aldındaman.

Bir qushaq dápter qoltıqlap, qasqırdıń izine túsiwinen qashıp baratırǵan muǵallım. Yaǵnıy qarańǵılıq hám jawızlıq pikirín shıǵarıp taslap, keleshek haqqında sabaq ótiwdi basladı...

Dóretiwshilik jumıs

1. Ne ushın dep oylaysız, ne ushın muǵallimge bunday estelik qoyılğan?
2. Eger sizden muǵallimge estelikti qoyıw boyınsha másláhát sorasa, qanday usınıs bergén bolar edińiz? Siz bul estelikti qalay súwretleysiz?
3. Jaqsı kórgen muǵallimińizdiń qaysı pazyletleri sizge unaydı?

Pikirlesiw ushın

Sabaqtan soń

Sol kúni sabaqta muǵallım balalardıń qaltasındaǵı shırıpı qutısın alıp qoydı. Olardı shegiw densawlıqları ushın zıyan ekenligin eskertti. Úy jumısın tapsırmaǵan jetti oqıwshıǵa qattı baqırdı, biraq eki bahasın qoymadı. Ertesine qayta tekseriw shárti menen bir qushaq dápterdi qoltıqlap, úyine qaytpaqshı boldı. Tún boldı, biraq ele ómirlik joldasınan derek bolmadı. Muǵallımniń úyi qır-dalanıń artında edi. Kásiplesleri qalıń dep qıynasa da, jolǵa atlandı. Yarım joldan ótkennen keyin, artınan qasqır izine túskenin sezdi. Qasqırdıń ottıń jalınan qorqatuǵının bilgen muǵallım sharta tez bir dápterdi jaǵıp, artına tasladı. Úsh-tórt dápter bolǵanda, muǵallım úyine jeter edi. Biraq awılǵa jeteyin dep qalǵanda dápterler tawsıldı. Qara tún qoyında muǵallım hám qasqır jalǵız qaldı...

«Sabaqtan soń»
qosıǵınıń avtorı
Matnazar
Abdulhakim

IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń «Ózbekstan Respublikası gárezsizliginiń jigirma toǵız jıllıǵı múnásibeti menen mámleket xızmetshileri hám de óndiris hám social-ekonomikalıq tarawları xızmetkerlerinen bir toparın sıylıqlaw haqqında»ǵı pármanına muwapıq, «Ónermentshilik awqamınıń Rishtan rayonı bólimi aǵzası, usta-gúlalshı Alisher Nazirov «Shuhrat» medalı menen sıylıqlandı.

Ruwxiylıq gáziynesinen

Eger siz kásipti jaqsı tańlasañız, islesenińiz hám ruwxıńızdı oǵan baǵıshlasañız, onda baxıttıń ózi sizdi tabadı.

Konstantin Ushinskiy

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. Tómendegi pikirlerdi oqıń hám talqılań.

– *úlken keleshegi bar kásipler joq, biraq keleshegi ullı qánigeler bar. (Ilya Ilf hám Evgeniy Petrov).*

– *Adamnıń tábiyatında tereń ornalasqan zárúrlıklarden biri bul – kásiplerdi tańlaw erkinligi hám olardıń hár qıylılıǵı (A. Bebel).*

– *Professional adam bul – óz jumısın unatpaǵanında da isley alatuǵın adam. Háwesker bolsa óz jumısın unatqanda da isley almaytuǵın adam (Jeyms Aigateb).*

2. Sabaqta alǵan bilimlerinińizge tayanǵan halda kásiplerdegi mashaqatlı táreplerin itibarǵa alıp, kásip haqqındaǵı juwmaǵınıńızdı dápterinińizge jazıń.

27-28-TEMA: ÚYRENIWDEN TOQTAMAÑ

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Usı kúnge shekem alğan bilimlerińiz hám úyrengenlerińizdi esaplap kórdińiz be? Onıń ólshemi hám muǵdarı qansha?
2. Ne dep oylaysız, bul bilimlerińizdi rawajlandırıw kerek pe? Ne ushın?
3. Bul bilimlerden qanday jaǵdaylarda paydalanasız?
4. Úyreniwden waqıtsha toqtap turıw múmkin be? Ne ushın?

Óz betinshe jumıs

Súwretlerge qarap pikirlep kóriń.

1-súwret penen 3- hám 4-súwretlerde qanday baylanıslılıq bar?

3-, 4-, 5-súwretlerdi izbe-izlikte túsindirip beriń. Bul súwretlerdi ne birlestiredi?

2- hám 4-súwretti ulıwmalastırıp tekst dúziń.

Barlıq súwretlerdi «Oqıp-úyrengenim sayın ázziligimdi bilip bardım» degen pikir menen baylanıstırıp túsindiriwge háreket etiń.

1

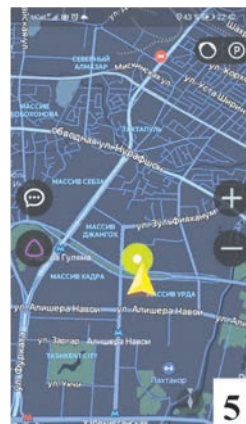
2

3

4

5

IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

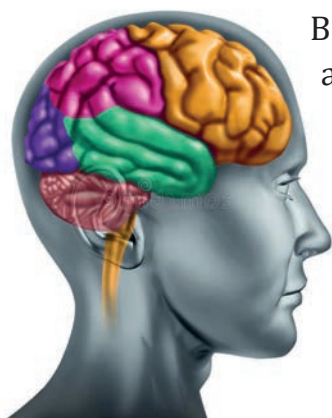
Pikirlesiw ushın

Nátiyjeli úyreniwdiń jetti sırı

Nátiyjeli hám básekige shıdamlı bolıw ushın adam hárqashan óz ústinde islewi, ózin-ózi tárbiyalawı kerek. Bul proceste bilimlerdi jaqsı ózlestiriw ushın islep shıǵılǵan nátiyjeli metodlar járdem beredi. Bilimlerdi nátiyjeli ózlestiriwdiń támiyinlew sırı nede?

1-sır – júdá qıyın materialdı úyreniwde dáslepki 20 minuttan nátiyjeli paydalanıw, miydi artıqsha zorıqtırmaw hám keyingi minutlarda shınıǵıwdıń túrin ózgeritiw. Demek, quramalı, qıyın temanı ózlestiriwde shınıǵıw túrin ózlestiriwdiń áhmiyeti úlken.

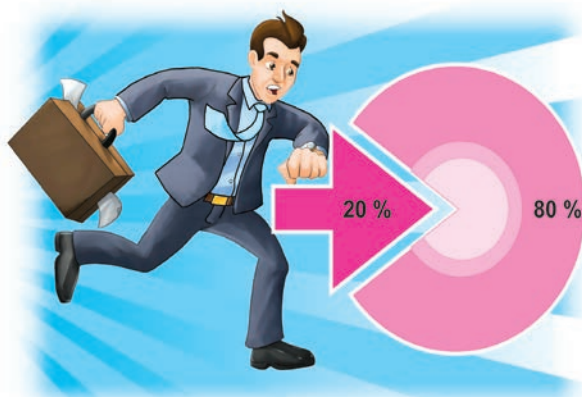
1. Siz turnikte bir saattan kóbirek tartınıp tura alasız ba? Kóz aldınızǵa keltiriń, bunda qanday fizikalıq proces júz beredi? Denemiz sharshawdı seziwi anıq.

Bul denemizdiń qorǵanıw mexanizmi, ol bizdi artıqsha zorıǵıw-lardan qorǵaydı. Tap usı jaǵday shet tilin úyreniwde, grammatika hám jańa sózlerdi ózlestiriwde yamasa qıyın, quramalı matematikalıq esap-kitaplardı orınlawda miyimizde de payda boladı.

Bilesiz be?

Adam tek dáslepki 20 minut dawamında dıqqatın joqarı dárejede toplaп tura aladı.

Yarım saattan soń dıqqatıń bóliniwi nátiyjesinde maǵlıwmattı qabıllaw 60% ke shekem, 45 minut-tan keyin 40% ke shekem páseyip baradı. Demek, quramalılıq dárejesi joqarı bilimdi bir saattan keyin túsiniw barǵan sayın qıyınlasıp bara beredi.

Pikirlesiw ushın

2-sır – klastağı kúndelikli jeńimpazlıq...

Sabaqta hám sabaqtan keyin jetiskenliklerińizdi bahalap barıwdı ádet etiń. Bunday qatnas jasaw sizge úyreniw procesindegi unamsız táreplerdi joq etiwge, oqıw motivaciyası hám erkinligin arttırıwǵa járdem beredi.

Ózińizdiń kemshiliklerińizdi anıqlań hám olardı joq etiwge háreket etiń. Bunday shınıǵıwdı turaqlı túrde orınlań. Sonda ózińizdi baqlay baslaysız hám qáte etiw azayadı.

Óz betinshe jumıs

Sabaqta hám sabaqtan keyin hárqashan ózińizge nátiyjeli úyreniwde járdemlesetuǵın sorawlar beriwdi úyreniń. Máselen:

–Búgin men úyrenen eń áhmiyetli zat ne?

Juwabıńızdı tuwırıdan-tuwrı jumıs dápterıńizge jazıń.

– Qaysı sorawlar maǵan túsiniksiz bolıp qaldı?

Usı sorawlardı dárhal jazıń, ilajı bolsa, muǵallimnen sorań hám olarǵa juwap tabıń.

Pikirlesiw ushın

3-sır – teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw.

Teoriyalıq bilimler ámeliyat penen bek-kemlenedi hám jetilisedi.

Geyde ayırım sózler bizge tanıs bolsa da, gáp ne haqqında ekenin túsinbey qalamız.

Sózdiń mánisin anıqlay almaysız. Sizge bul mashqala tanıs pa?

Miyińiz biz paydalanbaytuǵın maǵlıwmatlardı ne qıladı? Durıs, ol energiyani qurı jum samaw ushın onı «uzaq arxiv»ke jaylastıradı.

IV баp. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Nátijeli úyreniwdiń úshinshi sırtikkeley tájiriybe arqalı bilim alıw hám qánigelikti arttırıw.

Tap usı nárese «kóz qorqaq, qol batır» ekenligi, yaǵnıy eń áhmiyetlisi, úyrenen teoriyalıq bilimimizdi ańlı túrde qollanıw kerekligin ańlatadı.

Bilesiz be?

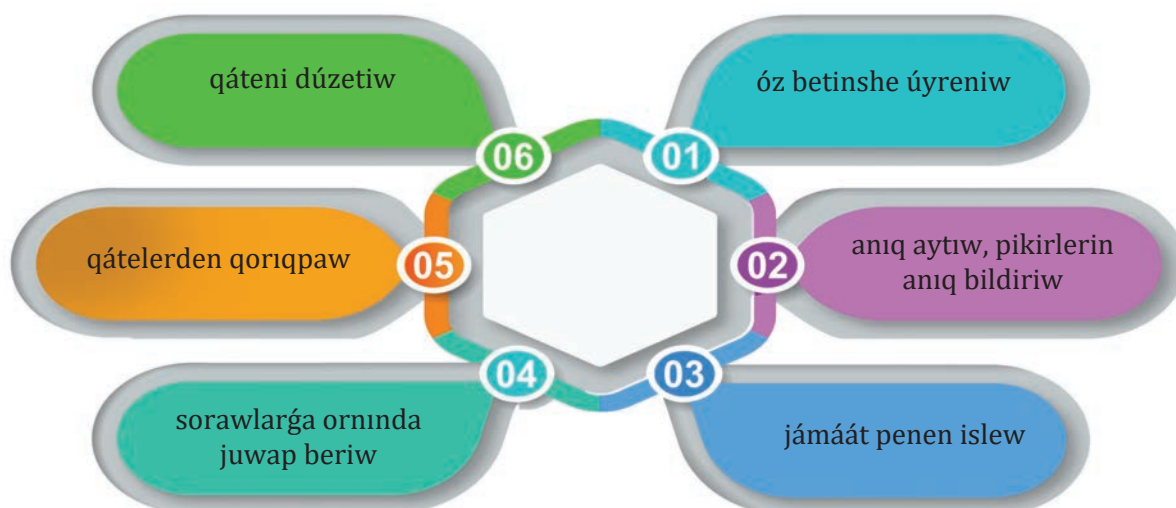

Mnemonika – eslep qalıw óneri.

Dóretiwshilik jumıs

Ámeliy jumista qollanıw ushin tómendegi túsiniklerden paydalanıń.

1. Bul infografikanı jáne qanday tájiriybeler menen bayıtıwǵa boladı?
2. Qáte etpew ushin dáslep ne islegen bolar edińiz. Pikirińizdi tiykarlań.

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

Gáplerdi tolıqtırıń:

1. Men ózimniń ... ge múnásibetimdi ózgerttirdim.
 2. Men ... haqqında kóbirek bilip aldım.
 3. Meni ... hayran qaldırdı.
 4. Men ... dı sezdim.
1. Aldınları men dep oylaytuǵın edim, endi bolsa ... ni bilemen.
 2. Aldınları men ...dep oylaytuǵın edim, endi bolsa... ekenimdi túsendim.
 3. Aldınları men ... dep oylaytuǵın edim, endi bolsa ... ta qollana alaman.

Pikirlesiw ushın

4-sır – qıyalğa keltiriw.

Qıyalğa keltiriw xabardı durıs pikirlew ushın úlken imkaniyatlar beriwi sır emes. Biraq ol bir úlken kemshilikke iye – uzaq waqıt dawamında alınğan maǵlıwmatlardı saqlap qala almaydı. Miydiń dıqqat filtrleri miydiń energiyasın únemlew ushın kerek-siz maǵlıwmatlardı filtrleydi.

Amerikalı psixolog Jorj Miller «Millerdiń qaltası» dep atalğan teoriya islep shıqtı hám keyinnen ol « 7 ± 2 qaǵıydası» dep atala basladı. Qaǵıydanıń qısqasha mazmunı adamnıń qısqa múddetli yadı 9 dan artıq obyektte esley almaydı.

Bilesiz be?

Millerdiń qaltası

Adam miyindegi qısqa múddetli eslew yaki ózine tán «qalta» bir waqıttıń ózinde hár qıylı qımbatlı «jeti teńge»den artıq bolmağan «pul»dı uslap turıwı múmkin. Eger olar jetiden yaki toǵızdan kóp bolsa, miy olardı intuitiv túrde 5 ten 9 ǵa shekem bolğan toparlarǵa ajıratadı. Jumısımızdıń nátiyjeliligi hám 7 sanı arasında tikkeley baylanıslıq bar.

Mısal ushın, sabaq stolıńızdı kóz aldınızǵa keltiriń. Eger ondaǵı zatlardıń sanı jetewden kóp bolsa, miy onı tártipsizlik dep qabıllaydı. Tájiriybelerge qaraǵanda, adam jumıs stolın tártipke keltirgeninen keyin jumısınıń ónimi artadı.

7 ± 2 qaǵıydasına ámel etiw waqtın únemlew, hár túrli mashqalalardı sheshiw, ásirese, proceslerdi nátiyjelirek basqarıwǵa járdem beredi. Millerdiń tájiriybeleri sonı kórsetedi, adamnıń qısqa múddetli eslewi ortasha jaǵdayda toǵız eki xanalı, segiz kóp xanalı sanlardı, álipbeniń jети hárıbin, bes bir buwınlı sózdi eslep qala alar eken.

Internet derekleri tiykarında

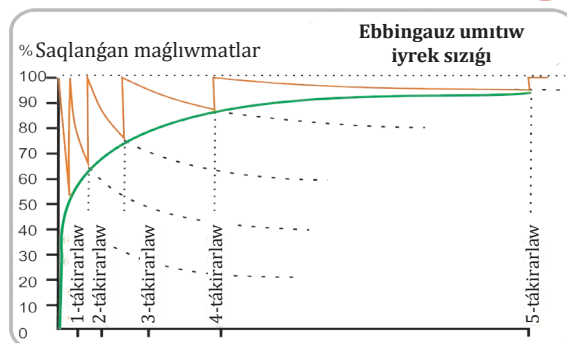
IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

5-sır – Herman Ebbingauzdıń izertlewleri nátiyjesine muwapıq, iymek sıziqqa tiykarlangan tákirarlaw texnikası.

Usı ápiwayı texnikağa ámel etiw uzaq waqıt eslewińizdi urındırmastan 4 ese kóp materialdı ańsat ǵana saqlaw imkaniyatın beredi.

Bilesiz be?

Asadbek Ayubjanov – ózbekstanlı talantlı jas dirijyor. Onıń ájayıp talantı kishkeneleginen-aq kóringen. 6 jaslarında bir emes, birneshe bántten ibarat 85 qosıqtı yadtań oqıytuǵın edi.

7 jasınan muzıka mektebiniń skripka baǵdarına qatnadı, 8 jasınan baslap kóplegen xalıqaralıq muzıka tańlawlarında, festivallarda qatnasqan, Italiyada bolıp ótken skripkashılardıń tańlawında 1-orındı iyelegen. Asadbek tek Ózbekstandaǵı emes, al pútkil dúnyadaǵı eń jas dirijyorlardan biri bolıp esaplanadı. Belgili dirijyor Vladimir Spivakovtıń jeke ózi termizli talant iyesi Asadbek Ayubjanovtı birneshe márte «Moskva doslardı shaqıradı» xalıqaralıq festivalına mirát etken.

Pikirlesiw ushın

Adamnıń miyi maǵlıwmattı jeterli dárejede uzaq waqıt dawamında saqlap qalıwı ushın belgili waqıt aralıǵında oǵan birneshe márte murajáát etiw kerek boladı. Biraq murajáát dáwirleri arasında demalıw waqıtları bolıwı kerek. Imtixannan bir kún aldın oqılǵan maǵlıwmatlar biziń qısqa múddetli esimizde saqlanadı, biraq usı tárizde alınǵan maǵlıwmatlar uzaq múddetli eslewge ótpeydi. Aqılıy hújim jańa ideyanı jaratıw ushın paydalı, biraq qandayda bir zattı yadlaw ushın emes. Miydiń qısqa múddetli, bir mártelik háreketi nátiyjesinde maǵlıwmatlardı tolıq ózlestiriw imkaniyatı az yaki ol bunday tez ózlestirgen zatın uzaq waqıt yadta saqlay almaydı. Xabardı yadlawda onı túsiniw mánisin ańlap qabıl etiw áhmiyetli.

Dóretiwshilik jumis

1. Qandayda bir maǵlıwmat esińizde qalıwı ushın siz ne isleysiz? Ne ushın hámmeniń eslewi birdey emes?
2. Ózińiz eń quramalı dep bilgen temanı alıń hám Herman Ebbingauz metodikası tiykarında ózlestiriwińizdi sınap kóriń. Tájiriybeńizdi klaslaslarıńız benen pikirlesiń.
3. Óz qábiiletlerińizdi bahalay alasız ba? Áhmiyetli maǵlıwmat hám waqıyalardı eslep qalıw ushın ne islew kerek dep oylaysız?

Bilesiz be?

Herman Ebbingauz eslewdiń kúshliligin sezilerli dárejede arttırıw múmkin bolǵan algoritmlerdi anıqladı. Xabardı úyreniw hám yadta saqlawdıń kóplegen usılları onıń izleniwleri tiykarında jaratılǵan. Aldın poliglotlar tuwılmaydı, al, qalıplesedi degen juwmaqqa keldi.

Pikirlesiw ushın

Eger siz júdá uzaq waqt eslep qalıwıńız kerek bolsa:
 birinshi tákírarlaw dáslepki oqıwdan keyin;
 ekinshi tákírarlaw birinshi tákírarlangannan 20 – 30 minut ótkennen keyin;
 úshinshi tákírarlaw ekinshisinen 1 kún keyin;
 tórtinshi tákírarlaw úshinshisinen 2 – 3 hápte ótkennen keyin;
 besinshi tákírarlaw tórtinshi tákírarlawdan 2 – 3 ay ótkennen keyin orınlanıwı kerek.

Solay etip, nátiyjeli tákírarlaw usılı dástúrlük usılǵa qaraǵanda este tórt ese kóbirek jańa maǵlıwmattı saqlap qalıw imkanın beredi.

Dóretiwshilik jumis

Tómendegi túsinikler ne ushın tap sol tártipte berilgen?
 Olardan kerı tártipte paydalanıw múmkin be?
 Biliw, túsiniw, qollanıw;
 Talqılaw, sintezlew hám bahalaw, joybarlastırıw, konstrukciyalaw;
 Izertlew, oylap tabıw, dúnyanı qanday bolsa sondaylıǵınsha yaǵnıy barınsha qabil etiw.

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Ruwxylyq gáziynesinen

Bilimdi qaytalaw hám tákirarlaw miywesi.

Abu Rayxan Beruniy

Dóretiwshilik jumıs

Eslew ushin shınıǵıw

Bes adam komandaǵa bóliniń. Hár bir komanda eki minut dawamında berilgen baǵdar boyınsha on besten at, xızmet hám túrler (futbol komandaları, kásipler, mámleketler, zamanagóy brendler, ullı alımlar) dizimin dúzedi. Flipchartqa jazılǵan dizimdi hár bir komanda náwbet penen qırq sekund dawamında klasqa kórsetip turadı. Qırq sekund ótkennen keyin, dizim jabıladı, toparlar dizimde kórsetilgen sózlerdi tártip boyınsha otız sekund ishinde aytıp beriwleri kerek. Shınıǵıwdı orınlawda waqıt normalarına qatań ámel etiw talap etiledi.

Mámleketler

Futbol komandaları

Zamanagóy kásipleri

Ullı alımlar

Belgili brendler

Pikirlesiw ushin

6-sır – turaqlı háreketler.

Jumsaq suw qattı tastı maydalaǵanı sıyaqlı siziń shınıǵıwlarıńızdı ádettegidey jaǵdayǵa keltiretuǵın turaqlı háreketler. Berilgen tapsırmalardı aljaspay orınlaw jaqsı nátiyjege alıp keledi. Tapsırmanı tákirarlaw arqalı ózlestiriw – kúsh tek ǵana bilimde emes, al maqsetke qaray háreketlerde ekenin tastıyıqlaydı.

7-sır – bilimdi alıwdı durıs sistemalastırıw. Dápterińizde joqarıdaǵı sırlardıń barlıq minutların anıq kórsetiwińiz kerek, yaǵnıy:

- shınıǵıwdıń maqsetin anıq qalıplestiriń;
- shınıǵıwlar hám tapsırmalar haqqında tolıq maǵlıwmat alıń;
- maqsetli bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriń, mashqalalı máselelerdi anıqlaǵanda, olardı dárhal sheshiwge umıtılıń;
- alınǵan bilimlerde ámelde qollanıń;
- háreketler maqsetke muwapıq bolıwǵa itibar beriń;

Bilim alıwǵa umtılıń! Eger maqsetińiz jolında shın júrekten, qunt penen háreket etseńiz, sizge heshnárse tosqınlıq ete almaydı!

29-30-TEMA: JIGERLILIK

Jedellestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. «Jigerlilik» degende neni túsinesiz? Adam jigerli bolıwı ushın nelerge ámel etiwı kerek?
2. «Ruwxıy», «men»in oyatıw» neni ańlatadı?
3. Siz jigerlisiz be? Kúshli jigerlilik iyesi ekenińiz qanday jaǵdaylarda kórinedi?
4. Jigerdiń kúshin ólshew, kóriw hám tekseriw múmkin be? Ne ushın?

Dóretiwshilik jumıs

1-tapsırma. Dápterińizge «Jigerlilik degen ne» hám men onı qalay túsinenen?» degen sorawǵa keminde 5 juwap jazıń. Óz juwabińızdı: «Jigerlilik bul – ...» degen sóz penen baslań.

Mısal:

Jigerlilik bul — baslaǵan jumıstı sabır menen aqırına jetkeriw...

2-tapsırma. Qumırsqanıń jigerliliǵı nede kóriniwin tiykarlań.

Bilesiz be?

Jigerlilik bul – ishki kúsh, maqsetlerdi ańlı, sanalı túrde belgilew hám de júzege keletuǵın sırtqı hám ishki qıyınshılıqlardı jeńip ótip, maqsetine qaray umtılıw qábileti. Sırtqı qıyınshılıqlar átirapımızdı qorshap turǵan sociallıq ortalıqtan keletuǵın qıyınshılıqlar. Ishki qıyınshılıqlar bolsa ishimizdegi qıyınshılıqlar (qorqıw, úmitsizlik, ǵázep, ashıwlı, jekkóriwshilik, maqtan-shaqılıq, parıqsızlıq, itibarsızlıq, ayıplar, qáhár, áshkózlik, jalǵızlıq) bolıp tabıladı.

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Dóretiwshilik jumıs

Ishki hám sırtqı qıyınshılıqlar tásirine túskenisiz be? Mine, sonday jaǵdayda ne islew kerek dep oylaysız?

Qalay etip, ishki qorqıw, úmitsizlik, jekkóriwshilik, jalǵızlıq jaǵdayına túskende durıs joldı tabıwǵa boladı? Óz pikirińizdi tiykarlań.

Pikirlesiw ushın

Jigerlilik kúshi adamdı ruwxlandıradı – maqsetke erisiw jolında shaxstı basqaradı.

Eger adamnıń ruwxı bekkem, ózi jeńiske qattı isenimli, jigerli bolsa, maqsetlerine erisedi. Kerisinshe bolsa, bunday adam imkaniyatların emes, maqsetke erisiwge tosqınlıq etetuǵın sebeplerdi izleydi.

Jaqsı, sátlı adamlarǵa tómenдеgi ádetler járdem beredi:

- tınıǵıp uyqılaw;
- óz waqtında oyanıw;
- suwıq suwda shomılıw;
- áhmiyetli jumıslardı waqtında islew;
- úlken áhmiyetke iye bolǵan zárúr jumıslarǵa ózin

baǵıshlaw;

- «jigerlilikni qayta júklew» túymeshesin basıw:

bir saat islegennen keyin, biraz seyil etiw, bir stakan sherbet ishiw, jáne jedel islew, jáne demalıw hám jáne islew;

- úlken jetiskenlikke erisiw ushın kishi qádemler qoyıw.

Ruwxıylıq ǵáziynesinen

Kúshli minez-qulıq bul – ózine qıyanet etpew. Jigerlilik bolsa, ózin-ózi jeńiw bolıp tabıladı.

A. Kruglov

Eger jiger kúshli bolsa, kóp nársege erisiwge boladı. Lekin, aytıńshı, jigerlilikni qalay qalıplestiriwge boladı?

J. Renar

Pikirlesiw ushın

Jiger kúshine táriyp

Zıyanlı ádetlerdi taslaw, tünde awqatlanbaw, sport penen shuǵıllanıw yaki bilim alıw ushın túrtki hám jigerlilikkeń jetispewshiligine qansha tez dus kelemiz? Biz báháma dúyshembiden baslap jańa ómiri baslaymız hám hápteniń aqırına kelip jáne eski ádetlerimizge qaytamız.

Biraq jaqsı jańalıq bar: eger haqıyqattan da qálesek, bárimiz ózgeriwimiz múmkin. Hárbirimizdiń ishimizde qorqıw hám gúmanlardıń tıǵız qatlamı astında jasırınǵan ishki yadro bar. Onı seziń, sonda ómirińizdi jaqsı tárepke burıwıńız múmkin boladı. Úmit etemiz, qıyın waqıtlarda óziniń bekkem minez-qulqın kórsete alǵan adamlar haqqında berilip atırǵan tómendegi gúrrińler durıs baǵdardı tańlay alıwıńızǵa hám sizdi jańa jetiskenliklerge qaray ilhamlandırıwǵa sebep boladı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Mashaqatlardı jeńiwde nelerge itibar bergen bolar edińiz?
2. Eger jigerińiz bekkem bolsa, lekin kewlińiz bos bolsa, batıllıqtı qay dárejede kórsete alasız?

Bilesiz be?

Malala Yusufzay – pakistanlı. Tariyxta eń jas Nobel sıylıǵı jeńimpazı bolǵan qız. Ol 17 jasında qızlardıń bilim alıw huqıqın qorǵaw boyınsha xızmeti ushın usı sıylıq penen sıylıqlanǵan.

Malala, ásirese, talibanlardıń qızlardıń sabaqlarǵa barıwına ruqsat bermegen tiym hám qadaǵan etiwlerine qarsı edi.

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

Men Malala

«Búgingi kúnde dúnyada 57 million bala mektepke barmaydı, olardan 31 million qız balalar. Pakistanda hám dúnyadağı barlıq jerlerde jaslıgında turmıs qurıwǵa, shańaraqlıq ómirdi baslawǵa hám bilimlendiriw haqqında oylamawǵa májbúr bolǵan kóplegen qızlar bar. Biz qızlardıń bilim alıwına investiciya kirgiziwimiz hám bilim alıw huqıqı ushın gúresip atırǵanlardı qorǵawımız kerek», – deydi jas Malala.

2012-jil 9-oktyabrde taliban jawingeri Malala Yusufzay klasları menen ketip baratırǵan mektep avtobusın toqtattı hám: «Malala kim bul jerde? Aytıń yamasa hámme óledi», – dep baqırdı. «Men Malala!» – dedi qız hám aldıda shıqtı. Sol waqıtta oq atıldı.

Oq Malalanıń bası, moynı hám iyni arqalı ótip ketti. Qız awır jaǵdayda emlew xanaǵa alıp kelindi, lekin barlıǵı jaqsı boldı. Házirgi kúnde de tınımsız kelip turǵan qorqıtıwlarǵa qaramastan, Malala adam huqıqların qorǵaw baǵdarındaǵı xızmetin dawam etpekte.

«Men ózime sonday dep aytım: Malala, ólim menen júzbe-júz ushırasqansań. Bul – ekinshi urınıwıńız. Qorıqpa, eger qorıqsań, aldıda júre almaysań».

Dóretiwshilik jumıs

1. Gender teńligi degen ne?
2. Ne ushın Malala Yusufzaydıń ómirine qaslıq islengen?
3. Malalanıń «Qorıqpa, eger qorıqsań, aldıda júre almaysań» degen sózine óz múnásibetińizdi bildiriń.

Pikirlesiw ushın

Keniyalı juwırıwshı Abel Mutay finish sızıǵına tek birneshe metr qalǵanında belgilerde adasıp, mánzilge jetip keldim dep oylap, juwırıwdan toqtadı. Onnan keyinde kiyatırǵan ispaniyalı Ivan Fernandez qarsılasınıń qátesin túsiniپ, keniyalı jeńil atletikashıǵa juwırıwın dawam ettiriwi zárúrligin aytıp, baqıra basladı. Mutay ispan tilin túsinegeni ushın hayran edi.

Fernandez Mutaydıń aldına kelip, onı jeńis sızıǵı tárepke iyterip keldi. Bul jaǵdayda qızıǵıw menen baqlap turǵan jurnalistlerden biri Ivannan finishke birinshi bolıp jetip keliw ornına nege qarsılasına jol bergenin soradı.

«Men báháma bir-biriniń qolınan uslap, jeńiske qaray barıwǵa járdem beretuǵın adamlar jasaytuǵın jámiyetti árman etemen», – dep juwap berdi Ivan Fernandez.

«Lekin anıq bolıp turǵan jeńisti qarsılasına sıylıq etiw sportshılardıǵa tán emes,» bos kelmedi jurnalist te.

«Oǵan jeńimpazlıqtı men sıylıq etkenim joq, haqıyqatında, ol jeńimpaz bolıp bolǵan edi».

«Qaǵıydaǵa muwapıq, sizde de jeńimpaz bolıw imkaniyatı bar edi», – dedi basqa jurnalist. «Onda meniń jeńimpazlıǵım nege ılayıq bolar edi? Onda jeńimpazlıq medalınıń qádiri qansha bolatuǵın edi? Meni baqlap otırǵan anam bul isimnen qanday halǵa túsetuǵın edi? Jeńimpaz bolıw súykimli, jaqsı, biraq qáte islegen adamǵa járdemlesiw onnan húrmetlirek». Ivan Fernandez bizge turmıstıń áhmiyetli sabaqlarınan birin úyretti – heshqanday jeńis hadallıqtan ústin bola almaydı.

Dóretiwshilik jumıs

1. Ivan Fernandez durıs jol tuttı ma? Ne ushın? Siz bunday jaǵdayda qanday jol tutqan bolar edińiz?
2. «Heshqanday jeńis hadallıqtan ústin bola almaydı» degende neni túsindińiz.
3. ...qáte islegen adamǵa járdemlesiw onnan húrmetlirek» qatarın túsindiriń.

IV bap. Miynetti súywshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Bilesiz be?

Búgilmeytuǵın jigerlilik

Batır Zakirov 1955-jılı qattı nawqaslanıp, jaǵdayı awırlasıp, reńi sarǵayǵan azıp ketken edi. Onı belgili vrach Vali Majidov uzaq emledi. Emlew procesi qıyın hám awır ótti. Lekin, Batır Zakirov ruwxıy túskenlikke túspeı. Onıń ómirge muhabbatı, jigerliliǵı kúshli edi...

1964-jılı Batır Zakirov Moskvadaǵı emlewxanaǵa jatqızıldı. Onıń operaciyadan saw-aman shıǵıwı gúman edi. Operaciya segiz saat dawam etse de, jaqsı shıqtı. Ol operaciyadan soń reńin aldırǵan bolsa da, biraq kózleri ottay janıp turatuǵın edi. Bular ómirge sheksiz muhabbat hám búgilmeytuǵın jigerlilikke nishanı edi.

Gastrol...

Operaciyadan eki jil ótkennen soń, birinshi márte gastrolǵa jáne Moskvaǵa bardı. Ol koncertke professor L. K. Bogush bassılıǵında vrachlar hám hámshiyralardı mirát etti. Koncertke júzlep tamashagóyler bilet taba almadı. Koncert tamam bolıwı menen Zakirovtı vrachlar qorshap aldı...

– Sen qalay qosıq ayttıń? Sen haqıyqattan da adambısań ya sıyqırshımısań? Shınında da bul óziń bolsań, Batır?–dedi Lev Bogish kózlerine jas alıp. Aldında tiri káramat turǵanday oǵan qayta-qayta tań qalıp tigiler edi. Bul haqıyqıy hám shın káramat edi.

Júz bergen bul tań qalarlıq káramatqa qosıqshınıń ózi de isener edi...

Ashurali Juraev, «Jurak bo‘ronlari» kitabınan

Dóretiwshilik jumıs

1. Teksttegi «búgilmeytuǵın jigerlilik kúshiniń belgisi» degen atama menen baylanıslı qatardı tabıń.
2. Siz óz aldınızǵa qoyǵan maqsetke jetisiwińiz ushın qanday háreket etesiz? Jigersizlik qanday jaǵdaylarda kórinedi? Mısallar keltiriń.
3. Jigersizlikke aldın alıw ushın ne islew kerek?

Bilesiz be?

2020-jıl 2-dekabrde «Ózbekstan xalıq artisti Batır Zakirov tuwılǵanınıń 85 jılıǵın keń belgilew haqqında» Prezident qararı qabıllandı. Batır Zakirov Ğárezsizlik bayramınıń 30 jılıǵı múnásibeti menen «El-yurt hurmati» ordeni menen sıyılıqlandı.

Pikirlesiw ushin

Mártlik

Azat ağanın jigerliliği qanday kúshli ekenine, onın qálbiniń mártligine qayıl qalğanman.

1997-jıldıń jaz aylarında qant keselligi kúsheyip, ustaz awır operacıyanı basınan ótkerdi, vrachlar onın ómirin saqlap qalıw ushin bir ayağın kesiwge májbúr boladı. Biraq bul adam sonshellı shıdamlı eken, son-da da túskinlikke túspeđi, ilimiy hám dóretiwshilik xızmetinen bir munut-

ta toqtamadı. Keyinnen kesellik jáne de kúsheyip, Azat ağa ekinshi ayağınan da ayırıldı. Bul da jetpegendey, kóriw quwatı da aqırı ázzilenip qaladı...

Mine, sonday awır sharayatta da bul adam «Jáhán ádebiyatı» jurnalınıń bas redaktori sıpatında óz wazıypasına, isenimine sadıq qalıp, lupa járdeminde jurnal materiallarına pikir bildirip barıw menen birge qırqtan artıq iri roman hám gúrrińlerdi ózbek tiline awdarma islegenı, álbette, hárqanday adamdı da tań qaldırıwı tábiyiy. Azat ağa bunıń menen jetkilikli dep qoymastan, respublikamızdağı baspasóz basılımlarında, radio-televideniede, hár túrli jıynalıstı hám ánjumanlarda milliy ruwxıylıgımızdıń ózine tán tárepleri, ullı ata-babalarımızdıń biybaha miyrası, gárezsizliktiń ruwxıy tiykarların bekkemlew haqqında kóplegen kórsetiwler isledi...

Islom Karimov, «Joqarı ruwxıylıq-jeńilmes kúsh»

Dóretiwshilik jumis

1. «Qálbiniń mártligi» degende neni túsindińiz?
2. Jigerlilik, mártlik, shıdamlılıq, sabırlılıq sıyaqlı sózlerdi qollanıp qatar dúziń.
3. Azat Sharafiddinovtıń qıyınshılıq mashqalaların jeńip ótiwine ne járdem berdi?

Ruwxıylıq gáziynesinen

Bir dana kitap pútkil bir jámiyettiń ruwxıy ómirin, estetikalıq kóz qaraların, kórkemligin joqarı shıńğa kóterip jiberiwı múmkin.

Azat Sharafiddinov

IV bap. Miynetti súyiwshilik, isbilermenlik hám kásiplik kónlikpeler

Pikirlesiw ushın

Tashkent wálayatı Zángiata rayonındaǵı Xanabat awılında jasaǵan, Zulfiya apa Zakirova Ekinshi jáhán urısında bes balasınan – Isaqjan, Ahmadjan, Mamajan, Vahobjan, Yusufjan atlı perzentlerinen ayırılǵan. Onıń tórt kelini jesir, bes aqlıǵı jetim bolıp qalǵan.

2020-jıl Tashkent qalasındaǵı «Jeńis baǵı»nıń orayında Zulfiya Zakirova hám onıń fronttan qaytpaǵan bes balası, sadıq kelinleri esteligine atap saltanatlı músin ornatıldı. Estelikke «Shıdamlılıq gimni» dep at berildi.

Bul – Ózbekstandaǵı barlıq analarǵa qoyılǵan estelik. Usı estelik pútkil xalqımız ushın húrmetli ziyarat ornına, shańaraq, muhabbat, opadarlıq hám sadıqlıq tımsalına aylanıp qaldı. Bul jerge kelgen jaslar milletimizdiń qanında bolǵan pazıyetlerdi ańlap, olardı qádirlep jasawǵa umtıladı.

Sabaqtan unamlı juwmaq shıǵarıp

1. «Barlıq analarǵa qoyılǵan estelik» degen pikirge mısallar keltiriń.
2. «Milletimizdiń qanında bolǵan pazıyetlerdi ańlaw» degende neni túsindińiz? Pikirińizdi mısallar menen túsindiriy.
3. Adamnıń jigerliliǵın bekkemlewge tásir etiwshi faktorlardıń dizimin dúziń.
4. Tómendegi sorawlardıń juwabın dápteriyizge jazıń:
 - bul gúrrińlerde qaharmanlardıń jigerliliǵı qalay kóringen?
 - gúrriń qaharmanlarınıń jigerliliǵı qalay qáliplesken?
 - átirapımızdaǵı adamlardıń jigerliliǵı kúshli dey alasız ba?

O'quv nashri

N. Ismatova, Z. Zamonov, Z. Islomov, D. Rahimjonov,
O. Maxmudov, D. Ro'ziyeva, S. Shermuxamedova,
S. Akkulova, N. Xolmuxamedova, Z. Jabborova

TARBIYA 10

BAXT VA MUVAFFAQIYAT SIRLARI

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning
10-sinfi uchun darslik

Yangi nashr

Awdarmashi: *Suluxan Aitimuratova*
Redaktori: *Zulfiya Óserbaeva*
Xudojnik: *Behzod Zufarov*
Kórkem redàktor: *Sarvar Farmonov*
Tex. redàktor: *Akmal Sulaymonov*
Operatori: *Rustam Xudayberganov*
Dizayner: *Ravshan Malikov*
Korrektor: *Saukieva Nargiza*

Original-maketten basiwga ruqsat etilgen waqti 27.11.2021-j.
Formati 60x84 1/8. Ofset qağazi. «Cambria» garniturasında
ofset baspa usulında basıldı. Shártli baspa tabağı 14,88.
Esap baspa tabağı 12,63.
Nusqası 13896 nusqada. Buyırtpa №1212-21 .

«Credo Print» JSHJ kitap fabrikasında basıp shıgarıldı.
Tashkent q, Bog'shamol k. 160.

Ijarağa berilgen sabaqlıq jaǵdayın kórsetetuǵın keste

No	Oqıwshınıń atı ákesiniń atı	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınındaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqlıq ijarağa berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp alınında joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladi

Jańa	Sabaqlıqtıń birinshi ret paydalanıwǵa berilgendeǵı jaǵdayı.
Jaqsı	Muqabası pútin, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar. Jırtılmaǵan, betleri almasırılmaǵan, betlerinde jazıw hám sızıqlar joq.
Qanaatlandırarlı	Muqaba jelingin, bir qansha sızılıp, shetleri qayırılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen alınıp qalıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlı qálpine keltirilgen. Alınǵan betleri qayta jelimlengen, ayırım betlerine sızılǵan.
Qanaatlandırarsız	Muqabaǵa sızılǵan, jırtılǵan, tiykarǵı bólimnen ajıralǵan yamasa pútkilley joq. Betleri jırtılǵan, betleri tolıq emes, sızıp, boyap taslanǵan. Sabaqlıqtı qayta tiklew múmkin emes.